Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1995. FEBRUÁR

TORNAI JÓZSEF: Catullus levele barátjához; Az asszony – szörny; Lapály-isten 3

ZALÁN TIBOR: Elmozdítás; Dramaturgia; Téli eső; Virrasztás 5

HATÁR GYŐZŐ: A Karkasszban; Dudi örököl (Tényvázlat) 7

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie..." (Beszélgetés Kovács András Ferenccel) 17

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Ficzfapoéta sírfelirata; Mikes Kelemen mondja; Transsylván hősköltemény; Melyben a múzsáknak panaszolkodik (Közzéteszi: KOVÁCS ANDRÁS FERENC) 22

ORBÁN OTTÓ: Hatvan év alatt a Föld körül (Ovidius: Elégia szeretője hűtlenségéről; Nicolas Guillén: Este jó a szerelem [ORBÁN OTTÓ fordításai]) 25

KONTRA FERENC: Sehol a világon 28

TÉGLÁSY IMRE: A harmadik szem; Sz-e-r-e-l-m-e-s-e-f-i-l-m 31

GERVAY ANNA: Sajkodi levelek és beszélgetések 34

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: A feladat (Egy Márai-novella világa) 46

JUHÁSZ ERZSÉBET: A formatudat Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájában 49

ÁRPÁS KÁROLY: Ikerajándék (Zalán Tibor két évtizede) 54

ÖRÖKSÉG

KRONSTEIN GÁBOR: A hunokról – tudományosan 61
BÁLINT CSANÁD: Mindenféle gondolat egy gazdag avar sír kapcsán 74

KRITIKA

BÜKY LÁSZLÓ: Versek a mindenségről és a mesterségről (Orbán Ottó: A költészet hatalma) 79
KELEMEN ZOLTÁN: Beleharapni a műanyag karalábéba 85
PALKÓ GÁBOR: Csipesszel a „Csipesszel a lángot (?)" (?) (A kritika [kritikájának] kritikája) 88

MŰVÉSZET

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE: Színek a makói palettáról 91

BODRITS ISTVÁN: Péter László élete és munkái 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

A makói művésztelep alkotásaiból a 6., 16., 45. és a 60. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

BORBÉLY SÁNDOR: Lélektől lélekig
(Vázlat Tóth Árpád portréjához)

Tornai József

Catullus levele barátjához

Abszolút semmibe vesz, érted, meg is
dögölhetnék tőle, hát miért, mondd?
Nem tettem istennővé, nem dicsértem eléggé
a szépségét (Lesbia a legszebb nő Rómában!)
Mondd meg, miféle gonosz isten költözhetett
a bőrébe? Vagy egyszerűen allergiás, ha
csak a hangomat hallja? De legalább a verseim
kedvéért üzenne értem újra! S végre
azt suttogná: „Úgy hiányoztál egyik este!"
Mert mondta egyszer. Persze még a szeretkezéseink
legkezdetén. Nem lehet, hogy valamilyen
ideg-rianás-féle tartja vissza tőlem s nem
is velem, hanem magával van baja? Imádom, tehát
pánikban vagyok. Mert mostanában hetekre
eltűnik, nem hiszem, hogy új szeretője van,
nyilván inkább a mai világ undoksága
elől menekül jó messzire a fővárostól. Csak
tudnám, mitől nőtt ekkora káosz a fejében!
S vajon eszébe jut-e néha, amikor egyedül
jár a tenger homokján, hogy Catullus éjjelente
őrülten töpreng, tépi a párnát,
elboruló aggyal gondolva Lesbiája ölére, melynél
(emlékszel? dicsekedtem vele) Jupiter
öklében sincs csattogóbb villám?

Az asszony – szörny

De ím, egy csúszó rémalak,
mint vérpiros gomoly,
előgyűrűz a színfalak
magányaiból.
(Poe: A Győztes Féreg)

Virágot csókolsz
és nyálkás féreg tapad
a szádra, nem tudod letépni,
reggel is ott csüng, ahogy fölébredsz,
vonaglik és fekete nyirok csöpög
a nyelvéről fogadra, arcodra,

lüktet, ragad a testeden
fátyol-szárnyát rezegtetve,
bőrödre mindenütt ráég:
szívócsápjai mohón rángatóznak az
ütőereiden, menekülnél,

de rágószervei között
tartja a lelked, holnap is, holnapután is,
mert időd petéit ő rakja le,
potrohából szemfényvesztő zöld
rothadást öntve a szívedre.

Lapály-isten

Nem szégyellem létem szikláját
görgetni, de már nem fölfelé,
Kaukázus-isten arcán. Inkább
csak Lapály-isten ölén,
a néma fűben.

ZALÁN TIBOR

Elmozdítás

A boltívet belakják hajnalig
a smaragd denevérek.
Kint eső, a halottat már arrébb
mozdítják néhány ujjnyival.
Résnyire nyílt ajtók mögött
gazdátlan sírás lengedez.
Üres a világ és vakító,
akár a rosszul exponált
film.
Háttal fekszel, kihűlt gerinced
idegenül mered éjszakámra

Dramaturgia

A könnyű matracba beköltöztek
a viharok.
Arca elé vonva csuklyáját
előrehajolva könnyedén belép.
„Kérem, a bogarak mégsem
vállalják az ígérkező menüettet."
Zavart csendben eltöri a gyertyát.
Lerogy.
Még megengedi magának
a cinikus mosolyt,
mielőtt feláll.
Kint a kivégzőosztag
komótosan előkészül.
Az elázott kendő rossz szagára
rándul majd csak össze

Téli eső

Haramiák vagyunk, szégyeneinket
összehordtuk a hideg házba,
padlótól plafonig,
faltól falig,
kint a téli eső megállás nélkül
vert a repedt falióra

Virrasztás

Megfogadtuk.
Az éjszakai vörösborok még
nem alázták meg a mozdulatokat –
annyira. Intettél.
Csönd támadt. És kérted.
Fekete volt a kezem, végigcsordult
az ujjamon. Mosolyogtál.
Féltél.
Most megismered... A mélyben
zúg a város, fogadban élesen
visszhangzik az éj. Át fogjuk
virrasztani valaki halálát
megint

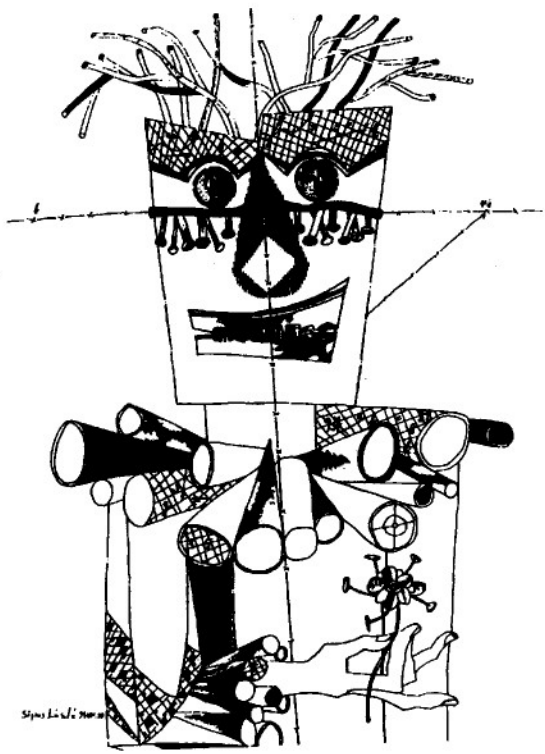

SIPOS LÁSZLÓ

HATÁR GYŐZŐ

A Karkasszban

a palota fenntartása méregdrága, ami nem csoda, a lármavilágban; épp ezért méregdrága a beléptidíj is, de megéri

a Csend Palotája, kiterjedésére: hat futballpálya és tizenkét királyi palota. Úgyszólván minden van benne, ami lármavilágban van; azzal a különbséggel, hogy míg emezt betölti tulajdon lármája és a lármacsörömpölés tésztaforma gyurmában megduggatja minden hézagját-eresztékét-fülelyukát és segge-labirintusát, amazt a csend tölti be. De nem mint a Szentek-Szentjét a szentség – nem a Csendek-Csendje. Hanem. Mindközönségesen. Csend formájában

a csend – tulajdon szférájában

a körülfüstölés, a szenteltetés: a teremtés előtti. A lételőtti őscsend

*

akinek nem telik a „gyémántpatkó" operaházas, aranybrokát királyi kényelmére az aranyfoglalatú páholycsend homályán; akinek nem telik a Csendterem bíborbársony kárpitos, arany karosszékes első sorának zsöllyéire, az beéri a karzattal három emelkedő karéjban, s tán még a negyedikkel is. Vannak csendrajongók, akik szerint a karzaton jobb a csend *crescendója;* mások meg a kakasülőre esküsznek, hogy ott *sempre forte:* még teljesden-teljesebb a csend

az ínyencek a csendművészet oldalsó tárlóit keresik fel, s bár a csend filozófusai szerint a csendnek nem volt feltalálója, mert mind az őseredeti csend egy-tömbjéről vált le – azért vannak, akik lepattintottak a meteoritról egy szilánkot, és féltékenyen őrző kivillantással, előmutogatással maguknak tulajdonítják az elsőséget és egyedinek a mutatványt

monografusaiktól elvárják, hogy rangban a tűz feltalálójával egy sorba helyezzék őket

*

a tolongásnak elejét veendő, a vesztibülök, előcsarnokok véget nem érő kolonnádsorán barokkosan alálógó aranytáblákon csendet parancsoló szilencium!-felírások őrzik a barlangnémaságot. Az emblematikus girlandokon a felkiáltójelet angyalok tartják fennen lebegve – lepisszegő mozdulattal s rózsaujjal ajkuk előtt: *csitt legyen*

a csittparancs hatalmasan érvényesül palotahosszat

az oldalbenyílókban ki-ki be-bekukkanthat a kismesterekhez, ha kedve tartja; a sznobok előpisszegői leintik a csoszogva-csatlakozókat, a vallásos rajongók a lármakereplés-bömbítés-robajlás „elsötétülésében" felfedezni vélik azt, akit kerestek; ám az istenlátás elragadtatása csillapíthatatlan csendvággyal üli meg, ami maradék lelkük még van, a többi a csendre váltott jubilusok

az egyik, egyiptomias bejárat fölött a hívogatás:

a másik, asszír szárnyasbika díszkapu bejárat fölött a hívogatás:

a harmadik, belenyilazott építők remekelte királysír bejárat fölött

a negyedik, az ötödik, a tizen – a huszonötödik

a hívogatás:

jertek csendre vágyók/áhítozók/szomjúhozók: imhol nyiladoznak folyosóról folyosóra a nagy elcsendesülések!

van: gömbölyű csend. Kockacsend

síkcsend. Sima csend (a csend bisszoszfátylas körénksimulása)

reszelőcsend (érdes oroszlánnyelv, mely csontig leszedi a húst, anélkül, hogy beleharapna)

vakrozsda csend (a lárma visszatérhetetlen megfeneklése)

fertőtlenített csend (zengettyűk-zúgattyúk bacilusaival beletokosodva)

aszkéta csend. Parázna csend. Robajcsend

öldöklő csend.

a Mindencsendek Csatája

az öregcsend öregharangja

a csendkút visszhangtalansága

a hang negatívja – csendben – a visszcsend: oly irtózatos szívású csend, amilyenre – hangban – csak a tengermélyvízég egymást hívogató deli bálnái képesek

csend a metafizika hatványain: transzcendenciája magasról lehugyozó – immanenciája belülről szétmaró; igen kíméletlen

van: csendorkán; és van: a csendorkán torkára fojtott csend1

van: csontcsend (osszuáriumban) és szín-csend (cinteremben)

van: őscsend; és van: a „csak-az-imént"

pontcsend a zajgásban: a műcsend újdándisága

*

időnként megtörténik, hogy a vészkijárati folyosók végén ki-be csapódik és lapog a csapóajtó. Ilyenkor meglebbennek a bőrleffentyűk és az ujjnyira felnyíló hasítékon be-besüvít a külvilág, a KARKASSZ lármatompedonja:

ye-ye-ye!

duhog, döng, dübböl és doblogol. Irtózatos interpenetráció ez a hússal, a csontban veleremegő velővel, a koponyafalnak nekiloccsanó agyrázkódással:

ye-ye-ye!

de csak addig tart, amíg a szélfogó lappantyúk egymásra nem csukódnak. Akit rajtakapnak, hogy nincs jegye – a potyázót ilyenkor dobják vissza a KARKASSZBA; a többi lélekroncs – rokkantja, göcsörtöse – visszakuporodik a csendbe, az ellenőr is

és helyreáll a csittparancs hatalma

*

a beillatosított csend termében a lármában-csalódottak keresnek gyógyulást: a megduggatottak

magukbahullottan fülelnek a csendillatárban és csalódottságot előlegezve, hápháp – asztmatikus hápogással szípják-szipogatják: hiába keresik benne a lárma aromatikus negatívját

a bíborcsend lármakarmazsin termében a lármatű rabjai vezekelnek – azok, akik a karkasszlárma elől a decibelmámorban kerestek menedéket. Mint a Bőgés magukra hagyottjai – kalitkából dongókat bocsátanak el, s ha elsorvadt dobhártyájuk a légyzümmögést se hallja már: ríva fakadnak

az ezüst csend kamaratermében azok támolyognak kamaraszékeik felé, akik törvényes felelősségük tudatában lármaellenes álmokat merészeltek álmodni arról, hogy a metakozmeionban az űr – a csillagközi űrben a természet öregje: örökcsendben van – ahol gomolyog! És felámolyogva az intergalaktika sztalagmitjaira – tündökölve tűnődnek a holdlángcsend ezüstölésén

*

az aszkéta csend kazamatáiban a hívek beállnak a hallgatófülkébe és szobrot állva – visszacsendülnek, míglen homorúra nem válik bennük az önhang, és akkor meglát-hatják a lett dolgok alázuhogásának néma változatát

a parázna csendben a befizetők rápirulnak hímvesszőjükre, ajakszirmuk elszederjesedik; péniszek-vaginák riadtan szenvedik egymást: nem értik, mi volt a pornófelhajtás lármacsattanója

a gömbcsendi gömbölygetésre csendgömböcükbe belekuporodók mint a gubóban: először nem lelik – majd oldalt henterednek és *molto placentabile* megtalálják önmagukat: ez a hangtalan jajongás – ez is jaj, de hangtalan

a kockacsendben szögletes szemöldök-szigorral méregetik tükörképüket és néma szájszöglet-szitkozódással lehordják, mivel belső csörömpölésük hogy elfojtsa, immár sehol: nem megmondatott, hogy változtasd meg élted?!

akit a robajcsend nem silányít tetűvé, az az öldöklő csendben öntettévé lapul. A reszelőcsendben csontig vetkőzve, morbid gyönyörűségét leli e síri megszégyenülésben; de – ha egyszer befizetett, nincs visszaút

akire rászakad a csend öregharangja: lekucorodik és megadja magát a megalázkodás tizennégy stációjának anélkül, hogy a kínokra megnyikkanna: itt, a csendözön dimenzióin mindenki önként feszül keresztjére, és magára veszi a világ megválthatatlanságát, bűneiből

de még ha befizetett is, lett légyen őgyelgő kíváncsi, kalandkereső naiv, popsznob avagy vallásnimfomániás, akad, aki nem bírja végig

a csendbomba kartácsa ráfröccsenti élete cafatait a falra, s ha oly szerencsés, hogy akad összekanalazója, a csendkút visszhangtalanságán már nem ő – csak hasadásos tudati énje potyog alá: ami eddig oly meghitt-vigasztalan volt, már a kongó közhely sem kong

kifogó vedrében hahogy még bágyadoz, az elevenholtat nyakonhugyozza a csend transzcendenciája, míg immanenciája oly perforáló, mint vérhassal fertőzött belének kilenc méter hascsikarása. Felüvölt a kifele – a visszafele kívánkozástól:

ye-ye-ye!

a csendártalom áldozata

már oly menthetetlen csupa-lárma ő, hogy nem bírja; testestül-lelkestül KARKASSZ-martalék

a palotaporoszlók a helyszínre ügetnek, nyakánál elkampózott dögével végignyargalnak az ürítőfolyosókon, ahol a csendártalom menthetetlenjeit az ürülék lármazsilipein át üríteni szokták; és eltávolítják, veleürítve a beléptidíjat

az öblítés után, amíg a szelep nyitva, a vastag csőtömlőkön betüremlik a KARKASSZ lármavilága, és mígcsak az öblítőhuzat be nem rántja, a Csend Palotája pincecsendjén berobban, végiggurul, és inge mocskát duhajul nyakig húzva, megmutatja pocsékságait a KARKASSZ kitakart lármavilága:

ye-ye-ye!

*

s ahogyan a pocsolyák „medveállatocskái" az esőben: húszszorosára dagadnak és életrehorgadnak, úgy ezek is, akár a tardigradák, a lármavilág paideumájának felhőszakadásán a KARKASSZBAN:

gurgulázó üvöltéssel ululázva elnyúlnak és újjáélednek: magukhoz térnek a csendártalom áldozatai. És megesik, hogy olyik megél

de világéletére megbélyegzett marad, és a csendre vágyakozók céduláinak farokszégyenét vonszolja maga után – így kéri, elébük hullakodva, megpökdösését az elhaladóktól a KARKASSZBAN

(1981 novemberében)

Dudi örököl

TÉNYVÁZLAT

Az örökségen ketten, tizennyolc éven át dolgoztak, az öreg Aldobolyi Kázmér bácsi és neje, Tinka néni – hogy Dudi fiuknak Angliában *legyen.* 80 üveg tinta, fél mázsa űrlap, levélpapír stb., 185 előszobában 860 leelőszobázott óra s ugyanannyi mulasztott munkaóra meg 2-szer 465 álmatlanul átvirrasztott éjszaka árán megszületett az örökség. Ami Öregapóról maradt, mehetett Angliába. A Hatalom megszégyellte magát, mert Öregapót (őszirózsás bal-múltja ellenére) deportálta volt, és mert Öregapó a Hatalmat – mikor még hatalomka amolyan zölden remegő piti vagány volt csupán – bújtatta-védte. Mindez még „annak idején" történt, de a deportálás-a-sártengerbe és a Hatalom (hatalomka) halálos veszedelemből kimentése, valamint az őszirózsás hejehuja nem azonos időpontban esett meg; ami bizonyítja, hogy az „annak idején" még nem jelent feltétlenül egyidejűséget. Öregapót rég elhantolták, tekintélyes hagyatékával a Hatalom kivételt tett és megadta az Engedélyt, értesítették az Állami Szállítmányozót, leltároztak, csomagoltak, pecsételtek, nyaltak-ragasztottak – állt a bál. Rokonság és Hatalom értesítette Aldobolyi Dudit Londonban, hogy ha még nem szakadt tekintélyes örökség a nyakába, hát most szakad.

Mr. Douglas Alistair Algernon MacAldobolyi (szül. Aldobolyi Dudi) az évtizedes álmatagságtól már szinte nyakferdülést kapott – amilyen álmatagon az örökséget számítgatta: a XVII. századi rekeszzománcos orosz burnótosszelencéből kifizeti jelzáloghitelre vett házát; a XVIII. századi alakos ormolü órából („Minerva eladja testvéreit a Fáraónak") két másik házat vesz; a XVI. századi teknőcberakásos miniatűr zenélő székesegyházból kifizeti minden adósságát, felmondja állását és földkörüli kéjútra indul; a XV. századi toledói legyezőgyűjteményből tömi a jótékonysági egyesületeket, megnyeri a Derbyt, szeretőt ajándékoz a feleségének, lóistállót a szeretőjének, lepénzeli a sajtót, hogy hallgasson róla, majd jó pénzért eladja Élete Tollbamondását egy világlapnak, amivel megkettőzi vagyonát, és visszavonulva magánélettől-közélettől, csak a műkincsei megőrzésének él. (Hogy kire fogja hagyni? Nem vitás; a Hatalomra, amelynek köszönheti, és az Országra, amely szülte. Szobra szülővárosában a Hazánk Nagy Szülötte nevet fogja kapni.) Mr. Douglas Alistair Algernon MacAldobolyi számításába ritkán szokott hiba csúszni, s ha ő jól meggondolja – meg van az gondolva.

*

Az örökség 32 ládában, 8 tonna összsúllyal meg is érkezett Pearlmouth kikötőjébe; kirakták, beraktározták és értesítették Mr. Albodolyit. Dudi magánkívül volt az ideges örömtől, és úgy sejtette a jót, mint aki rosszat sejt. Hogy ezentúl neki áll a világ, az iránt nem volt kétsége; csak azt nem tudta hirtelenében, az ő London környéki babaházában hová teszi a 32 ládát, melyek mindegyikébe egy-egy hálószobája belefér; fekbért pedig nem fizethet egy olyan örökség után, amelyet a fekbérfizetéshez előbb értékesíteni kellene.

Szerencsére Angliában nincs Hatalom, csak Hatóság van, az pedig megértő és emberséges. A Hatóság értesítésével egyidejűleg – (hogy az örökség az övé, mihelyt a pearlmouthi Rakhatóságnak kikötőileg érvényes Mutogatványt bizonyít arra nézvést, hogy az örökség az övé, s ő mint Felmutató, azonos azzal az Aldobolyi Dudvánnyal, Aki) – megérkezett Kázmér papa és Tinka Babamama puszimuszi levele is, amelyből rövid úton kiderült, hogy az Öregapói Örökhagyó Okmány és Jogérvényes Hagyó Bizonylat „benne van valamelyik ládában, gondosan becsomagolva". Dudi a szülői levél túlboldog áradozását magába vette ugyan, de a visszamosolygást máskorra halasztotta; egyelőre a Hatósághoz támadt sürgős bekopognivalója és kedélye kissé elborult.

Előérzete nem csalt: előzékenyen, emberségesen és teával fogadták. Van-e bizonyító okmánya, hogy ez a nagy darab örökség egy ilyen kis darab emberé, s hogy ő a boldog örökössel azonos? Másszóval: *dokument jeszty?* Aldobolyi Dudi nagy igenlő igyekezetében úgy félrenyelt, hogy cigányútra ment nyálát félóra is beletelt, míg felköhögte: már hogyne volna! *Jeszty* hát, persze hogy *jeszty*. A dokumentum ott van a ládában. – Melyikben? – Nem mindegy az, ha úgyis megkapom? – De, tökéletesen mindegy, minthogy úgyse kapja meg. – Már hogyne kapnám meg, ha egyszer én vagyok az örökös és az enyém? – Csak ha bizonyítani tudja. Tudja?! – De Mr. Hatóság! Hogy bizonyítsam, ha egyszer benne van a ládában?! – Azért kérdeztük, hogy melyikben. – Mért, ha tudnánk, akkor azt az egyet felbonthatnám?! – Szó sem lehet róla. Sem ahhoz, sem a többihez. Hozzá nem nyúl, amíg nem bizonyítja, hogy jogos örököse. Parancsol még egy csésze teát?

Hosszas kikötői ődöngés után sikerült Mr. Hatóságot elkapnia egy korcsomában. – Mr. MacAldobolyi... de jól ejtem a nevét? – kérdezte Mr. Hatóság. – Ejtse, ahogy akarja, ott egye meg a fene. Hogy juthatnék az örökségemhez?! – Hja! Hogy az öné-e, az nagyon kérdéses (megkérdőjelezett, vitaindító és hogynemondjam ellentmondásos). Hallottunk mi már örökségorozó imposztorokról a kikötők körül ólálkodni. – De én igazán az vagyok, Mr. Hatóság, és ha ön ebben megakadályoz, akkor kihágást követ el! – Lehet, hogy kihágunk, de a szabál az szabál. Mr. Aldobolyi (hajtotta fel az ötödik sört a derék angol), az ön baja emlékeztet engem annak a szintén rokonszenves ír szarvasmarhatolvajnak a legendás esetére, aki nem tudta bizonyítani, hogy a marha az övé, mert a járlatlevele, billog formájában, a marhájára volt sütve. Ha meg a marháját előmutatta, mindenki láthatta, hogy lopott.

Ennyi emberség könnyekig meghatotta Dudit. – Mitévő legyek?! – tört ki belőle, mert már két napja ivott, és se több sörre, se több napra, pénzből-szabadságból nem futotta. – Mit tanácsol?

– Kérjen másolatot az eredetiről. Azt vágja a pofánkba. Mi majd szemet hunyunk, hogy nem az eredeti, és kiadjuk mind a 32 ládát. Viheti, vigye isten hírével.

*

A Néphatalom a külországba szakadt honárulóval szokatlanul udvarias hangot ütött meg. Kész örömmel gyártanak másolatot akár tucatjával is, és nemcsak erről, bármi más hiányzó okmányról, amely birtokukban van, a születési bizonyítványtól a halottlevélig (és itt 77 okmányféleség árjegyzéke következett kormányvalutában – ha az volna a kedvtelése, hogy okmánymásolatokkal kitapétázza a falat), ám sajna, a fentnevezett hagyatéki okmány nem lévén birtokukban, arról másolatot nem adhatnak ki. Aldobolyi Dudi eltöprengett, hogy mitévő legyen, s miután már e célból annyiszor tette saját orrára a mutatóujját, lelki szükségét érezte, hogy a más orrára tegye; ám angol születésű felesége ezt nem szerette és azzal a fensőbbséges mosollyal, ahogyan Ra Isten Hitvese leckéztette volna élete párját, így szólt: – Douglas (drágám), amióta tévés rögeszmék után szaladgálsz, nem nyírod nekem a gyepet, nem pelenkázod a Babát, nem takarítsz és nem főzöl rendesen. Hanem hasra hízol, nem keresel eleget, és mindig útban vagy. A női felsőbbrendű egyenjogúság híve vagyok, s úgy érzem, legfőbb ideje, hogy az ilyen sikertelen örökséghajhászokat, mint te, megrövidítsék egy herezacskóval.

Dudi belátta, hogy nem jó orra tette a mutatóujját, és hogy valamit kisüssön, ahhoz ügyvéd orra kell.

– Ha az Okmány már birtokában volna, jelzáloghitelt vehetne fel az örökségre, és akkor kikaparhatná – morfondírozott az ügyvéd.

– Ha az Okmány a birtokomban volna, nem ide jönnék, hanem a rosszlányok bűnbarlangjába, és elverném az örökség felét (hülye) – toldotta meg titkos gondolatával mondandóit Dudi. Az ügyvéd elröstellte magát, és megszerkesztette a Belügyminisztériumi Beadványt. Folyamodvány Zártkörű Ládafelbontási Engedélyért, ügyvéd és közjegyző jelenlétében, okmánykajtatás céljából, a vélelmezhető örökös költségére és terhére, de szigorú kizárásával az oda- és visszacsomagolás megejtése tartamára.

A költségek meghaladták egy népautó vételárát, de a belügyi engedéllyel megejtett hatnapos ládabontogatási hadjárat megállapította, hogy az örökhagyást bizonyító Eredeti Okmány a 13-ik láda fenekén van. Dudi a haját tépte.

– Közjegyző úr! Hát miért nem másolta le?!

– Nem lehet egyszerre ellenőrizni meg másolni is, kivált, ha se bélyegzőm, se bibliám.

– Ügyvéd úr! Hát miért nem lopta el?!

– Olybá veszem, mintha azt kérdezte volna, miért nem gyújtottam meg, hogy Okmánya lobogó, fidibuszi lángjánál tüzesítsem meg lehamvadó szivaromat. Nem élünk a középkorban, ahonnan ön jött, Mr. MacAldobolyi, mi civilizált náció vagyunk, a teremburáját.

– *By all means* – helyeselt Dudi –, de mi a következő húzásunk?

– Visszaküldetjük a 13-as ládát Szülőhazájába, és hivatalosan felkérjük a Kedves Szülőhazát, 32 tanú jelenlétében bontsa ki, készítsen másolatot az Okmányról és küldje el. A ládát pedig csomagolja vissza, és postafordultával tegye hajóra.

Ami meg is történt – nem ugyan hamarabb, de milliószorta lassabban, mint ahogy kimondom; mégis, ládák-levelek térültek-fordultak, és kurta két hónap múlva ott volt a 13-as láda a rakparti Főraktárban a többi 32 közt, a levél pedig az ügyvéd íróasztalán. A halálraítélt az átváltoztató ítéletet nem várja olyan szívrepesve, mint ahogy az íróasztallal szemközt Aldobolyi Dudi a levél felbontását várta. A papírvágó dallamosan hersent végig a borítékon, a hibás angolsággal fogalmazott levelet az ügyvéd behízelgő ír-katolikus torokhangon duruzsolta:

„Kedves Ügyvédközösség! Kiváló Kollégánk! Az Ön Fényes Felkeresése Ürügyén és az Ön szép Országának Ékes Hazánk Békeszerető Baráti jobbját nyújtva, reméljük, hogy Ön is megörül nekünk most, hogy mi önökkel annyira meg vagyunk elégedve. Kérését készséggel tetőztük, ahogy az Ragyogó Ügyfelük kívánságát tükrözve nekünk odamondva volt. Ezért bátorkodtunk 1) ládát felbontani 2) Végrendelményezeti Okmányt kiemelni 3) róla hiteles másodlatot készíteni 4) felülbélyegezni 5) visszaküldeni. Vagyis a) a hiteles és felülbélyegzett másodlatot és az Okmányt ott találja a visszaküldött láda fenekén, ahonnan elővettük, ha kibontja. Teljes megelégedésére vagyunk kiváló jóbarátsággal – a Hatalom Hiteles Másodlat Kiadó Alkarhatalmi Államkirendeltsége megbízásából X. Y. Olv. Aláír. Segédhivatali alügyközegi külügyér."

– Kedves ügyvéd úr! Az én dilemmám az, hogy most ezzel a fránya istenverte levéllel melyikünk törülje ki a s-s-s...se...vala... – kezdte volna Aldobolyi Dudi, teljesen elkenődve; de nem fejezhette be, mert sem az ügyvéd letorkoló dörgedelmét nem hallhatta jogállamról és jómodorról, amelyben élünk, sem pedig a tulajdon elkámpicsorodott visszavágását a zsivány világ ügyvédi összetartásáról, amelynek hogy a betyár kiskésit emlegette volna, már nem tudott róla; mert a vállalati orvos tanácsára, két hónapra idegszanatóriumba vonult.

*

Hogy ezt az első örökösödési idegösszeomlását csak súlyos nosztalgikus búskomorság árán úszhassa meg, a sors úgy látta jónak, hogy Dudi vállalati szanatóriuma Pearlmouth mellett legyen. Ablakából láthatta a kikötődaruk nekilendülését a raktárházak palatetői fölött; hallhatta a hajók megbúsult ködszirénáit, örökségi ládákkal a gyomrukban. Egy szép napon arra lett figyelmes, hogy a parkban marhakolompolást hall, és arra következtetett, hogy ahol marha kolompol, annak a kolompnak be is kellett szöknie valahol a kerítésen. Megkereste a nyílást, és azontúl rendszeresen kijárt a kocsmába, ahol sokakkal összeismerkedett. A legtöbbje, ki görbén, ki egyenes úton, a kikötőből élt: tatarozta, mázsálta-bélyegezte-láttamozta vagy fosztogatta – mikor hogy. Így kedvesedett össze Mr. Mooney-val („nevezz Charlie-nak") és bandájával; s így tudta meg, hogy ha jól belehágdal a pedálba, az ember kerékpáron félóra alatt a raktártelep kerítésénél van, ahol ugyanaz a marhakolomp szól, mely hű nyomravezetője bárkinek, aki kerítésen – hézagot keres.

Charlie bandáját nem volt nehéz meggyőznie, hogy ő csak afféle „frájer", aki pali volna egy hivatalos cédulára a Bal-Észak 78-as Főraktár IX. Raktér D. Raksor 13-as ládája fenekén. Ám Charlie nehéz felfogású volt és lusta: ha ilyen jól tudja, nevezzen be arra a bizonyos éjszakai kirándulásra, amikor a 78-as sorra kerül – elviszik barátságból. De lévén, hogy gengszterrandevúnál „az időzítés a lelke mindennek" (Charlie kifejezése) – Dudi úgy érezte, nem kerékpározhat; és élete nagy kalandjába beavatta a feleségét, aki szeretett előre inni a medve bőrére, és ittas állapotban örökséget bezsebelni. A családi kocsi Dudit ott várta a kerítés megbeszélt hézagjánál, a megbeszélt éjszakán, a feleséggel a volánnál, aki a volánig még csak látott, de annál sokkal tovább nem. Dudi annak a jóistennek ajánlotta lelkét, aki hülyegyerekekre és részeg örökösökre vigyáz – mert Charlie költségére ő is felöntött a garatra, és le se feküdt, hanem popzene mellett virrasztva várta a füttyjelet. A füttyjelet nem is hallotta, csak a libabőrös hátán érezte meg – nosza, a kolompoló marhák járását követve, lerohant a parkon át, ki a kerítésen, és tíz perc múlva már a kikötőben titokzatosan nyiladozó kerítés-kiskapunál szállt

ki a kocsiból. Itt néhány szikrafogós cigit nyomott a felesége markába, amely éjszaka nem parázslik – hogy azt szívja –, és meghagyta, hogy tompán morgó motorral, feszülten várjon.

A tolvajbanda hamar megtalálta a rakrészleget, és mialatt Charlie kikapcsolta a riasztóberendezést, Dudi és a többiek a betonra billentették a felfeszített 13-as tartalmát. Dudinak melege lett, és zakóját hanyagul egy falikampóra hajította. Egy szempillantás alatt végeztek, a vagyont érő aranyzománc zenélő *bees-bah*-szokhoz hozzá se nyúltak („a haver szajréja szent"), az okmányokat tartalmazó fekete celofán táskát átumboldálták jogos tulajdonosának, aki épp zakóját akarta magára kanyarítani nagy sietvést, de nem tudta. A nagy rángatástól a belsőzseb golyóstoll-csippentőjének sikerült elérnie azt, amit eladdig nem sikerült, az érintkezés felbizsergett, a fém egy áramkört zárt (mely még az imént az ügyes kezű Charlie jóvoltából „nyitva volt"), a sorba kapcsolt vészcsengő-berendezés tizenkét harangja eldöndült, a vezeték eltelt élettel, a Bal Észak 78-as Főraktár IX. Raktér Ládarészlege őrökkel-rendőrökkel. Az előiramló rohamosztag úgy körülzárta a bandát, hogy szirénájától sem a riasztóberendezés berregését hallani, sem a pattogva feladott keresztkérdéseket érteni nem lehetett.

Zakóját letépve a falikampóról és nyargalvást magára öltve, csupán Dudinak sikerült ideig-óráig egérutat nyernie és a kikötőkerítés kiskapujáig futnia; de már csak annyi ideje volt, hogy a fekete celofántasakot a kocsi ablakán behajítsa, és várakozó feleségének odakiáltsa: – Ezt az ügyvédnek! – mert már a hatalmas termetű teperőemberek leteperték, és többedmagával megbilincselve egy rabomobilba zárták. Míg a rabomobil elrobogott vele, volt mit izgulnia: mi lesz, ha a feleségének utánaszáguldanak, lefülelik, és elkobozzák a végrendelet eredetijét, a hivatalos másolattal, nagykövetségi pecséttel és nagyköveti vízjeggyel ellátott fordítással egyetemben – mi lesz? Aggodalma fölösleges volt: az okos asszony az előkészített, felbélyegzett borítékot a sarki postaládába hajította, az ügy elboronálva, a végrendelet máris továbbítva volt az ügyvédnek, ő maga cigarettázva várta be a rendőrautót; azok a leigazolás után – gyorshajtási riadalmáért bocsánatot kérve – az asszonyt elengedték.

Dudinak szerencséje volt: megúszta. Hogyan? Ez így történt.

A vizsgálat kiderítette, hogy a kikötőben egy gengszterbanda garázdálkodott. A banda bérbetöréseket, bérlopásokat vállalt, utolsó felbujtóját, Mr. Douglas MacAldobolyit körözik. Sikerült elfogni és ártalmatlanná tenni a banda vezérét, A. Dodó hajléktalan egyént, aki főkolomposi vallomásában elmebeli állapotának megvizsgálását kérte és a pearlmouthi idegszanatóriumra hivatkozott, ahol szökéséről nem állnak adatok rendelkezésre. A bíróság a vádlott leküzdhetetlen reszketését figyelembe véve, a rá kiszabható jogerőt négyévi börtönre, őt magát a börtönök túlzsúfoltságára való tekintettel 18 hónapi felfüggesztésre ítélte, és mint nemkívánatos idegent kiutasítja az országból.

.....

Aldobolyi Dudi ama sokak közé tartozott, akiknek az élet nem köti az orrára az igaz valót, és meghalnak anélkül, hogy megtudnák. Dudi sohasem tudta meg, hogy a kikötőigazgatóságtól a darukezelőségig, a biztonsági rendészektől a járásbíróságig Pearlmouthban mindenki a kikötőfosztogató bandáktól húzott sápot, abból fedezte nyaralását, generálozta autóját, tatarozta házatáját. Amikor Dudi a zakóját odaakasztotta, ahová nem kellett volna, és óvatlan golyóstollával a riasztóberendezés áramkörét zárta, ezrek és ezrek zsebpénzét veszélyeztette; kirántotta zsebéből azt a kis „extrát", amiért milliók meggyőződése szerint „élni érdemes" és szociológiai műszóval élve, szétdúlta

a pearlmouthi társadalom infrastruktúráját. Ezért verték el rajta (mint bandavezéren) a port és nem Charlie barátján, aki még csak meg se ütötte magát, úgy ejtődött a buliból, társaival együtt – harmadnap már ott „srenkeltek" a rakparton, s ki tudja, az infrastruktúra láncolatán át a járásbíróság hivatali felbujtója megbízásából.

De amíg a kiutasítás Damoklesz-kardjával a feje fölött szabadlábon bujkált, mégis megsejtett egyet-mást, mert éjszakai hazalátogatásai alkalmával, két mind lanyhább, mind ridegebb ölelés közt csak átböngészte levelezését. Az ügyvéd a mesés örökséget egy világcég kezébe tette le, hogy bocsássa árverésre, New York-i csarnokaiban. A Ponsonby-cég levele így szólt: „Sajnálattal közöljük, hogy az ön állítólagos IV. századi avar vízorgonája múlt századi silány hamisítvány, és 4 krajcárnál többet nem ér. Ami feltehetőleg orosz, de nem igazán XVIII. századi burnótosszelencéjét illeti, szakértőnk megállapította, hogy polivinil-gezemecilén műanyag, s ami a teknőcből eredeti, annak a porca is levált és érintésre pöcög, tehát értéktelen, talamári *talmi*. Rekeszzománcos asztali villanyzongorájával szerencséje van, ez valóban XIX. századi utánzat, de hátlapja repedt, öntött bakelitkerekei pedig sokat lerontanak belőle az igazi gyűjtő szemében: 6 krajcár. A többi, rossz állapotban lévő, számos vihar, háború és forradalom verte, jellegzetesen közép-európai hamisítvánnyal, kandallófújtatóval, ágymelegítő serpenyővel, parazsaskorsóval, füstölővel stb. nem szívesen foglalkozunk, de miután a megszabott három hónapos időhatáron belül fenti kacatokért nem jelentkezett, sem felháborodva zokogó becsüsünk kikiáltási ármegjelölése ellen óvást nem emelt, fogadja teljes kiegyenlítésünk jeléül a mellékelt 10 krajcárt, ajándék öreg-bélyegben. Tisztelettel: Ponsonby Ignác Incorporated-Limited, Newyork–Párizs–London".

Még a szigetországban, amikor más földönfutó társai elmarták a londoni hidak alól, és annyira kifelé állt a szekere rúdja, hogy már Doverben csövezett, hajnalban Dudi, egy köztéri közpadon azokból az újságlepedőkből bontakozva, amelyekkel takaródzott, a TIMES pletykarovatában a következőket olvashatta: „csak valaki magát megnevezni nem akaró közép-európai nábob szórhatta szét azokat a felbecsülhetetlen műkincseket, amelyek tegnap Ponsonbyék newyorki árverési csarnokában gazdát cseréltek. Az áttört ötvösművés armadillo-porc aranyzománcos tubákosszelence, amely valamikor Nagy Kataliné volt és a cárnő három orosz falut adott érte, Aga Kán tulajdonába került. A kloásszonné zenélő asztali szökőkút a hórihorgas Ronnie Macphee kopra-multimilliomos gyűjteményét gazdagítja, aki holta napjáig sem fogja megtudni, hogy nagyapja nem kobrával, hanem koprával szerezte mammut-vagyonát; az ormolü táncoló szobornimfa kezében csicsergő fóberzsé órakalitka (amely egy felhúzásra százötven évet jár, s eddig csak kétszer babráltak vele fejedelmi komornyik-ujjak, egyszer Mme Pompadour hálószobájában) Reggie Alvarez afrik-milliárdos mexikói kastélyába vándorol, aki yachtjának barátait azzal szokta szórakoztatni, hogy amivel a papa a milliárdjait szerezte: az afrikot – Afrikával téveszti össze. A XVIII. sz. velencei arany parazsaskorsó, a XV. sz., zsoltárt nyikorgó elefántcsont térdeplőzsámoly, a XII. sz. krízelefantin, »visegrádi« okarína (az egész világon kettő van!) – mind-mind oly felbecs-csülhetetlen értéket képvisel, hogy – mint az utolsó Ponsonby-kalapácsütés után kiderült – a befolyt összegért újra felépíthetnék a Szent Péter templomot". Ám Dudi eltompult szelleme az ő 32 ládája és a Ponsonby-árverés között már sem nem látott, sem nem keresett összefüggést.

Ez is egyike volt ama titkoknak, amelyeket Aldobolyi Dudi soha nem tudott meg; aminthogy nem értesült édesszülei szerető hangjáról, akik gyakorta emlegették, zsémbelve-fortyogva, az anyja, Tinka Babamama fátyolos szemmel és Idősb Aldobolyi

Kázmér keserű keresztet vetve rá: „csak Öregapó öröksége kellett neki. Most úgy él Angliában, mint egy nábob, rólunk tudni sem akar. Mindig mondtam neked: hálátlan gyerek ez a te gyereked; rossz fiú volt és az is marad." Aminthogy a rossz fiú és rossz férj, felesége véghetetlen bosszúságára, már azt sem tudta meg, hogy házán kicseréltette a zárat, s hogy az asszony kitette a szűrét, beadta a válókeresetet: Dudi arra az ajtóra már nem került, kulcsát elhányta-elvesztette; mi több, nábobsága napjait sem Angliában töltötte már, s ez egyszer kedvezett neki a szerencse. Most, azzal az egy szál öltönyével, amije megmaradt, a nemzetközi áltevehajcsárok kedvelt gyűldéjében, amelynek mulatólokáljához emeleti hasiskereskedelmi titkos kimérés és bordély is tartozik, Dudi éjszakai portás Algírban. Azért Algírban, mert ez az a csóró-paradicsom, amelynek a legkevesebb országgal van kiadatási egyezménye.

PLUGOR SÁNDOR

„Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie..."

BESZÉLGETÉS KOVÁCS ANDRÁS FERENCCEL

– Kovács András Ferencet, *a Szentábrahámon, Siménfalván, Székelykeresztúron tanító, majd a marosvásárhelyi Látó című folyóiratot szerkesztő magyar–francia szakos tanárt ma az erdélyi költészet egyik legsokoldalúbb költőegyéniségének tartják. Milyen szellemi állomások vezettek idáig?*

– Szatmárnémetiben születtem, ott nőttem fel, huszonegy éves koromig szatmári voltam. Annak a vidéknek a szellemi hozadéka a magyar irodalomban közismert: gondoljunk Kölcsey, Móricz, Dsida Jenő szatmári vagy szamosháti gyökereire, nem is beszélve Adyról vagy Krúdyról. De Szilágyi Domokos is ott járt iskolába, és egykori tanáromat, Láng Gusztávot vagy a filozófus Bretter Györgyöt is említhetném. Nevezhetjük tehát az első szellemi állomásnak, bár én szülőföldként gondolok rá. Nyilvánvalóan sokat kaptam Szatmártól, és legalább annyit a szüleimtől, tehát a környezettől, amelyben felnőttem. Szüleim színházi emberek, én így részben a színházban nevelkedtem. Édesapám maga is literátor ember, irodalomkritikusként működött a régi Utunkban, és onnan jött el dramaturgnak, rendezőnek Szatmárra. Hozzánk már kicsiny gyermekkoromban is elég sok magyar író járt: Kányádi Sándor, Szász János, Szilágyi Domokos, Panek Zoltán, Páskándi Géza, Vári Attila például. Meg mások is – a névsor hosszú volna...

1980-tól Kolozsvárra kerültem, és innen egy egészen más történet kezdődik. Magyar–francia szakot végeztem a bölcsészkaron. Nagyszerű tanáraim voltak (például Cs. Gyímesi Éva), akik szellemi kialakulásomat – úgy hiszem utólag – jelentősen elősegítették.

– Költözködés *című kötetének invokációjában írja: „A forma vagy, de nem lehetsz te lényeg." Ars poeticájának lehet tekinteni ezt a verssort?*

– Bizonyos értelemben természetesen, amennyiben a költészetet, a lírát egyetlen egésznek vesszük, amelynek minden porcikája valami felé mutat, valamit jelez. A forma élteti, összetartja a verset. De az igazi lírához a forma nem elég, még a formaérzék sem. Ugyanis bármilyen kitűnő formaérzékkel lehet csapnivaló verseket írni. A formát igazán nem a tartalom, hanem – az irodalom esetében – a nyelv jelenléte tölti meg. A nyelvnek otthonosan kell laknia a formát.

– *Az említett kötet bevezetőjében írja, hogy az 1982-től eltelt kilenc év, tehát az 1991-ig tartó időszak költözködés volt „átmenetiségből átmenetiségbe, ahogy a költők költözködnek: részekre szakadva, szertehullatva s megint összekapkodva esendő önmagukat..." Mit jelentett ez az időszak költészetében?*

– Én a 80-as években is meglehetősen sokat írtam. A romániai cenzúra fintora, hogy ezek a versek jórészt most jelentek meg, vagy most vannak megjelenőben. Az első verseimet tízéves koromban írtam, azután egy időre abbahagytam. A szellemi költözködések és a darabokra szakadtság ellenére is próbáltam valami olyan folyamatosságot teremteni a verseimben, ami a külső világban nyilvánvalóan nem mindig valósult meg. Ez tehát egy meglehetősen termékeny időszak volt.

– *Versei tele vannak kulturális utalásokkal Arisztophanésztől Ezra Poundig és József Attiláig. Időnként francia, olasz sorokat foglal bele verseibe. Talán az emberiség szellemi örökségét próbálja továbbéltetni? Poeta doctusnak tartja magát?*

– Ezen még nem gondolkoztam. Ez a jelző manapság mintha egy kis pejoratív éllel is rendelkezne. Én a magam látókörét még mindig nem tartom eléggé szélesnek, körültekintőnek. Hogy miért szeretem mindazt, ami a kultúrát jelenti? A latin kultúrát azért, mert az valamiképpen az európai kultúra alapja. A görög–latin irodalommal, a mítoszokkal nagyon korán megismerkedtem, középiskolában humán osztályba járva négy évig tanultam latinul; persze, azóta sem tanultam meg igazán. De az egyetemen is a régi irodalmat kedveltem: a középkort, a reneszánszot. A klasszikus formák ismerete, szeretete szinte hihetetlen nagy szabadságot kölcsönöz. Ez az út vezetett kedvenc költőimhez: Babits Mihályhoz, Kosztolányihoz, Dsida Jenőhöz avagy Weöres Sándorhoz. A felsorolás persze folytatható volna...

– Körhintásdi *című versének egy sora így szól: „üres játszótéren zsugorodó udvar". Egy kiüresedett világ képe ez, vagy az élet értelmetlenségének versbe foglalása?*

– Én nem tartom annak, inkább ez valami kihintázás a gyerekkorból, valamiféle elveszített éden. Ugyanakkor talán ez az egyik „legegzisztenciálisabb" versem. Egyik olvasatban természetesen lehet pesszimista is, vagy inkább leszámolás valamivel.

– *De a „porolófához szegzett denevérek" zárókép inkább félelmetes, mint játékos.*

– Valóban, a zárókép ezt az egész őrült eksztázist, őrült körhintásdit valamelyest megemeli, mintegy fonákul felmutatva a megváltás misztériumát.

– *Az Erőltetett menet című Radnóti-versre emlékeztető formában mondja el mindezt, bár a verselés nem nibelungizált alexandrin, csupán a sorközépi metszetek, hiátusok rajza egyezik.*

– Valamiféle törést, egzisztenciális hiányt árulnak ezek el. Szándékolt ez a hangsúlyozás.

– *A megilletődött líraiság is fellelhető verseiben, például a* Madonna gyermekkel *vagy a* Hajnalének *címűekben. Ez a líraiság az igazi arca a költőnek, vagy a sok közül csak az egyik?*

– Ez a két vers elütni látszik eddigi írásaim többségétől. A különféle versek különféle rétegekből táplálkoznak. Nem tudnám megmondani, hogy ezek hol, melyik rétegből jöttek elő. Részemről a távolságtartó, picit szatirikus, öngúnnyal teli költemények mellett ez a verstípus valami mást jelent, de valahogy ugyanonnan jön.

– *A* Madonna gyermekkel *alcíme* Michelangelo: Pietà. *Mennyi ebben a személyes élmény?*

– Nem kimondottan látványélményről van szó. Én inkább úgy fogalmaznám meg – nagyon rejtőzködően és titokban tartva az egésznek a finalitását –, hogy a pieták kapóra jöttek nekem. Nagyon fura volna, ha azt mondanám, hogy megélt élményből táplálkozik a vers, nyilvánvalóan valami más izzás hevíti, nem egy látvány leírása. A Michelangelo Pietàját tekintsük inkább valami olyannak, amit bevontunk a képbe, mert hát arra volt szükségünk. Itt a forma is valamelyest invokálja, vagy hát „megsegíti" a tartalmat. Jacopone da Todi *Stabat Materére* utal. A *Hajnalének* ambroziánus sorainál arra vigyáztam, hogy a cezúra pontosan az ötödik szótag után legyen, a hetest nevezhetjük anakreóninak is... Vagy bárminek. A szakaszok kezdőbetűi pedig egy akrosztikont rejtenek. Sok versemben van akrosztikon, még ennél rejtettebben is.

– Elárulna valamit a versek születéséről, hiszen az ilyen míves forma sok-sok csiszolgatást kíván? Nem vész el közben az élmény?

– Nagyon nehéz erről beszélni, bár Weöres Sándor egész tanulmányban számolt be arról, hogy hogyan születik a vers. Az élmény sem mindig egy, az élmények összegyűlnek. Nagyon friss élményt versbe tördelni nagyon nehéz, hiszen az anyag még forrong. Az írás maga valami pompás dolog, az egy kicsit időn kívüli állapot is, kicsit semleges, de ugyanakkor nem is az. Nagy nyugalmat igényel. A magyar lírában él egy olyan legenda, hogy Petőfi rögtön leült, vette a ceruzát és írt. Lehetséges, hogy ez nála sem úgy ment. Az emberben ugyanis sorok, dallamok, sortöredékek élnek, és különös kegyelem folytán talán ilyenekből áll össze a vers. Az utolsó simítások mindig nagyon fontosak, bár van, amikor el is ronthatják a verset. Minden vers másképpen jön. Az író embernek magával és a világgal kell megmérkőznie, de azon fölül a nyelvvel is. Időbe telik, amíg az adekvát formát megtalálja.

– A formai sokszínűség már az első olvasásra is feltűnik. Megmarad ez a szándék továbbra is?

– Ez rajtam kívül mozgató „szándék", nem is biztos, hogy engem mozgat. Talán azzal kellene szembenézni, hogy vannak a világlírának igen komoly hagyományai. De a magyar lírának is, amelybe beletartozik Babits, József Attila vagy Füst Milán. Úgy érzem, hogy annak az avantgárdnak, amely a század elején, a 10-es, 20-as években tombolt, annak már vége van. Ki lehet találni a lettrizmust, a kalligrammatikus verseket is fel lehet melegíteni, de ezáltal a költészet lényegéhez közelebb nem jutunk, legföljebb a költészet további szétveréséhez vagy széteséséhez.

– Mostanában új műfajként tűnnek fel az erdélyi irodalomban a „négykezesek", esetenként a „hatkezesek". Ezt lehet tréfásan, játékként művelni, mint a Tompa Gáborral írt „kétbalkezesek"-ben, vagy komolyabb formában, mint a Romániai magyar négykezesek *című kötetben Tompa Gábor és Visky András. Hogyan született az ötlet, és hogyan lett ebből költészet?*

– Meglehet, nagyon távolról kezdem ezt a választ... De majd csak elkacskaringózhat valamerre... Mert hát a költői játszadozásnak, ugye, meglehetősen régi hagyományai is vannak: nem egy közülük immár messzemenően kodifikálódott az európai líra tradícióiban... Gondolok itt elsősorban a provanszál trubadúrköltészet egymásnak válaszolgató énekeire, verses, sőt: versengő vetélkedéseire. A középkorban eléggé elterjedt gyakorlat lehetett az ilyen tudós játszadozás – Dante és Cino da Pistoia kapcsolatára utalnék. Egyszóval: az egymásnak felelgető költői episztolák, rímes levelezések sem ritkák. Még a magyar literatúrában sem! De nem is a jó öreg Gvadányira és Béldi Juliannára gondolok... Inkább a „kazinczyánerekre"... Meg aztán akadnak közösen megírt verseskötetek, még a romániai magyar irodalomban is – például Szilágyi Domokos és Palocsay Zsigmond *Fagyöngy* című könyve. Igaz, abban autonóm módon megírt különálló költemények rímelnek, válaszolgatnak egymásra... Ezért nem is annyira meglepőek számomra Tompa és Visky közösen költött „romániai magyar négykezesei", amelyek valóban közös lélekkel kidolgozott, igen komoly ragyogású költemények. Tömbszerűek és egyediek. Megérthető tehát, hogy ezektől a súlyos fényű poémáktól természetszerűleg egyenesen a jóval könnyedebb, léhább játékú, talán kissé priapikus „balkezesekig" vezet a romániai magyar líra útja. Pontosabban a mi utunk, amelyen Tompával közösen tévelyedünk... Ami persze nem azt jelenti, hogy a Tompa Gábor és jómagam által közösen megélt és megírt versek sokszor komolytalannak tűnő játékos-

sága mögött semmi sem lapulhat. Esetleg pontosan a Semmi lapul mögöttük, de az ugrásra készen! Mert a „kétbalkezes" szonettek vannak. Mert léteznek vehemensen átérezhető, szinte szétroppantó közös pillanatok, amikor a játék hirtelen elkomorodik, mondhatni: önnön tétjére, tétjeire bukkan a szóban. Legalábbis én így érzem. Nem tudom. Erről Tompát is meg kellene kérdezni... Másrészt valamiféle misztériumnak vélem azt, ahogyan a különálló ötletekből, sortöredékekből reményeink szerint való egységes vers lesz. Tulajdonképpen az írás folyamata a lényeges. Mert az, hogy ketten egy szonettet írnak, az talán mégsem újdonság. Nem a párhuzam kedvéért mondom, de József Attila és Illyés Gyula is mívelt ilyesmit... Már az antikvitásban is divatban volt a közös poétai játszadozás: Catullus és a barátja, Caius Licinius Calvus mintegy a saját örömükre rendeztek kettesben sokszor hajnalig tartó versfirkálási, rögtönzési versenyt. Bizonyára kitűnően szórakoztak. Másrészt az ilyes „magánéleti", mondhatni „civil" foglalatosság jót tesz a mindennapi irodalomnak. Magának a lírának is.

– *Vonzódik-e más műnemekhez? Megmarad a lírai önkifejezés lehetőségénél, vagy próbálkozik prózával, drámával is?*

– Más műnemek?... Hát nem könnyű válaszolnom, ugyanis én elsősorban megrögzött „versificator"-nak ismerem magam. Persze, voltak nekem egykoron, sihedernyi koromban prózai próbálkozásaim is... Afféle novellinók, kalandos avagy érzelmes történetecskék, még sci-fi is! Valamikor a hetvenes években. De szerencsére senki sem látta, senki sem láthatta őket: gyermekdedek, gyöngék valának. Örömmel jelenthetem, hogy elvesztek! Nem kell pirulnom érettük. Fönn... Majd a mennyei piedesztálon... Esetleg a parnasszusi múzsák pendelye mellett... S habár valahol mélyen tán máig is foglalkoztat a prózaírás gondolata, tudom, érzem, hogy sohasem fogok én már prózát írni. Pedig néha szeretnék! Mert sok életeim, s még több halálaim vagynak! De csak csodálom, szinte rettegve szeretem az igazi jó prózát, és a kitartóan, derűs nyugalommal, kiegyensúlyozottan pepecselő prózaírókat... Majdnem isteniek! Ha türelemmel és jól csinálják. De én nem tudnám. Az más szerzetesrend. Mint ahogyan a vers is külön szerzetesség: egy picit más a regulája, egy picit más az idegzete, mások az önsanyargatási módozatai. De bárminők a szerzetesrendek, végső soron mind a teljességért vannak, az egész álma élteti, kísérti meg valamennyit. Valami szép lehetetlenség. Így van rendjén. Ezért inkább én jobbára csak esszéket, néha tanulmányokat avagy afféle költői jegyzeteket írogatok. Azokat is csak olykor. Ha kell. Általában általam szerkesztett, válogatott, immár klasszikus költők köteteihez aggatok prológokat vagy epilógokat, esetleg filoszi jegyzetanyagot.

– *Kik szerepelnek e filoszi jegyzetekben?*

– Villon, Lorca, Apollinaire, Ady, Pilinszky vagy a középkori latin himnikusok lírájáról már írtam... Meg másokról is: Catullusról, a goliárdokról, Petőfiről, Aranyról, Áprilyról, Dsidáról, József Attiláról és a kitűnő, a Marosvásárhelyen élt és ott alkotó Székely Jánosról, akit valamelyest a „mestereim" között tartok számon. Versrovatát, gyakorta gyalázott írói státusát és íróasztalát, úgy tűnik, én örököltem a vásárhelyi *Látó* redakciójában. Súlyos örökség. Egyre nehezebb... Talán azért, mert túl sokat olvasgattam az ő szigorú, remekbe szabott (tulajdonképpen filozófiai, sőt: etikai) esszéit, följegyzéseit. Platón, Augustinus és Pascal mellett, valahol Montaigne és Albert Camus között... Mert igazából a preszókratikusok, a középkoriak, Giordano Brunóék és az ún. „egzisztencialisták" érdekeltek akkortájt. Később már csak Borges... Megjegyzendő, hogy Babits, Cs. Szabó László, Deák Tamás, Illyés Gyula, Németh László, az említett

Székely János és Szerb Antal értekező prózáját még édesapám adta kezdetben tanácstalan kezembe... Később (úgy emlékszem, hogy nem szatmári baccalaureátus, hanem már kolozsvári, egyetemista éveimben) tanárnőm, Cs. Gyímesi Éva, Egyed Péter barátom (a hajdani Kriterion szerkesztője) és a még szatmári gyermekkoromból ismert, megszeretett Kányádi Sándor adtak számomra példát és különféle olvasmányokat. Mert bizonyos értelemben mindig mások is tanítottak olvasni... Azaz, az irodalmat újraolvasni! De könyveket küldött Románia fővárosa is, méghozzá az akkoriban Bukarestben élő igazi európéerek: Horváth Andor és Szász János révén... Gálfalvi György és Markó Béla pedig Vásárhelyről... Valamint a kolozsvári *Korunk* Szilágyi Júliája – az esszéírónak, irodalomkritikusnak, embernek, léleknek és afféle „szellemi anyukának" egyként kitűnő Julika... Akinek valamiképpen második fia volnék. Hosszú beszélgetések tanúskodhatnak erről... Különben Sartre- és Roland Barthes-szövegeket fordíttatott velem a *Korunk*. Ott és a *Napsugár* című gyermeklap vidám redakciójában tettem szert némi szerkesztői gyakorlatra. Mindezt azért mondtam el, mert mostanság mindenki az ún. „gyökereit", kezdeti (esetemben: esszéírói) indíttatásait keresi, illetőleg arra hivatkozik, holott az irodalomban való lét, illetőleg maga az alkotás sem vezethető vissza holmi fogászatinak ható gyökérkezelésre... Az a fogászok avagy a műkertészek dolga. Lelkük rajta.

– *Vannak-e készülő művek alkotói műhelyében, vagy olyan tervei, amelyekről már beszélni lehet?*

– Terveimről talán még nehezebb szólanom, hiszen félek, hogy elszólom magam. Másrészt eme matériában az utóbbi időben még babonásabb lettem. Inkább hallgatnék... Ha mégis: jó volna még egy-két gyermekverskötetet megírni, legalább egy-könyvnyi esszét és néhány drámát, melyekkel még adós volnék nemcsak színházi „gyökereimnek", hanem önmagamnak is... Nyilván még egypár „kései" avagy „öregkori" verseskötet is jól jönne... Az örök befejezhetetlenség is valamiféle teljességnek látszana akkor. Jelenleg ugyanis keveset írok, jobbára filoszkodom: egy hajdani (1859 és 1927 között élt) marosvásárhelyi versificator költői hagyatékát rendezem, rendszerezem. Őt Lázáry René Sándornak hívták... Én pedig harmincöt esztendős múltam, s Babits *In Horatium* című költeményére gondolva zenghetem immár örökkévaló himnuszát a „sohamegnemelégedésnek"...

Budapest, 1994. júl. 19.

Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Ficzfapoéta sírfelirata

Nagyságom nem köll homlokcsókra várjon!
Vidéki Baudelaire voltam, ócska Byron:
Vonultam úgy a Baromvásár uczczán,
Hogy túltettem városkám sok kuruczczán!

Több fényt Nekem – miként meghagyta Goethe!
Dicsérjetek merészen agyba-főbe:
Termékeny hangom oly súlyokkal búgó,
Hogy majdnem Seggszpír lettem néktek s Húgó!

Példát vehet rólam Petrarca, Bembo,
Mert úgy feseltem dalra, mint a bimbó:
Dante valék a Poklos patak mellett...
Férgek, finità! *Tőlem ennyi tellett.*

Maros-Vásárhelyt, 1893 januárjában

Mikes Kelemen mondja

Édes Egy Nénékám! Kifogytam a szóból,
Kedvem kulacsa is küküllei borból,
Szívemnek kevés is megárthat a jóból –
Tengermód kesergőn mormolgat a kóbor.

Ha mit írok, bánom: csak ákomra bákom,
Bús estvéli mákony, vak álom ma Zágon!
Füttyöghet a bülbül *felőlem az ágon –*
Nem ébred a lelkem idegen hazákon...

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR 1859-ben született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től főleg Marosvásárhelyen élt. A várossal szomszédos Marossárpatakon hunyt el 1927 októberében. Negyven verse még 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékból. A hirtelen, sőt: hihetetlen fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve a nehéz és szövevényes életrajzi nyomozás eredményeképpen jó néhány eredeti Lázáry-levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, későbbi özvegyének, Vajdaréthy Júliának mindeddig lappangó hagyatékában... Ám ugyanott további nyolcvankilenc költeményre, valamint Marullo Pazzi (késő reneszánsz költő és zeneszerző) tizenhét versének Lázáry általi fordítására avagy átköltésére akadtunk... A Lázáry-oeuvre immár teljesnek látszik, illetőleg annak mutatkozik. Földolgozása folyamatban van. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közzéteszi: *KOVÁCS ANDRÁS FERENC.*)

Oszmánnál ocsmányabb kajzer, klérus, fiskus
Csúfságára mégsem hagysz el, Jézus Krisztus!
Válts meg, maradj velem, légy más jármot osztó,

Mert a nyelv kegyelem, bujdoklás, Rodostó,
Márványló messzeség, ha Marmora mormog –
Benne Erdélyország fanyar bora, ormok!

Szatmár-Németi, 1904 augusztusában

Transsylván hősköltemény

Petőfi Sándor és Arany János hangján,
Halhatatlan szellemüknek ajánlom

Nem kell Herculáneumnak
Híre, Pompej pompája –
Nagyságuk a magas üdő
Hitvány porrá rongálja!

Nem kell Nippon szent pagonya,
Sem ranguni pagoda –
Fajtám rangja, setét múltja
Már elmémre rakoda!

Nem kell Ámerika álma,
Laurussa Delphinek –
Ahány lepcses dög filozóf,
Annyi életelv!... Minek?

Nem bóklászom Newyork, Brüsszel,
Páris, Londony vadonát –
Inkább padkán pipaszóval
Fújok folyton adomát!

Nem bámulom a mudernség
Észbomlasztó iramit –
Rendületlen maradok, mint
Égyiptusi pyramid!

Nem vonz Gőthék példaképe,
Mert az ősöm Pató Pál –
S Göre Gábor, ki törzsökén
Szittya dahányt matyókál!

Nem érdekel Bódler, Volter,
Disznyó dekádenczia –
Fülemnek Dankó nótája
Sokkal szebb kádenczia!

Ne zajogjon Zóla, Drájfusz,
Nitse, Russzó, Merimée –
Jogosabb, ha Árpád apánk
Zalány fejit veri bé!

Nekem negyvennyócz is páros,
Petőfi is Petrovics –
Székely lófő, versíráshoz,
Naplopáshoz ne konyíts!

Elég ha hű honérzemény
Dagasztja hő kebeled –
Tiéd a turányi múzsa
Malasztja, s Ő teveled!

Akkor szép a magyar eszme,
Tőről metszve ha zsivajg –
S nem okoz a pedellusnak
S a nemzetnek agyi bajt!

Mondok kántortanítónak:
„Szépen szenvedj, kitartás!
Ha ékösön sopánkodol,
Népszónokként kitart más!"

Pofázhat az elvhűségről
Fád siheder, pár pisis –
Meglehet, hogy Mojszes fattya,
Tán még liberális is!

Szájal a sok szabadelvű
Tanok titkos zsidaja –
Jezsovita reformata,
De nem tudni: mi baja?

Idegenyből bérelt ifjak
Invokálnak... Fenefrancz!
Semmit sohse revokálnak,
Vindikálnak: „Tolerancz!"

Nékem taknyos ne ugráljon,
Mint tarokkban a pagát,
Hájszen nem volt ideje, hogy
Bémocskolhassa magát!

Lám, én vagyok a kivagyok,
S maradok, aki voltam!
Bár olykor a böcsületből
Úri módra kiholtam...

Fúttam hősi ajakimon
Hideget meg meleget –
Kompromittáltam magamot
Mások helyett eleget!

Nem alkuszom! Csak jó pénzér'
Lobogtatom pántlikám!
Hiszem, vallom: NON EST VITA
EXTRA TRANSSYLVANIAM!

Eltakar tán Sepsibükszád,
Ápol Csíkszentjehova!
Dürgést, sürgést csak az ért itt,
Aki nem ment sehova!

Nem ámítnak külmaszlagok,
Magyartalan divatok –
Gondolatom egyszerű, mint
Faragatlan pipatok!

Maros-Vásárhelyt, 1904 szeptemberében

Melyben a múzsáknak panaszolkodik

Nékem már a
Parnasszus is
Pitaval:
Nem iktat a
Helikoni
Hivatal,
Hisz nem volnék
Észveszejtőn
Fiatal...
Jóformán tán
Asse tudom:
Mi a dal?
Messze kerül
Laurus meg
Diadal...
Mind csak pelyva,
Mit poéta
Kiagyal!

Bárha pedzem,
Hogy a költés
Kis álság:
Kurvapecér
Bolondoknak
Kiváltság!
Koldusoknak
Mennyben ígért
Királyság:
Semmiséghez
Hallelujás
Imádság,
Hogy az űrből
Mások üdvét
Kiváltsák,
S a maradék
Ambróziát
Kimártsák!

Maros-Vásárhelyt, 1926 októberében

ORBÁN OTTÓ

Hatvan év alatt a Föld körül

Ezzel a címmel lát majd napvilágot összegyűjtött versfordításaim vaskosnak ígérkező (a dolgok mai állása szerint nem is egy, hanem két) kötete. Az első ránézésre alig átlátható anyag rendezése közben számos olyan szövegre bukkantam, főképp a kezdő fordító munkái közt, melyet mai eszem és ízlésem elviselhetetlennek talált, ezeket, kétezernél több verssort, műfordítás-nyelvből magyarra, azaz teljesen újra fordítottam. Az újra fordítottak közül való az alábbi két vers is. Legtágabb értelmében a szónak szerelmi költemény mind a kettő, de a két vers két világ, köztük majdnem kétezer év. Hangütésük és emberszemléletük különbözősége nemcsak a köztük tátongó szakadék mélységét jelzi, de annak a hátországnak a kiterjedését is, mely *A költészet hatalma* „szerzői műfordításai" mögött a valóságos versfordítások képében létezik.

OVIDIUS

Elégia szeretője hűtlenségéről

Nincs szerelem, mi megérné (hagyj békén, Cupidó!), hogy
percenként hívjam, háborodott, a halált!
Mégis sokszor hívom, juss csak eszembe, te aljas!
Bajkeverőnek szült, rókaszukának anyád!
Mert nem az elcsípett üzenet meg a titkos ajándék
leplezték le csupán sorra a bűneidet.
Ó ha reménytelenül vádolhatnálak, örülnék!
Én nyomorult! Minek is dől a javamra a pör?
Boldogan él, aki bátran védheti meg szeretőjét,
mert az erényes nő, s róla lepattan a vád.
Ostoba bunkó, és csak a bajt szaporítja magának
minden férfi, ha ily pört nyer – a hírneve kész.

Én nyomorult! Jól láttam, míg azt hitte, hogy alszom,
jól láttam mindent, folyt noha bőven a bor.
Láttam, ahogy szemük össze- meg összekacsintva beszélget,
szó sem hangzott ott, bólogatott a fejük,
szólt a szemükben a tűz, és szólt az az asztal, amelyre
borral rajzolták vágyuk ezernyi jelét.
Jól értettem a függönyözött értelmű beszédet,
jól, hogy a társalgás fátyola mit takar el.
Kelt föl az asztal mellől a vendégnép, eloszoltak,
csak két hervadozó ifju maradt közülük.

Ott láttam, te gyalázatos, ott, hogy csüngesz az ajkán,
s nyelvetek eggyé forr, mint pöröly által a lánc.
Tisztes nővér így soha nem csókolja fivérét,
így csak kéjre kemény férfit a vérbuja nő
Phoebust ily csókkal soha nem viditotta Diána,
így csak Mars ajkát zárta gyönyörbe Venus.

„Mit teszel?", így kiabáltam, „kincseimet hova szórod?"
Várj csak, megtanulod, hogy mi a férfiököl!
Mind az enyém a te csókod, s mind a tiéd az enyém, hát
mit keres ott idegen, hol neki semmi se jár?"
Ezt mondtam s még más egyebet, kiabálva dühömben,
s bűnbánó arcán szégyene lángja kigyúlt.
Mintha az ég pirul el, ha a hajnal megpirosítja,
szűz feleség, ha vadul kapja ölébe a férj,
mintha egy égő rózsa pirulna fehér liliom közt,
s ostort fogna a Hold űzni makacs lovait,
mintha fehér elefántcsontot pácolna a rabnő
(hogy be ne sárguljon, festi sötétre azért),

úgy lángolt tüzesen föl egész arcán a pirosság,
szebb, mint ekkor volt, nem lehetett sohasem!
Földre sütötte szemét: gyönyörűen nézte a földet,
állt szomorún: s még szebb volt szomorún – csupa báj!

Ó hisz a díszes kontyát kellett volna cibálnom!
Arcán osztani szét sűrü pofonjaimat!
Ám piros arcocskáját látva karom lehanyatlott,
megvédték a leányt egyszerü fegyverei,
s én, aki nemrég még őrjöngtem, már könyörögtem,
hogy csókoljon, urát, engem is épp ugyanúgy.
Fölnevetett s tüzesen megcsókolt, csókja kiverte
volna bizony Jupiter ujja közül szigonyát.

Elkeserít, hogy a másik is így élvezte a csókot,
rosszabbul sikerült volna nekik legalább!
Csókja különb volt, mint az, amit neki én tanitottam;
művelt lény ez a lány, s hogy tanul – ő a tökély!
Jaj, hogy olyan jó, jaj, hogy a nyelved a számba sikamlik,
míg az enyémet a szád szívja magába puhán!

Mégse csak ez fáj, nem csak az álnokság meg e csókügy.
Bár piszkál ez is és összeszorítja szivem.
Hol másutt okosodhat e téren a nő, ha nem ágyban?
Nem tudom én ki kapott drága jutalmat ezért!

NICOLAS GUILLÉN

Este jó a szerelem

Este jó a szerelem.
Hideg szél fúj, szürke az éjszaka.
Tegnapomat temetem.
Este jó a szerelem.

Látom, a szeme lezárva,
este jó a szerelem,
a térde halványsárga,
este jó a szerelem,
a körmei megzöldültek,
a homloka vértelen,
torkára örök pecsétet ütöttek.
Este jó a szerelem,
este jó a szerelem,
este jó a szerelem.

Nem:
nem hagy el, itt jön utánam,
nem:
hívogat, elbujik, elfut,
nem:
sírva kisérik a sírig,
nem:
rám mosolyog fektében,
párna fehéréről, fektében,
sár feketéjéből, fektében,
sírja sötétjéből, fektében.

Nem.

ORBÁN OTTÓ fordításai

KONTRA FERENC

Sehol a világon

A négy rajzszöget a platán kérgébe nyomták, a fekete keretben az állt, hogy élt huszonhárom évet. Belerozsdásodtak a rajzszögek az első eső után, végigfolyták a papír fehérjét. Mindent letépkedtek, a plakátokat, a hirdetéseket, csak a gyászjelentéseket hagyták meg. Félhangosan olvasta őket a dadogós öregember.

Ha hallgatna, meg sem tudná senki, hogy dadog, gondolta magában Pocok.

Az építkezést nem lehetett gyökerestül kitépni, megakadályozta a focizást, örökre megsemmisítette a pályát. Pedig mennyi minden volt itt, egy egész történelem! Felépültek a házak, eltakarították a törmeléket, aztán a házak előtti üres teret parkosították. A szélén ősrégi fák álltak, mellékük bokrokat ültettek, aztán szabályos rendben tovább. A középsőket idejében ki kellett taposni. Aztán fákkal próbálkoztak a kertészek, valami vörös levelű japánszilvát hoztak, de a labda végzett velük. Két év alatt a szélső cserjék kezdték megemberelni magukat, körbefogták a tisztást, a pálya helyét, gondolta végig Fütty, miközben két ujját a szájába dugta, hogy úgy szóljon, mint régen, amikor jelt adott az éjszakai vadászatra: Ma éjszaka kitépjük a fákat! Még rajtuk volt a kertészet bilétája.

Már egyébként is kinőtték a pályát. Prr-prr az erkélyről nézte, hogyan számolják fel egyik napról a másikra a kilátást. Előbb a barakkot építették fel a munkásoknak, aztán jöttek a daruk betonsúlyaikkal, mintha ők akarták volna kimérni a tér minden darabját. Magas kerítéssel határolták el az építési területet. A daruk újra meg újra felbukkantak, csőrükben egy-egy szobafallal. A kezdetben átlátható vasszerkezetet egyre sűrűbbre szőtték az építők. Végleg eltüntették a rálátást az útkereszteződésre, többé nem lehetett látni az erkélyről az összeütközéseket. A fékcsikorgás és a csattanás közt eltelt idő alapján meg lehetett becsülni a baleset komolyságát. Különösen éjszaka koccantak, amikor villogó sárgára állították a villanyrendőrt.

Pocok a tenyérnyi leveleket rugdosta. Mélyre túrt a lábfejével, aztán szét. Mint a madarak, száraz szárnyakon. Annyira igyekeznek, hogy kész legyen még a fagy előtt, mondta.

Csak az első részét fejezték be határidőre, azt, amelyik az útkereszteződésre néz, mondta Fütty.

Figyelték a targoncák ideges jövés-menését. Teherautó érkezett, feltűrték a ponyvát, hordókat raktak le róla. A barakksor leghátsó részébe kerültek. Rács volt az ablakokon. Belestek a raktárba. Kicsomagolatlan kartondobozok és dróttekercsek álltak bent egymás mellett, bálákba rakva. Az egyik sarkot mennyezetig rakták radiátorral.

Továbbmentek a parkoló felé. Letelepedtek egy gazdátlan kocsira. Az alját a nyáron felverte a gaz. Rágyújtottak.

Az éjjeliőr a padon szokott üldögélni a dadogós öregemberrel, mondta Pocok.

Majd hülyék lennének ilyen hidegben ott üldögélni, amikor ott van szemben a kocsma, mondta Fütty.

Jó, de kint olcsóbb a sör.

Leemeljük éjfél után a rácsot az ablakról.

Akkor éppen az ő fejükkel gondolkodunk. Ezért szerelték rá a rácsot – belülről. Ezért van éjjeliőr. Sok mindenkinek szüksége lehet építőanyagokra.

Szóval inkább fényes nappal, vágta rá Fütty, és máris cselekedett: két középső ujjával olyan éles hangot hallatott, hogy a visszhang kétszer körbekergette önmagát.

Prr-prr a könyvei közt mímelte a tanulást, & & & & & & & & & & & & & & & & & & – ilyeneket rajzolt a lap szélére, de sehogyan sem akart sikerülni neki egyetlen vonalból. Kiment az erkélyre, és intett nekik, hogy menjenek fel.

Stratégiai fontosságú volt, hogy éppen az ő erkélyük nézett az építkezésre. A hetedikről pontosan be lehetett látni a terepet, követni lehetett a munkások mozgását a kerítésen túl, meg lehetett figyelni naponta ismétlődő szokásaikat.

Prr-prr hatkor kelt, amikor a daru sziszegő hangján elindult az első láda fürdőszobacsempéért. Legtöbben az állványokon vakolták az elkészült épületrészt, a többiek lapátoltak lent, anyagokat készítettek elő. Napok óta az egyetlen időpont, amikor senki sem tartózkodott az udvaron, az ebédidő volt. A szemközti kocsmából érkezett hatalmas alumíniumfazekakban az élelem.

Mivel a raktárból folyton ki-be járnak napközben, nyitva lehet az ajtaja. Elég könnyű lenne bent elrejtőzni, ítélte meg fentről Prr-prr. Mégis, mit fogunk mondani, ha az udvaron valaki rajtakap bennünket, hogy gurítjuk kifelé?

Nem társalgunk, hanem elfutunk, mondta Pocok.

És ott hagyjuk a hordót az udvar közepén, kérdezte Prr-prr.

De lehet, hogy már befelé menet felfigyelnek ránk, mondta Fütty.

És akkor mi van, kérdezte Prr-prr.

Túl nagy szerencse kellene hozzá, hogy senki ne vegye észre a hordógörgetést, mondta Pocok.

Ha bemenni és kijönni viszonylag veszélytelen, akkor a legjobb megoldás: belülről, a rácson keresztül. Mert azt mondtátok, hogy belülről van csavarozva. Átemeljük a hordót az ablaknyíláson, és mindjárt letesszük a szeméttárolóba a konténer mellé. A hosszas cipelgetés gyanús lenne. A rácsot vissza lehet csavarozni egy perc alatt, és tűnés. Bent ebédelnek. Kint nagytakarításnak tűnhet, hogy odatettek egy hordót a kukák közé, legfeljebb elviszik, és csinálhatjuk másnap elölről az egészet, szedte össze a részleteket Fütty.

Messziről szólt a Years Ago, mint egy elvonuló zenekar: here I go again, up and down alone, all my friends went home, all my toys are broken, mint egy bekapcsolva felejtett magnó vagy egy ismétlésre állított lemez. De ezt a dalt már nem hallgatta senki.

Elmentek az égről a repülők. A platán tetejéről látszott a daru halott szeme. Látszott az erkély, ahol Prr-prr szobájában égve hagyta az állólámpát. Távoli világnak érezte a szobát, ahol felnőtt, a falon Alice Cooper életnagyságú poszterje állt, kígyóval a kezében, szemei kifolytak, mint az éjszaka, mint a festék, végig a könyökén, mert soha nem festett még semmit, nem értett hozzá; a meszelőt a padláson találta, még egészen jó állapotban volt. A város fényei csak lopakodva érték el az ágakat. A társai lejjebb dolgoztak. Te is a szemetesvödröt hoztad?

Mert nekem is volt annyi eszem, hogy füle van, és fel lehet akasztani, nem úgy, mint Füttynek.

Csak a pék dolgozik még rajtunk kívül, mondta Prr-prr.

Miért, te most dolgozol, kérdezte Pocok.

Előbb a külső, apróbb ágakat festették be, így haladtak a törzs felé. Olyan szabályosan és olyan ritkán álltak a gallyak, mint a szarvasagancs.

Elég egyszer meghúzni. Ne oda-vissza, ez nem olyan játék, fecsegett Pocok.

A fene... – ez volt Fütty első szava, mert kiesett a kezéből az ecset, csattant az aszfalton, lemászott érte.

Mondj még neki ilyeneket, és rögtön kétbalkezes lesz.

Fütty felkapaszkodott a fára, útközben végighúzta az ecsetet Pocok arcán.

Pfffffffffffffffffffffffff. Belefolyt a fülembe!

Olyan gyakorisággal estek a nehéz festékcseppek az aszfaltra, mintha az eső kezdett volna szemerkélni.

Milyen jó erős szaga van, mondta Fütty.

Pocok elővette a zseblámpáját, és az ágak közé világított:

Fazékkék. Csak nem ilyenre festik az egész házat? Szép kilátásunk lesz akkor.

Szerintem hígítják, esetleg sárgával keverik, vélte Fütty.

Most gyerünk lefelé, én húzom végig a törzsön, mondta Prr-prr. Szétlocsolom a fán, ami maradt.

Ezt a cuccot el lehet dobni, húzgálta az ingét Pocok.

Majd kimossa a gép, mondta Fütty.

Nem hiszem, mondta Pocok.

Csak eső ne essen legalább reggelig, hogy az erkélyről megnézhessem a fát.

Ne félj, Prr-prr, nem mossa le. Mert akkor lemosná a ház faláról is, mondta Fütty.

Okos, nagyon okos, mondta Pocok.

Másnap reggel Prr-prr az első felkelők között csodálkozott a kék fa alatt. Fent, a vézna ágak között mintha gyermekkori önmagát látta volna, amint rémülten letekint a törzs körül gyülekezőkre. Olyan lett a fa kéken, mintha már nem élne, csak várakozna egyre, hogy az emberek felemeljék és elvigyék. De nem. Aztán kenyérért széledtek szét. Prr-prr szeméből elindult a festék. Nézett felfelé, és az ágak között hullni kezdett a hó. Fátylak tapadtak a tiltakozó platán kék karjaira. Mintha szabadulni akart volna repedezett törzsétől, melyet telerajzszögeztek keretes papírral, hiába fedte őket festék, mindenki tudta, mit jelentenek. Mintha rázta volna dermedt ujjairól a havat, mintha elindult volna, Prr-prrnek úgy tűnt, ahogy szaladt a fa körül, egyre gyorsabban, ahogy a világ forog elképzelt tengelyén. És megáll. Csak egyetlen pillanatra. Odaképzelte magát, ahol ragyog a hó, közben a legjobb zenék szólnak: még el sem kezdődött a pillanat, és máris vége.

TÉGLÁSY IMRE

A harmadik szem

félek
ölelj magadba
– kék szirmok a méhet –
félek
– tenger-szem-pilláddal –
takarj most be kérlek

látásom fogy
fogyó Hold
hálójában holt hal árnya leng
arcod Napja fönn dereng
alvadt vulkán hegén vetít
lüktető jelent

vakít a hó is
mégse sírj
bánatod van
hóba írd
új árkust szitál a szél
hogyha ráhavaz a tél

üggyel ügyes
voltam volna Madocsán
az templom oldalán
míg kaptam a tükörből
libbenő lepke után
rászedetvén már-már összetörve
láttam itt a fény
tőled sokszorozza végül önmagát

mert lőn a Szem
a Harmadik
s e Harmadikkal látok
fejed köré glóriát fúvok hát
te áldott

Sz-e-r-e-l-m-e-s-e-f-i-l-m

Itt hagytad az órád
(most erről szól a vers).
Itt, az ágyunk táján,
a padlón, a széken,
szétdúlt lepedők közt...
Mindegy már a helyszín.
Itt, e csatatéren,
hol ölelni mersz.

Diadalmas vesztes,
legyőzetett győző,
nem fontos, ki voltál,
az sem már, ki volt ő,
csak az, hogy te vagy én,
csak az, hogy elestünk:
elesett thézeusz,
elesett amazon
elhullott fegyverén
ásít egy hangya...

S életre kel a báb,
járni tud az ember,
amikor négy kar s láb
lábolja a tengert,
s megbénult tagjaink
gyógyulva mozognak.

A tekintet megérint,
a tapintás lát,
az időgép indul:
őshalak csontjából
építesz palotát,
égig érő tornyot,
hol nem két,
de kétszáz
éve nem járt senki...

Elsüllyedt atlantisz
él bordáim éjén,
korallba font termek,
gyöngyházkapuk mélyén,
nem járhatott senki,
be sem is engedték
idegfő ajtóknál
ajzó ajtónállók,

tetszhalottá tiltott
testem testőrei.

Már lüktet, bizsereg, éled a vágy.
Ágyamban-agyamban-ágyékomban illat:
szád rózsaolaja,
nem veszett, nem illant el
koponyám kertjéből...

Felvétel, csapó és indul az óra,
visszafelé perceg percet mutatója.
Már eleven minden:
fűszálak hajlongva
táncolnak a fényben,
s nyújtózik a hangya.
És a gáton, fönn, fönn,
a dunai szélben
Fanni szeme csillog,
repeső fióka
a gyermekülésben...

Új az ó video.
Felvétel, lejátszás
mind egyszerre nyomva:
az idők egybeesnek,
ez itt a csúcsjelen!
Fekete-fehér film
színezett varázslat.
Jó reggel, ébreszd fel
csipkejózsikádat!

De csak akkor ébressz,
ha így, ébren kellek!
Véreddel csontomat
úgy öblítsd a kőből,
hogy örökre válthass meg
a múlt időtől!

GERVAY ANNA

Sajkodi levelek és beszélgetések

Németh Lászlóval a bátyám ismertetett meg gimnazista korunkban. Az amerikai könyvesszekrénye előtt álltunk, melynek könyveit korrepetálással szerezte, és átnyújtotta nekem Berzsenyi című könyvét.

– Kicsoda ez a Németh László? – kérdeztem latolgatva, hogy egyáltalán elolvassam-e.

– Olvasd el, és akkor majd megtudod! – válaszolta a bátyám tömören.

Néprajzos barátnőm azt mondta: – Németh Lászlót nem ismerni olyan, mint egy országban a királyt nem ismerni!

Később több könyvét is elolvastam: társadalmi és történelmi drámáit, a Gyászt, Iszonyt, a tanulmányait.

Az ötvenes években nap mint nap jelentek meg ellene cikkek az újságokban: „Németh László, a harmadik utas"; Kádár Jánosnak nem volt beszéde, melyben roszszallólag ne említette volna meg őt és a népi írókat.

Föl voltam háborodva, és féltettem. Elhatároztam, hogy levelet írok neki. Arra gondoltam, ha minden ember, aki olvasta könyveit és egyetértett velük, most, a támadások idején ír neki és biztosítja együttérzéséről, az kell, hogy erőt adjon...

„...határtalan öröm fog el, hogy magyar író, és méghozzá kortárs írta ezeket a könyveket..." írtam, és fölsoroltam, amelyeket olvastam már.

Azután, ha már írtam... megemlítettem, hogy én is írok novellákat, három rövidet elküldtem és néhány, ugyancsak rövid verset.

Németh László húsvét vasárnapján válaszolt.

Kedves Asszonyom!

Lenn élek a Balaton mellett egy elhagyott házban, s családom két-három hetenként juttatja le hozzám felgyűlt postámat. Ezért késett a válaszom. A húsvétot szántam arra, hogy válaszoljak, s a nagy halom papírban fejtörést is okozott, amíg a levelet s a hozzá tartozó verseket összepárosítottam. A T.-út segített ki – miután a levélbeli tanítónő és a versbeli pénztáros előbb zavarba hozott.

Azt, amit a munkáimról mondott, köszönöm. Jólesett, főleg, mert olyasvalaki írta, aki kéziratainak a tanúsága szerint: zárt, belső világában nem az emberek megnyerésére, hanem érzései, benyomásai igaz, egyszerű kifejezésére törekszik.

Szabad versei énnekem tetszettek; akármilyen igénytelenek, mindben van valami eredetiség, egy szerzőjükre jellemző reflex. Kosztolányi és Bartalis János hasonló versei jutnak róluk eszembe. Sem elemezni nem akarom őket, sem tanácsot adni; a „ne érints!" úgy érzem, nagyon is jogos kívánság egy olyan művésznél, aki nem művészi tudásával, hanem őszinteségével, hogy úgy mondjam, művei ártatlanságával tartja fenn magát a trapézon.

Azt a bizonyos hálót, azonban, igen, kifeszíthetem alatta; van valami vonzó abban, amit csinál. („Feszítsd ki hálóját az arany szeretetnek!")

Egyetlen tanácsot mégis adhatok: tartsa meg a verseit a maga bel-ügyének egyelőre, mintha az imádkozást akarná pótolni vele az életében. A nyilvánosság ma a kész, erős író-

kat is az eltorzulás felé viszi; míg így a szemérem csésze levelében azt az érettséget is elérhetik versei, amely frissességükből talán még hiányzik.

Szeretettel köszönti:

Németh László

Aszófő, 1958. április 6-án.

Ennek a levélnek nagyon örültem.

– Milyen kedves Németh Lászlótól, hogy nekem, a névtelen senkinek ilyen levelet ír! – mondtam egy költőismerősömnek.

– Névtelen, de nem senki! – válaszolta. – Annyi rossz írás között milyen üdítő egy jót olvasni.

De Németh László csak a verseimről írt, és én sohasem akartam költő lenni, miért nem írt a novelláimról?

Nemsokára újra írtam neki, hogy megkérdezzem, mi a véleménye róluk, és küldtem egy újabb írást is. Néhány személyes problémámat is megemlítettem.

Németh László erre a levelemre kimértebben válaszolt, másrészt még biztatóbban:

Kedves Asszonyom! Nem levelezek többé. Az Ön második levelére sem akartam már válaszolni. De hányódó papírokat rendezgetve elolvastam újonnan küldött (Cirkusz) novelláját. S tulajdon érzésem ellen vétenék, ha nem írnék néhány sort. Természetesen olvastam másik két novelláját is; amit a verseiről írtam, rájuk is vonatkozott. Ez tán még jobban tetszett. Pedig milyen igénytelen – s mégis kétségtelen tehetség és vonzó emberség dobban meg benne. Nem arra akarom rábeszélni, hogy nagyobb műveket írjon – csak többet. Dolgozzon föl mindent így, ezzel a visszafogott lírával, egyszerűséggel. Tán semmi sem hiányzik újabb irodalmunkból, mint ez a kis írásokban felvillanó életteljesség. Olvasta Moravia Római történeteit? (Remélem, jól idézem a címet, romlik az emlékezetem.) Valami ilyenre gondolok. Több levelére sajnos, nem válaszolhatok – személyes bajaival nem tudok foglalkozni. (Van nekem is több.) Alakítsa művészetté őket. Üdvözlettel:

Németh László

Azon a nyáron is a Balatonnál nyaraltunk. Azóta elolvastam Németh László többi könyvét is. Aszófő felé vándoroltunk az országúton. Az volt nyaralásunk utolsó napja, s én elhatároztam, hogy fölkeresem. Úgy mentem, mint a megszállott, ahogy Krisztushoz vagy Tolsztojhoz zarándokoltam volna el, lehetőleg saruban; de az új fehér ruhám volt rajtam. – Ha én író vagyok, akkor a magyar írók fejedelme, nekem a pápa...

– Ha olyan ember, mint amilyennek mondod, egész nyugodtan elmehetsz hozzá – biztatott kilencéves fiam, aki elkísért.

Zsályát és margarétát szedtem a jó illatú rétről. Ha virágok voltak a kezemben, nem éreztem magam egyedül.

A Balaton vize fénylett fel ide, Füred kikötője, látszott a tihanyi móló...

Egy asszonytól még egyszer megérdeklődtem, merre lakik, mentünk balra föl a hegyoldalra, de akkor már ott álltunk a kertje szélén, és őt láttuk. Elmélyült arccal végzett valami kerti munkát. Az arca éppolyan bonyolult és fájdalmas volt, mint az írása.

Fiam később azt mondta, örökké így fogja maga előtt látni, malteres nadrággal és papírcsákóval a fején; de én nem emlékszem egyikre sem.

Megindultunk a kerti úton feléje, azzal az elfogódottsággal, amikor az ember váratlanul lep meg egy ismeretlen embert.

Komolyan bólintott, amikor bemutatkoztam. Azt mondta, a kanna vizet várják az építkezésnél, ezt odaviszi és tüstént visszajön.

A hátam mögül került elő, és beljebb tessékelt.

Úgy látszik, szombati nagytakarítás volt, a bútorok kint a kertben álltak. Leült a ház falánál egy fotelbe, s nekem magával szemben egy bordó széken mutatott helyet.

Kisfiúsan ragyogó nagy, sötét szemei voltak.

Elmondta, hogy a felesége ma reggel bement Veszprémbe. Egy vendég fiú az este rosszul lett, s mivel itt a telepen annyi az orvos, azonnal konzíliumot ültek fölötte, ma pedig beszállították a kórházba. A felesége az előbb telefonált; csak az a baj, hogy a fiú túl sok palacsintát evett...

Azután a novelláimról kezdett beszélni: – Nekem nagyon tetszettek! Hogy bebizonyítsam, milyen jók voltak, még most is mindegyikre emlékszem: a fiúintézetről szóló, a rendőrőrs, a cirkusz, és végül a történet az orvossal... – itt egy kissé kajánul elmosolyodott. – Ebből látszik, hogy mindegyikben volt valami... – bizonygatta. De hát próbáljon valami hosszabbat írni, valami nagyobbat!

Persze a kiadásról most majdnem inkább lebeszéli az embert. Legalább egy kötetnyit lehetne összeszedni, akkor talán ki lehetne adni.

– Írt azóta? Ha ír valamit, küldje el! Nagyon érdekel!

– Hány éves a fia? Hol tanít?

– Én most nem tudok dolgozni, hol vendégek jönnek, hol meszet kell keverni. Az építkezésnél vagyok segédmunkás.

– Hol nyaralnak? Mert ha hat hét, az nem beutalás.

Messze az országúton egy autó közeledett: – Vagy a rendőrség, vagy a vendégek... – magyarázta. – Egyformán félek mindkettőtől.

Fiam halálravált arccal mutogatta régi sebét a térdén, ami újból vérezni kezdett.

– Nem fogsz belehalni... nyugtattam meg.

Németh László barátságosan mosolygott ránk.

– Ha már eljöttem, szeretnék valamit kérdezni... – kezdtem bátortalanul.

– Tessék... – mosolygott bátorítóan.

Olyan nehezen beszéltem, mintha a szavaim összeragadtak, összegubancolódtak volna, s mintha valami nehéz ellenállás, szél ellenében jutnának csak előre.

– Én nem hiszek Istenben, de gyermekeim neveléséből nem szeretném mégsem kihagyni azt a kultúrát, amit a vallás ad.

Figyelmesen hallgatott, majd fölragyogott a szeme:

– De hiszen ez most a legnagyobb kérdés: ha nincs Isten, mi lesz az emberiséggel?

Hogy van-e Isten vagy nincs, azt ő sem tudja. Azt, hogy léteznék, azt a természettudomány mai állása mellett nagyon nehéz elhinni. De azt egész biztosan tudja, hogy élni úgy kell, ahogy ők azt mondják, ahogy a vallás tanítja.

– A vallás volt az emberiség járószéke... – magyarázta.

Ezután fölálltam, hogy hazafelé induljunk...

– Még csak két óra múlva indul a vonatjuk! Maradjanak még! – mondta, és a hangjában őszinte marasztalás csengett. – Maradjanak még! Elbeszélgetünk. Mit csinálnak itt ilyenkor Aszófőn?

De mert tudtam, hogy nem szereti a vendégeket, másrészt az előre való elhatározás merevsége, mely épp olyan biztosan idehozott, mint hogy elvitt, nem hagyott változtatni a szándékon.

– Megfürdünk a Balatonban...

– Fürdőruha van?

– Van.

– Akkor elkísérem!

Olyan igazi nyári nap volt; olyan forróság, amely elönti a világot: izzik a rét, reszket a levegő. Mentünk úttalan utakon, mezőkön, ösvényeken át.

– Remetemódon élek télen Aszófőn. Akkor nincs itt senki.

– És nem rossz egész egyedül?

– Nem. Így a legjobb. Legszívesebben szöges drótkerítéssel zárnám el magam az emberektől. Én annyit súrlódtam már velük...

Már látszott a Balaton, domboldalról kellett egy homokos lejtőn lefelé menni. Szembejött velünk az egyik lánya, a biciklijét tolva. Kedves, szőke lányok voltak a gyerekei.

– Most már én is visszafordulok – mondta Németh László.

A homokos talaj kicsúszott lábam alól, Németh László utánam kapott, fölsegített, azután ragyogó, nagy, sötét szemével még egyszer rám nézett, és megcsókolta a kezemet.

Amikor a Balaton ismerős, imádott, selymes hullámai öleltek körül, éreztem csak igazán, milyen nagyon boldog vagyok.

Ezt a látogatásomat a Sajkódi estékben és Negyven év, Pályatörténet című tanulmányaiban említette meg:

„Egy fiatal tanítónő keresett fel, aki elég jó novellákat is írt, s mondta el nevelői gondját; hogy adhatna ő a fiának vallásos nevelést, mert maga ugyan nem hisz Istenben, de gyereke neveléséből azt a kultúrát, amit a vallás ad, nem szeretné kihagyni. Erre a furcsa, de megértett kérdésre írtam válaszul leghosszabb tanulmányom, hogy mi helyettesítheti a vallás hajdani szerepét."

Elkészült az első küldemény novella, levelet is írtam, és két kézzel fogtam vissza szavaimnak gyeplőjét, s még így sem tudtam, nem vágtatnak-e túl messze a szavak...

Németh László így válaszolt:

Kedves Asszonyom!

Nagyon köszönöm, hogy novelláit elküldte. Nyáron nem lehettem olyan szíves házigazda, mint szerettem volna, s féltem, hogy megneheztel érte.

A novelláiról csak jót mondhatok. Én, mint írtam, rég nem vagyok már kritikus, azt is megtanultam, hogy ízlésem sokban eltér a literátor-néptől, de az bizonyos, hogy az írásait mindig szívesen olvasom: annyi ízlés, finom impresszionista ecsetvonás s váratlan, nem tolakodó mélység van bennük. A Házasság háborúban azt gyaníttatja, hogy tán a kisregény lenne az a műfaj, amelyben tehetsége kibontakozhatna. Persze nem ismerem még olyan írását, amelyben megteszi a kritikus lépést: közvetlen élménye s tapasztalata köréből átlép az önálló életet élő fikcióéba s transzponálja önmagát másba, másokba. A két kis novella is tetszett; két oldalon nehéz tömörebben beszélni a szép élet veszélyességéről. Bocsássa meg, hogy válaszommal megvárattam. Egy határidős cikket préseltek ki belőlem, aztán fölutaztam karácsonyozni; ezt a levelet is a lányom gellérthegyi lakásából írom. De a késésnek meglesz talán az az előnye, hogy e bátorító sorok épp ünnepre érkeznek.

Megismétlem a nyári kérést: ha úgy érzi, hogy megint egy lépést tett előre: küldje el hozzám az írásait. Ha mint irodalmár, kiadó nem is tudom segíteni, mint együttérző olvasó, tán igen.

Budapest, 1958. dec. 22.

Szeretettel köszönti:

Németh László

A kéziratokat majd Sajkódról küldöm vissza.

Soha nem küldött vissza kéziratot.

Az alatt a négy év alatt, amíg leveleztünk, levelei mindig nagy örömet okoztak. Volt bennük valami cinkos kedvesség. Egy kedves mosoly tetszett át a sorok rácsán keresztül.

Szinte elszorult a szívem, ha arra gondoltam, hogy már majdnem minden könyvét elolvastam; ki fog engem ezentúl tanítani?

1959 tavaszán a következő levelet kaptam tőle:

Kedves Asszonyom!

Egy kicsit megkésve írok a novelláiról. Amikor megkaptam, rögtön elolvastam egyet, talán a Gyermeket, azután a postásba kaptam bele. De tán rossz hangulatban voltam; úgy éreztem, ha nem is gyengébbek tán, mint az eddigiek, de nagyon egy helyben forognak – mintha az élete rázsugorítaná magára a művészetét is, s megijedtem, hogy valami kellemetlent, fájdalmat okozót kell írnom, s ezért nem vettem elő a csomagját, egészen máig, amikor a föltorlódott postámból utolsóul a Maga borítékát vettem elő. Nagyon megnyugtat, hogy tévedtem: a novellák éppolyan jók, mint az eddigiek; a Népbüfé tán még jobb is. Elolvastam a két gyerekkorit is: csakugyan igaz, hogy – legalábbis a stílus – nem fejlődött, ugyanaz a tiszta, egyszerű, igazságáról rögtön meggyőző hang, amelyet nem is lehet s kár is volna „fejleszteni". De ha már húsz éve is így írt – mért ír még mindig csak magának, s mit kellene, kellene valamit tenni, hogy ezekből az írásokból legalább egy kötetnyi az emberek kezébe kerüljön? Vagy így maradhatnak csak olyanok, amilyenek?

Amit a fikcióról írtam, úgy hiszem, nem értette jól. Nem valami kitalált mesére gondoltam én, hanem épp arról a „hozzáadásról", amely lehetővé teszi, hogy a lényegest szabadabban, teljesebben mondjuk el. Mert olvasta a Gyászt, nos, az is énrólam szólt; nemcsak arról, hogy akkor halt meg az első gyerekünk, de a büszkeségről is, legnagyobb hibámról is, amely oly könnyen falazza be élve a fiatalt. De ha a magam életéből veszem hozzá a mesét, díszleteket (mint a Bűnben például), sosem írhattam meg mindent (alig harmincéves koromban) olyan "hátborzongató" sötéten s egyben világosan. Azt gondoltam: tán magának is szabadabb mozgást s egyben teljesebb katharzist is adna egy ilyen „transpozíció".

A kisregényt érdeklődéssel várom; annyi jót küldött már, ha valami nem is olyan jó, vagy én nem érzem annak – az már nem rontja el az összbenyomást: küldheti bátran.

Itt a postás! Üdvözli:

Németh László

Sajnos, egyelőre valódi sárkányokkal viaskodtam. De olyan közömbösen nyújtom át egy-egy novellában egyéniségemet, gondolataimat, érzéseimet, mint hajdan áldozatokra nyújtották a bárányt.

Töméntelen szenvedés, amiből az írás születik: vágy, amely nem talált máshol kielégülést, csak a hideg papíron; megértő fülre nem talált mondanivaló; kívánkozás egy szebb élet után, ami itt mondja el vereségét. Az írás egy kicsit mindig vereség a jelen szempontjából.

Nyáron ismét a Balatonnál nyaraltunk. A nyaralás egyik utolsó napján egy lap érkezett Németh Lászlótól:

Kedves Asszonyom! Nálunk ebben a hónapban valóságos bolondokháza volt; feleségem kezét operálni kellett, az Anna-nap körül pedig kulminált a meghívott s meg nem hívott családtagok, táncosok stb. árhulláma. Ez az oka, hogy eddig nem mertem idehívni. De ha az utolsó napokban egy délután át tudna rándulni, szívesen látjuk. Akkor a novellájáról is beszélünk. Különben a Tárogató útra írok róla. Szeretettel köszönti:

Németh László

A fiaimat hiába kértem, hogy kísérjenek el, nekik jobb szórakozásuk akadt. Egészen más az optikája gyerekkel beállítani valahová; de hát útnak indultam magam.

Ezúttal megismerkedtem a feleségével és két lányával is. Finom, otthon készült csokoládélikőrrel kínáltak. A nagy asztal körül, a kertben beszélgettünk. Németh László olyanokat mondott rólam, ami tekintélyemet a család előtt emelhette. Azután tavalyi beszélgetésünkre utalva közölte, hogy tanulmányt írt arról a kérdésről, amit én vetettem fel. A lányai kedvesen közbeszóltak, hogy ezt már nekik is említette.

Később indítványozta, hogy nézzem meg a dolgozószobáját, és elkalauzolt az azóta fölépült kis házba. Csodálatos szép helyre épült! Ablakából és a tornácról is a végtelen Balaton látszik, mintha egy szigeten lennénk. Amikor gyönyörködtem a kilátásban, hozzátette: – Biztosan maguknál is nagyon szép!

Sok barackfája volt.

– Azért van itt annyi gyom, mert rajtam kívül senki sem tesz egy kapavágást sem.

Amikor dicsértem a házat, megjegyezte: – Ahhoz képest, hogy kiselejtezett bútorral van berendezve!

Megmutatta: – Ez az ágyam! – utána a másik fülkében elhelyezett fekhelyre utalva: – Az már nagy megtiszteltetés, ha valakinek megengedem, hogy itt aludjon!

Az egyik fekhely kék, a másik piros csergével volt leterítve. Könyvállvány, írógép, egy modern asztal, két szék, kályha volt minden.

Amikor indulni akartam, mondta: – Úgy gondoltam, hogy a kétórás vonattal jön, és hétig marad...

De én az ötórás vonattal jöttem, és sietni kellett, hogy a hétórás vonatot elérjem.

– Majd kikísérem! Legalább útközben beszélgetünk!

– Megmutatom neki a rövidebb utat, hogy jövőre már tudja, merre jöjjön! – mondta a feleségének.

Kértem, hogy miattam ne fáradjon, de ő azt mondta, örül, ha sétálhat.

Először a Gesztenyefa című novellámról beszélgettünk.

– Az a baj, hogy ott végződik, ahol kezdődnie kellene: hogy egy negyvenéves embernek még van bátorsága új életet kezdeni. Ezt kellene megírni, bele lehetne vinni jó sok tanítói tapasztalatot, s ez engem, mint pedagógust nagyon érdekelne. De ennek még legalább az egész kétharmad részének kellene lennie.

Az egész nem olyan jó, mint a részei. Látszik a kompozíció hiánya. A Házasság háborúban sem volt megkomponálva, de ott az egyes részek valahogy egymásból folytak, és egyensúlyban tartották egymást.

Biztosan vannak ott szimpatikus emberek is; azt kellene bebizonyítania, hogy nem került csöbörből vödörbe; hogy annak ellenére, hogy az igazgató olyan, mégis megérte.

De ez a férfi, akiről szól, nagyon is nő!

Mindenesetre önálló gondolatalkotásról tanúskodik; ami nőnél nagyon ritka, és semmi kékharisnyás nincs benne; s egyéni viszonyulás az emberekhez; egyszóval – egyéniség.

De át kellene dolgozni az egészet!

– Igen, a legtöbb novellámmal így vagyok, amikor elkészülök vele, azt gondolom, ha most újra kezdeném, talán jobban sikerülne...

– Nem. Azok a rövid írások nagyon tökéletesek; például a fiúintézetről szóló. Egy-egy rövid írásban egy nagy fájdalom. S azt, hogy mondtam, hogy nagyobb lélegzetűt és „transzpozíció", az nem lényeges...

– Nagyon szubjektív...

– Igen. De úgy látszik, éppen ez benne a vonzó. Ösztönös író. Olyan ízléssel ír, ahogy egy nő megköt egy sálat, elrendez egy virágcsokrot.

Persze a publikálás most bajos, de mégis össze kellene szedni a novellákat, hogy legalább együtt legyen egy kötetre való. Lehetne szervezni egy olvasókört! Mégis szükséges a visszhang is!

– Sosem éreztem hiányát! Így megvan az az előny, hogy azt és úgy írhatom, ahogy akarom.

– Az pedig nagyon nagy előny! Én is akkor írtam a legjobbakat, a Gyászt és néhány drámámat, amikor minden út bezárult előttem.

– A Magyar Műhely már nem is fog megjelenni?

– Kiszedték, lematricázták, azután szétdobták. Pedig milyen nagy segítség lett volna nekik! 1956 nyarán készült... S a Galilei... Ez volt az a két darab, amelyik tönkretette az egészségem! Nem akarják megérteni, hogy hatvanéves korában egy író is nyugdíjba mehet...

– Miért ne mehetne? Csak éppen nem valószínű, hogy egy ilyen írónak, mint maga, egyszerre ne legyen mondanivalója...

– Pedig nincs. Az ő számukra egy szavam sincs. Nekem ott fönt olyan nagy ellenségeim vannak...

– Miért üldözik annyira a népi írókat?

– Hogy még azt a kis helyet is, ami magyar, elvegyék, és oda is ők ülhessenek bele. De 56-ban már mi voltunk ott! S milyen reakciósak az emberek! De bután azok!

Mentünk az országúton, mellettünk húztak el a személykocsik. Féltem, hogy elütik, megkértem, vigyázzon jobban.

Azután megkérdeztem, miről szól a tanulmánya, amiről beszélt.

– Ilyen röviden bajos elmondani! – válaszolta. – De a lényeg: a tudomány fejlődésével nehéz elhinni, hogy van Isten, bár ez minden embernek egyéni problémája marad.

De hogy a tudomány ne álljon ellentétben, sőt, segítse azt az erkölcsi igényt, hogy húszéves korában minden embernek meglegyen az az igénye önmagával szemben, amit a vallás adott...

Olyanná váljék, mint egy kibontott zászló! Hogy ki tudja, ami benne van, licitálni...

Ekkor föltűnt a vonat, még körülbelül kétszáz méterre voltunk az állomástól. Elkezdtem szaladni, és ő is futott velem.

– Jegye van? – kérdezte közben.

– Nincs – mondtam, és fölugrottam a vonatra, azután az ablakhoz szaladtam és integettem, ő meg visszaintegetett, mintha az apám lett volna...

Azután újra írtam neki a leveleket, mint egy diák.

Kedves Tanár Úr!

Higgye el, mindig lelkiismeret-furdalásom van, valahányszor zavarom. Múltkori levelem olyan hosszú volt, amilyen hiányos, nem akarom most kiegészíteni. Problémáimat nem érzem általában személyes problémáknak: a gyereknevelés, a nők helyzete, az iskolaügy végeredményben mind közügy is.

Azt hiszem, nem szak-sovinizmus, hogy a világon a legfontosabb dolog a pedagógia. El tudnék képzelni egy olyan nevelési rendszert, amely az embereket boldoggá, s a világot széppé tenné.

Ezeket a novellákat írtam ősz óta, hogy miért pont ezeket, én nem is tudom, mert igazából más kérdések jobban foglalkoztattak. Úgy voltam talán, mint a rossz diák, aki a lecke könnyebb részét végzi el először, s ami nehéz, hátrahagyja.

Azt hiszem, ezek a novellák tipikusan ötlet-novellák, melyek hosszabb kidolgozásra nem is alkalmasak. Úgy érzem, hogy ezeknél jobb novellákat is tudnék írni, ami ebben meggátol, nem is időhiány, inkább fáradtság; s közben azon gondolkozom, hogy beiratkozzam-e jövőre az egyetemre. Sokszor üdvözli!

(Ebben az időben történt, hogy miután egy barátnőm hiába keresett lakásomon telefonon, méltatlankodott: – A te anyukád sohasincs otthon! – Az én anyukámnak öt állása van – felelte a kisfiam. – Így volt.)

Egyik nap, iskolába menet, találkoztam az utcán Németh Lászlónéval. Megkérdezte, mondta-e nekem a férje, mennyire tehetségesnek talál. – Nem mondta – feleltem. – Ha tehetséges vagyok, akkor kötelességem írni, hogy a sok szemét között valami jó is legyen! – Tanácsokat is adott, hogyan lássak hozzá. Mikor mondtam, hogy dolgozom, s azonkívül két gyerekem is van és háztartást is vezetek, megértően csóválta a fejét.

Egy-két közeli barátnőmnek, olyan ismerősnek, akit érdekelt az irodalom, beszéltem a levelekről. Akkori legjobb barátnőm nem annak örült, hogy én ilyeneket kaptam, hanem azt mondta, életfontosságú, hogy egy másik barátnőjének a költeményei eljussanak Németh Lászlóhoz.

Egy kollégám, akivel vasárnaponként néha együtt szortíroztuk a totószelvényeket, és aki érdeklődött irodalom iránt, azonnal meg akarta látogatni Németh Lászlót. Azután úgy határozott, hogy csak egy hosszabb novelláját küldi el neki. Kérdezte, hogy hivatkozhat-e rám. – Nem – mondtam megrökönyödve. Elhúzta a száját: – Akkor csak így, minden protekció nélkül... – mondta keserűen.

Egy tanár ismerős, akivel néha irodalomról szoktam beszélgetni, azt mondta, ő nagyon boldog lenne, ha neki Németh László ilyen kedves leveleket írna. Azután se szó, se beszéd, elment Németh László lakására, ahol az súlyos betegen feküdt. Magát az én barátomnak adta ki, és erőszakoskodott, hogy engedje be.

– Magáról is beszélgettünk – mondta nekem pártfogóan.

1960. március 2-án a következő levelet írtam neki:

Sajnálattal hallottam, hogy beteg! Remélem, hogy azóta már jobban van! Március van, tavasz van, meg kell gyógyulni már!

Talán nem haragszik, ha megírom, hogy azért szeretem annyira az írásait, mert etikailag annyira pozitívak, tárgyukban annyira szépek, hogy az embernek az a benyomása elolvasásuk után, hogy ha nehéz is, akkor is szép és érdemes küzdeni, belém legalábbis mindig erőt öntenek. Mert arról írni, hogy az élet terhes, s az emberek komiszak, s a jószándékok is gyakran szenvednek hajótörést: könnyű, hiszen mindez a szemünk előtt van, s az ember naponta érzi. De az irodalom igazi célja az, amit Ön csinál; ebben a sok visszásságban megkeresni a szépet és nemeset, és erről hitelesen írni, ehhez nyilván erős lélek kell.

Úgy képzelem, Ön az Ember tragédiáját is fordított előjellel írta volna meg.

Hallottam, hogy protektorom akadt Önnél. Nem nagyon örültem neki.

Igazán hálás vagyok, ha elgondolom, hogy Ön, aki olyan nagy, talán a legnagyobb magyar író mind között, annyiszor foglalkozott velem.

Április 12-én érkezett Németh Lászlótól válasz:

Kedves Asszonyom!

Január közepén néhány napra jöttem fel Pestre, hogy Bolyai- és Csehov-tanulmányaimat legépeltessük, a Borisz Godunov-fordítást beadjam stb. Mindehhez sokkal több idő kellett, mint gondoltam, a család is igényt tartott rám, s a sajkódi fűtési viszonyok sem voltak szívderítők: napi háromszor befűteni brikettel, mint háziasszony bizonyára tudja, mennyi mérget és kormot jelent. Így aztán egy hónap lett a hétből, s mikor indultam volna vissza, megkaptam az influenzát; az pedig súlyos tüdőgyulladásba ment át. Két hétig igazán aktuális volt Bolyai mondása: „Amennyiben rossz voltam, megszabadul tőlem a föld, amennyiben jó, én szabadulok meg a földtől."

A legmeglepőbb az volt, hogy az életösztön, amely kétségbeesett elhatározásokkor mindig közbeszólt, semmiféle alakban sem jelentkezett. Igaz, mindig influenzában kívántam meghalni, s most itt volt az influenzás szövődmény, s én is teljesen megértem rá. A sajkódi öngyógyítás azonban, mely a hypertóniám s a szívemet jó karban tartotta, s a Tetrán nevű gyógyszer mégis csak áthúztak a reménytkeltő betegségen, s miután még tíz napot töltöttem kórházban, hogy a tudomány is rámvesse szemét, s egy újabb héten az érdeklődők ostromát is kiálltam (közös barátunk is járt nálam) – s most már csak a szomorúságot kell leküzdenem, itt a sajkódi virágzó mandulák között, amit a felszámolt élet további hordozása vált ki.

Mindezt azért írom, hogy hallgatásomban ne lásson elfeledést – hisz üzentem is. Kéziratát február elején kaptam meg, amikor egy napra, részben épp a postámért, lementem Sajkódra, de csak most olvastam el. Nem mondhatok mást, minthogy szívesen olvasom a dolgait. Ízlés van bennük, sok kedves, szerencsés megfigyelés, s ami a fő, valami nem tolakodó asszonyi filozófia – olyan ritka egy nő, aki önállóan gondolkozik, s mégsincs semmi kékharisnyás benne. Most külön is örültem, hogy régibb buzdításaim a nagyobb konstrukciókra, nem okoztak kárt, visszatért ahhoz a műfajhoz, amelyben képességei úgy látszik, a legotthonosabban mozognak. Elhiszem, hogy tudna jobb novellákat is írni ezeknél, de írjon csak továbbra is ilyen ötletszerűen, s majd úgy lesz egyik-másik még jobb is.

Zavaros viszonyaim miatt leírom, melyeket olvastam, hátha többet is küldött, csak valahol elmaradtak: Libamáj, Társaságban, Barbárok, Gondolatok a jó modorról, A remete álma, Képeskönyv. Remélem, azóta írt újakat is, s elküldi őket. A személyes találkozás már nehezebb – a Balatonnál majd átrándulnak megint.

Nagyon megnyugtató volt, amit a munkáimról írt. Éppen mert irodalmi értékükben egyre jobban kételkedem, jólesik hallanom, hogy van erkölcsi értéküket: van, akit támogatnak a felszínen maradásban, sőt följebb törésben. Csak egyet kérek: ne használja a mester szót megszólításul. A „tanár úr" olyan kedves, ha most épp nem is vagyok az. Alapjában egy íróvá torzult tanár vagyok. Ha hasonló kifogása van az én megszólításom ellen, közölje épp ily bátran.

Szeretettel:

Németh László

Németh László meghallja a mellékmondatok kicsengő kérdéseit; egy-két mondatból megítél egy embert, mint az orvos; ránéz, s máris kész a diagnózis.

Örültem, hogy bekapcsolódik a magyar életbe; ez annyit jelent, hogy lát valami lehetőséget, hogy egyengetni tudja az utat. Nem tudtam már olyan sötétnek látni a magyar jövőt.

Olvastam az újságokban, mikor kelt útra, merre járt, s a nyilatkozatait visszatértekor: „Ablak a világra...", és hogy oroszul szavalták Petőfit...

Nyáron azután újból meglátogattuk Aszófőn. Most a nagyobb, 14 éves fiam kísért el csinos fehér öltönyében, meghatóan szép, kissé ideges arcával.

Délután volt; mentünk a zsálya és kakukkfű illatú nyári réteken, ahol két évvel ezelőtt mentem félve, reménykedve.

Németh László örömmel fogadott, mint mindig.

Legelőször azt kérdezte, hogy tavaly, amikor futva értük el a vonatot és én jegy nélkül felugrottam, hogyan utaztam: – Rá kellett fizetni? – kérdezte.

– Nem kellett. Jött a kalauz, és amikor mondtam, hogy nincs jegyem, azt mondta: magát ingyen is elviszem! – Legföljebb, ha jön az ellenőr – tette hozzá –, beviszem a fülkémbe, és azt mondom, hogy a testvérem...

Kertjében épp akkor ért az őszibarack. – Megkínálom magukat – mondta, és hozott néhány gyönyörű példányt.

Azután bevitt a házba. Az asztalon most egy vérnyomásmérő is hevert. Egészségéről érdeklődtem.

– Mindig influenzában kívántam meghalni! – mondta. – Először is természetes halállal, mert volt idő, hogy erre is kevés kilátás volt, azután inkább valami fertőző betegségben, tehát nem rákban vagy ilyesfélében. Lehetőleg influenzában, ami a lázzal, mint valami bárkán, átvisziaz embert...

Elmesélte, betegsége annyira makacs volt, hogy az orvosok tanácstalanok voltak. Illyés Gyula felesége, Flóra javasolta, vizsgálják meg, hogy milyen antibiotikumra érzékeny.

A munkájáról azt mondta:

– A legjobban szeretném, ha elfelejtenének. Hatvanéves koromtól már fordítani is keveset fogok. Bár kis enyhület van most bennem a pályám iránt. Az Égető Esztert lefordították bolgárra, s azt írta valaki, hogy a legolvasottabb könyv egész Bulgáriában, ronggyá olvassák a példányait.

– Most egy drámát írok egy negyvenéves nőről, aki rájön, hogy a pályáján a férfiak mögött lemaradt, a gyerekei elhagyják stb. Úgy vezetem ki, hogy aki ekkora morális erőfeszítést hajt végre, annak meg is van a kamata. Csakhogy az első részben jobban hiszek, mint a másodikban.

– Volt itt télen egy fiatalember – mesélte –, mindig nagy tisztelőmnek adta ki magát. Fölolvastam neki egy tanulmányomat, mennyire posszibilis mai szemmel. Ő először csak a tanulmányomat szidta, azután, mint az ördög ügyvédje, már engemet szidott... Mindig jó médium voltam a szadizmusra. Az emberek tudják, hogy érzékeny vagyok, és hogy nem torolom meg...

Megemlítette a tanárt is, aki télen behatolt hozzá:

– Meg kellene tudnunk, hogy milyen tanár, és akkor megtudhatjuk azt is, hogy milyen ember...

– Ő egyáltalán nem jó tanár, sőt nem is szeret tanítani; én pedig nem kedvelem... – mondtam.

Most nemcsak az állomásig kísér – mondta –, hanem ő is fölszáll velünk a vonatra, Pestre megy.

Hogy összecsomagolt, mondtam a fiamnak, hogy vegye el tőle a koffert, de Németh László inkább a biciklijét adta neki.

– Vigasztalásul közlöm, hogy a csalódások kora 14–18 éves korig tart: utána már jobb lesz – mondta.

Azután fölszálltunk a vonatra. Egy molett, vidékies külsejű nő üdvözölte őt, ő meg lelkesen viszonozta, sőt hívta, hogy üljön mellénk. Egy tanárnő volt, akivel valaha együtt tanítottak. Régi emlékeket elevenítettek fel. – Legalább képet kap a régi éle-

temből! – szólt nekem egyszer, a vállán keresztül hátra. Egy iskolai Antigoné-előadásról beszélt, amit a tanulók a névnapjára adtak elő, mert az a kedvenc darabja, s minden nagyon jó is lett volna, csak Antigonét egy nagyon kövér karú kislány alakította...

Azon az őszön beadtam a válópert, s Németh Lászlónak is megírtam. Ő nem felelt. Én sem írtam neki többet.

Talán három év múlt el, hogy mégis találkoztam Németh Lászlóval. A Park étteremben, a Feneketlen tó partján irodalmi estet rendeztek Nagy László és Szécsi Margit verseiből. A terem zsúfolásig megtelt. Nagy László verseit Berek Kati szavalta.

Hátul mozgolódás támadt, nyílt az ajtó, Németh László érkezett a feleségével.

A terem végében már nagy karéjban álltak az emberek. Németh László egyszerre csak ott állt mellettem, és valaki átadta neki a szomszédos széket.

A szünetben, mikor felgyújtották a villanyt, valaki a rendezőbizottságból odasietett, és Németh Lászlót magával vonszolta az emelvényre.

Az est végén tódult kifelé a tömeg. Én a pincért kerestem, mert egy kávé árával tartoztam neki. A pincér épp a terem túlsó végén állt, törtem magam át a tömegen. Németh László közvetlen mögöttem jött.

– Ki kell fizetnem a kávémat! – mondtam neki.

– Nekem is! – mondta, és jött utánam. Ekkor újra elszólították.

Nemsokára ezután összeakadtam azzal az ismerőssel, aki Németh Lászlót betegsége alatt meglátogatta. Azt mondta, nemrég rettenetes levelet kapott tőle. Kikérte magának, hogy rajta számonkérje, hogy nem reflektált a számára küldött verseskönyvre. Van neki épp elég fontosabb dolga. Tolakodó fráternek nevezte, akinek csak azért kell az ő levele, hogy azt mutogassa...

Olyan levelet írt neki, amit nem tudott mutogatni.

Két évvel ezután nagy gyász ért. Idősebb fiam, aki az ostrom alatt született, hirtelen meghalt.

Ekkor írtam újra Németh Lászlónak:

Kedves Tanár Úr!

Ilyen iszonyú csapás után keresem fel ismét...

Ő így válaszolt:

Kedves Asszonyom!

A gyászjelentés benn ragadt valahogy a borítékban, úgy kezdtem hozzá az olvasáshoz, hogy azt hittem, élő verseit olvasom. De a csapás, amelyet rövid levele említ, nyugtalansággá vált; újra átkutattam a borítékot, s megtaláltam a hírt.

Mit lehet erre mondani? Az hogy a versek jók, vagy legalább is sokat ígérők; hogy gondolati hevük, feszültségük garanciája volt a további fejlődésnek (hisz a költő és gondolkozó nemhogy kizárná egymást – de egymás élesztői s kordában tartói): csak a veszteséget növeli, ha növelheti... Az hogy két gyerek elvesztése után, átérzem, vagy legalább el tudom képzelni egy ilyen veszteség fájdalmát; magától értetődik.

Épp a télen gépelgettük a Vallásos nevelésről szóló tanulmányom, amelyet jó 6–7 éve már, épp a fiaiért érzett gond, felelősség hívott elő, egyik nyári látogatása után. Kéziratban lappangott mindmáig s lappang még alkalmasint jó ideig (ha megjelenik, ajánljuk K. P. emlékének), s lám a gyermek felnőtt, kitűnő fiatal férfi lett nélküle, a szülői gondok ellenére, amint el is ment, a szeretet ellenére, mely sok okból fokozott erővel kapaszkodhatott belé.

Tapasztalhatta, hogy bár foglalkozásom szerint annak kéne lennem, nem vagyok kíváncsi természet – a mások családi titkai inkább visszariasztanak; de itt, megnyugtatásul mégis megkérdem: úgye nem suicidium? Rettenetes volna azt tudni, hogy [...] akinek olyan vigasztalói voltak [...] mint a Vigasztalókban megírta: nem a Mindenség kiszámíthatatlan pazarló véletlene pusztította el.

Amennyire egy ember-maradványtól, a halálra készülés 12. évében ez kitelik, mély részvéttel veszek részt bánatában.

Sajkód, 1965. május 25-én.

Németh László

A verseket hadd tartom még itt egy ideig – bele-beleolvasgatok.

Ez volt utolsó levélváltásunk.

KUSZTOS ENDRE

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN

A feladat

EGY MÁRAI-NOVELLA VILÁGA

Úgy írok verset, mint ahogy nyílt sebből folyik a vér.

Nemes Nagy Ágnes: Lapok a barna noteszből
Orpheus 1994/2–3. sz.

Az 1930-as esztendők egymást követő Márai-regényei az Idő ellen, az Időért vívják szabadságharcukat. A terjedelemhez képest mind az elbeszélt idő, mind az elbeszélő ideje rövidnek mondható: általában hosszabb fölvezetés után egyetlen éjszaka a kibeszélés, a lelki történés, a határhelyzet szétoldása, a küszöb-szituáción átlépés eseménytelenségét adja, hogy mégis Históriává kerekedjék: A *Válás Budán* éppen úgy egy figyelembe nem vett lehetőségről szól, egy esély elmulasztásáról, mint a maga módján a *Vendégjáték Bolzanóban*, vagy *Az igazi* két – párhuzamos – monológja, *A sziget* az értelmiségi, szavak révén kibontakozó lét reménytelenségét panaszolja föl, a *Szindbád hazamegy* egyetlen napja meg a korforduló, az új aionba térés keserűségével teljes. Ám az egyetlen éjszaka, egyetlen nap időszámítása nem a toronyóra járásához igazodik, nem a kronológia szabályosságát mondhatja a magáénak, az egymásra toluló, egyszerre és egymást világítóan igaz *most*oknak, a múlttá csak az Idők beteljesedésekor válni tudó *jelen*eknek összessége az Idő, amely valójában az Idő több lehetséges módja.

A *Mágia* című, először 1941-ben kiadott novelláskötet számos elbeszélése a regények időfelfogásával szemben látszólag az életrajziságnak ad teret, nem egy novella teljes életútról szól, nem határhelyzetről, hanem a határhelyzet meg nem értésének egész életre kiható következményeiről. A novellák egy része – paradox módon – jóval inkább kiterjesztik az elbeszélt események időhatárait, mint a regények. Igaz, az állandóvá táguló „most" jegyében, nem pedig *most*ok egymásmellettiségét, konfrontálódási lehetőségeit demonstrálva.

Ami azonban a novellák biográfiai idejét az említett regények nem biográfiai, inkább „mitológiai"-„kozmológiai" idejéhez közelíti, az az említett időkiterjesztés, az egyetlen, sorsdöntő „most" állandósuló érvényessége a látszólag szabályosan előrehaladó Időben. Az egymásutániság, amely a novellák többségének szerkezetét építi, azért párosítható a regények egymásmellettiséget sugalló időfelfogásával, mivel itt is, ott is a *küszöbszituáció* az, amelyben a szereplőknek dönteniök kell(ene), azaz állást (kellene) foglalniok az Idő elfogadásával vagy elutasításával szemben. Az elfogadás a továbblépés a hétköznapokba, az élet egyszerűségének tudomásulvétele, a „csoda" elmaradása, beletörődés a konvenciókba. Az elutasítás az Idő megállításának kísérlete (mint ahogy *A gyertyák csonkig égnek* öreg tábornoka teszi), a végső hazamenetel előtt még egyszer

megismétlése a *szertartás*nak (amely testi-kulináris jellegű, de szellemi is, mert az Íráshoz fűződik és az áldozáshoz: ezt példázza a *Szindbád hazamegy*), a maszk és a szerep tudatosítása-tudatosulása, mint a *Vendégjáték Bolzanóban* karneváli idejében, amelynek tudatosulásához a karnevál átmenetisége szervesen hozzátartozik, ugyanakkor a visszatérés, ismétlődés lehetetlensége is.

A *Mágia* egyik legfontosabb írásának a börtönéből a családi börtönbe tartó Kazinczy Ferenc a főszereplője; a novella címe azonnal Kazinczyra irányítja a figyelmet: mindvégig az ő feladatáról van, lesz szó. Ugyanakkor a feladat szó értelmezésén fordul meg a történet, amely így valójában egymástól eltérő diskurzusok összecsapása. Ha a várkapitány és általában a börtönök tisztviselői az uralkodó szolgálatában, a foglyok életének megnehezítésében lelik feladatukat, Kazinczy Ferenc testvére, a katonatiszt László szintén a hatalmi diskurzus embere, bátyja feladatát a fogva tartás költségeinek megtérítésében nevezi meg. A három részből álló elbeszélés a szabadulás, az utazás, majd az otthontalansággá váló otthon téridejében játszódik, s azt beszéli el, miként lehetetlenül el a XIX. század első éveiben (de vajon csak akkor?) a hatalmi diskurzust tagadó beszédmód. Mind az irodavezető, mind a várkapitány minősíti a magyarokat általában, Kazinczy Ferencet pedig különösen:

„mindegyiknek van valamilyen fortélya. [...] Ez mindig csak írni akart; írni és olvasni. Örökké tintát kért, tollat és papírt. S ha nem adtunk, a vérével írt".

(S itt zárójelben jegyzem meg, hogy ugyanez a gondolat megfordítva tér vissza Kazinczynak utazása alatt lezajló belső monológjában, mint ahogy Kazinczy töprengéseire mind az első, mind a harmadik részben a más beszédmódú ellenfelek válaszolnak.)

S bár a novella terjedelméhez képest „hosszabb" időt ölel át, mint a regények, ugyanolyan szűkre szabott az a világ, amelyben minden lényeges lejátszódik, és ez éppen a motívumok, a kifejezések, az utalások ismétlése révén világosodhat meg. Ugyanis az egyetlen szenvedély, egyetlen kérdés, egyetlen játék (maszk) köré csoportosított „most"-ok egyidejűsége a különféle szituációk egymásra vonatkoztathatóságát, változat jellegét dokumentálja; az individualitást behálózó körülmények körmönfontságát, és az individuum küzdelmét saját idejéért, saját teréért. *A feladat* Kazinczyjáról előbb megróvólag halljuk az írás-olvasás „szenvedélyt", hogy aztán a saját feladatát a hatalmi diskurzus ellenében fogalmazza meg: „Meg kell tanítani egy néma világot a könnyű, a sima, a városi, az örök magyar beszédre, gondolta." Majd alább: „Meg kell tanítani őket magyarul írni, hogy egy napon a veszély és a kétség órájában, nagy erővel és igaz szóval tudjanak szólni a maguk igazáról a világhoz."

S bár *A feladat* három része kronologikusan következik egymás után, a középső rész visszaemlékezésszerű és jövőbe tekintő belső monológja tagadni látszik a biográfiai időt: az író Kazinczyt írásáért (például a jakobinus káté lemásolásáért) tartóztatták le, a börtönben gyanús volt írása-olvasása. Az ellenfél magatartását értelmezve döbben rá a Regmecre, családjához utazó: az írás és a beszéd erő, fegyver, olykor hatalom, nem utolsósorban eszköze a világgal való kapcsolattartásnak. Abban a pillanatban, hogy Kazinczy Ferenc ezt nemcsak fölismerte, hanem a maga számára kimondta, elveszti jelentőségét az Idő, amelyre akkor figyelmeztetik megint, amikor a feladat fogalmat másképpen értelmező, a hatalmi diskurzus szerint használó László fogságára figyelmezteti.

A Munkácstól Regmecig tartó úton döbben rá a novella Kazinczy Ference arra, hogy számára a nyelv az egyetlen valóság, az írás az egyetlen lehetőség az igazi haza megteremtésére, mert – véli – a szóval, az írással-olvasással megragadható és megnevezhető a táj, a világ lényege. Egyben a Kazinczy által elgondolt nyelvteremtés: létterem-

tés, míg a hatalmi diskurzus emberei a létrontáson fáradoznak. Amit Kazinczy végigélt, *2387* napi fogság, *hét* esztendő küzdelme az írásért és olvasásért, a fenyegető *hét* számmisztikába zártsága, így lesz a hetes szám (Hamvas Béla magyarázatát kölcsönkérve) a „paradicsomból való kiűzetés száma is, az aranykorból való kizuhanásé, a történet száma, az apokalipszisé, [...] A Jelenések könyvén a hetes szám uralkodik." A börtönbe vettetés-zártság számát felejti Kazinczy Ferenc az utazáson, ezt juttatja eszébe családja; és öccsével való vitája során érzi ismét úgy, hogy visszatér a számmal megnevezhető Idő, a börtön éveinek árnyai borulnak rá. Pedig az utazás során kilép ebből a fajta időből: „ez a hét esztendő nem illett semmiféle kalendáriumba: nem tudta volna megmondani, rövid szakasza volt-e az életnek, vagy talán már el is múlt az élet." Az életidőn, a *most*okon került kívül Kazinczy a börtönben, ezért szeretné visszahódítani, vagy legalább megtudni: „most kezdődik az élet, vagy már véget ért?" A novella középső részében, az utazás során (hogy ez pontosan mennyi ideig tartott, arra nincsen közvetlen információ az elbeszélésben) mintha megtörne a biográfiai idő hatalma, amelynek irányítása nincsen a személyiség hatalmában, hiszen az egymásutániság kikezdhetetlen törvényszerűsége az úr, a szabályosság a jellemző, az ellenőrizhetőség, a lemérhetőség és a meghatározott aspektusból való elítélhetőség. Csakhogy az aspektusok nem változtathatók tetszés szerint; az irodavezető és a várparancsnok éppen úgy, mint Kazinczy Ferenc családja: egy szisztémát szolgál, egy szisztémát fogad el, maguk is részei ennek a szisztémának. Így módjuk van beszéd–írás megítélésére, egy globális koncepció jegyében. Kazinczy Ferenc a 2387 napos, hétesztendős börtönfogság alatt is a maga aspektusát és a maga értékrendszerét szerette volna érvényesíteni, „vérével írva" más minőségű és jellegű magatartásmintával, írás- és beszédmóddal szegült a hatalmi diskurzus ellen. Börtönének hét esztendeje nem az ő kalendáriuma szerint folyt le, hiszen az az írni- és olvasnivalók szerint tagozódott. „Írt nappal és éjjel, mint egy háborodott" – jellemzik a börtönéből kilépő Kazinczyt. Életformája az ő szemükben egy háborodotté, az éjjelre és nappalra kiporciózott nap Kazinczy szemében az írás és a nem írás szerint értékelődik át, kronológia és szubjektív időfelfogás ellentétéről legalább úgy szó van, mint az íráshoz való jog megszerzéséről vagy az írástól való eltiltásról. Még egy mozzanatra figyelmeztetnék. Az a tény, hogy Kazinczy a „vérével írt" (s ez visszatér még az elbeszélésben), a véráldozat motívumának jelentőségére hívja föl a figyelmet. Annál is inkább, mert Kazinczy tettei közül ez hagyományozódott olyképpen, hogy jelképessé lett, mintegy a magyar írói sors szinonimájává (föltehetőleg Márai Sándor elbeszélésében is értelmezhető ilyképpen). Ez azonban az írást a szakralitás irányába mozdítja el, s mint az elbeszélésben megszólaltatott Kazinczy több ízben is kivallja: a teremtés aktusa felé. Hogy ti. nyelvteremtésről van szó, olyan nyelv kiformálásáról, amelynek segítségével megtelhet a táj „eleven magyar beszéddel", „melyen minden időben, könnyen és erősen, tisztán és érzékien ki tudják majd fejezni e táj és az idevaló élet tartalmát." Fogalmazhatnók úgy is: a novella Kazinczyja felértékeli az írást és a hatalmi beszéd ellen szegülő írás/olvasás-értés magatartását. De talán helyesebb lenne azt leírni, miszerint *A feladat* című elbeszélés olyan írószemélyiségről szól, aki rádöbben arra, hogy a Hatalom a biográfiai időbe, az esendőségbe zárta be, és onnan csak írás, a szuverén személyiség teremtő aktusa révén léphet ki. Jóllehet, a hétesztendős fogság a kivetettség idejét jelenti számára, az igazi szabadulás a feladatra a ráismerés, a nyelvi (mű)alkotásba átlépés igyekezete. A világ útjai azonban börtöntől börtönig, hontalanságtól otthontalanságig vezetnek, az egyetlen (igazi) haza: az anyanyelv. S bár térben Munkácstól Regmecig ível a novellahős útja, időben is néhány napot vesz igénybe ez az út, való-

jában az emlékezés, majd a gondolatban való visszatérés szinte a rádöbbenés pillanatává koncentrálja a történéseket. Ami *valójában* megtörténik: a hatalmi diskurzus világában történik. Ami *lényeges* történik: az író belső monológjában, a vérrel írás gesztusában, a nyelvteremtés tervezgetésében alakul. Kazinczy, az író kénytelen tudomásul venni a valóságot. Ebben a valóságban élő ellenfelek háborodottként kezelik a valóság ellen szegülőt. Aki az irodalom, a nyelv, a teremtés, az áldozat és áldozás értelmessége valóságának tudatában mond nemet a hét esztendőre, a biográfiai időre, a beszéd- és írásnélküliségre.

Végig Kazinczy Ferencről, pontosabban szólva Márai elbeszélésének Kazinczy-figurájáról szóltam. De talán nem túlságosan nagy merészség azt állítani, hogy jó néhány ponton azt a Márait is látjuk, aki a foszló-bomló, „civilizált" Európával szemben a szóban, a szótárban rögződött kultúrát, a hatalmi diskurzust tagadó irodalmat érezte fegyverének. Akárcsak *A kassai polgárok* János mestere a vésőt.

JUHÁSZ ERZSÉBET

A formatudat Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájában

Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájának összevethetősége a műveiket jellemző formatudat kiemelt fontosságán alapul. Összehasonlító irodalmi szempontú vizsgálatuk pedig elválaszthatatlan attól a tágabb kontextustól, amely virtuális Közép-Európaként határozható meg a legmegközelítőbb pontossággal. Mindkettőjükre jellemző az a sajátság, hogy közép-európai írókként hatnak rájuk az európai áramlatok, ahogyan erről Danilo Kiš elmélkedik. S mindkettőjük műveiben inkább érezhetően, mint kézzelfogható evidenciával mutatkoznak meg olyan elrajzolások, amelyek a közép-európaiság sajátos jegyei.

Az összehasonlítás szempontját az határozza meg, hogy magam is virtuálisnak tekintem Közép-Európát mint kulturális régiót, így nem az esetleges hatásokra és kölcsönhatásokra helyezem a hangsúlyt, hanem a párhuzamos jelenségekre. Azokra a mozzanatokra, amelyek a hely, a régió „szelleméből" következnek óhatatlanul és akaratlanul. Annál is inkább, mert e régió irodalmaira, Nyugattal szembeni megkésettségük tudatából következően mindig is, illetőleg mintegy két évszázadon át az volt jellemző, hogy vigyázó szemüket nem egymásra, hanem a Nyugatra vetették. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy ebben a virtuális régióban kizárólag párhuzamos jelenségekről beszélhetünk az irodalomban és kultúrában. Mészöly Miklós és Danilo Kiš esetében azonban föltevésem szerint erről van szó. Sajátos hatások is létrejöhetnek, kitűnő és kimagasló példája ennek Esterházy Péter Hrabal-könyve és az Esterházy és Danilo Kiš közötti kapcsolat, ezek azonban meghaladják e dolgozat keretét.

Mielőtt a formatudat fogalmának közelebbi meghatározására térnék, ismertetném a két szerző egymással rokon Közép-Európa-szemléletét. Jellemző, hogy mindketten bizonytalannak tekintik e régiót, mind térbeli elhelyezkedését, mind tényleges meg-

létét illetően. S mindketten sárkányhoz hasonlítják. Danilo Kiš írja *Változatok középeurópai témákra* című esszéjében:[1] „Mivel nincsenek világosan megvont határai és nincs középpontja, avagy éppenséggel több középpontja is van, Közép-Európa manapság mindinkább Anatole France második könyvének ama Sárkányához hasonlít, amelyhez a szimbolizmust szokták hasonlítani: sokan látták, de senki sem tudta megmondani, hogy néz ki." Mészöly Miklós a gyermekkorából való decsi sárkány példázatszerű történetével érzékelteti Közép-Európának mint régiónak a jellegzetességét: „Úgy döntöttünk, hogy a decsi nagyrétről »végtelen« hosszú, láthatatlan szálon sárkányt eresztünk föl jó szélirány idején és ez lesz a Sárköz-fölötti csillag. S *provinciális* lesz az (a szót sokáig nem találtuk, és annak idején le is tettünk a kereséséről), aki decsinek titulálja s hiszi el a sárkányunkat. A szomszéd Öcsényig el is vitorláztunk vele, és az öcsényiek meghatóan büszkék voltak rá, mint *saját* sárkányukra. Míg az esendő hiúság el nem vágatta velünk a fonalat. S persze lezuhant a sárkányunk Sárpilisre – tán azt hitte, fölfelé zuhan majd? – szemétnek." – olvashatjuk egy Közép-Európáról szóló konferencia kisnaplójaként.[2]

A formatudat kérdése abban az értelemben kerül e dolgozatban közelebbi megvilágításba, ahogyan Danilo Kiš fogalmaz róla: „Ha azt mondom, hogy a formatudat (svest o formi – az eredeti megfogalmazás közbeiktatása tőlem származik – J. E.) a közép-európai kötődésű írók egyik közös tulajdonsága, a formáé, melynek révén szeretnénk értelmet adni az életnek és a metafizikai rejtélynek, a formáé, amelyen a *választás lehetősége* értendő, a formáé, mely nem más, mint kísérlet ama archimédeszi fix pont meglelésére a bennünket körülvevő káoszban, a formáé, amely a barbár ziláltság és az ösztönök irracionális önkényének ellentéte, attól tartok, hogy ezzel talán csak a magam intellektuális és írói rögeszméit általánosítottam."[3] Közép-Európa és a formatudat e kettős, vibrékony bizonytalanságából kell kiindulnunk, ha nem akarunk a szép ráfogások csapdájába esni.

Mészöly Miklós és Danilo Kiš prózájának összevető vizsgálatához az ad fogódzót, hogy mindketten prózai műveikkel párhuzamosan esszéikben is folyamatosan foglalkoznak a prózaírás műhelykérdéseivel. Mészöly írja *A mesterségről* című esszéjében a következőket: „A művészet csak akkor lehet igazán önmaga, ha egyesíteni tudja a szépséget és a becsületes inzultust. S itt korántsem formai inzultusra, meghökkentésre gondolok. Az igazi formabontás sosem öncélú, mindig *megfelelő* formát kereső; s az más. Mint ahogy az inzultus is, ha igazi: mindenekelőtt szembesítés magunkkal."[4] Danilo Kiš a következőképpen vélekedik ugyanerről: „A Forma örök problémája foglalkoztat, mely képes lenne arra, hogy ez a sorsszerű és sorsdöntő vereség kevésbé tűnjék fájdalmasnak és kevésbé értelmetlennek, a Formáé, amely talán képes lehetne új tartalmakat adni hiábavalóságunknak, a Forma problémája, amely képes lenne a lehetetlenre: arra, hogy kimenekítse a Művet a sötétség és hiábavalóság hatóköréből; túllendítse a felejtés Léthéjén."[5]

A fentiek érzékeltetésére két elbeszélést választottam elemzésre. Mészöly Miklós *Merre a csillag jár*[6] és Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája*[7] című művét.

Mészöly elbeszélésében a szépséget és inzultust egyesítő egyéni formát akkor érzékelhetjük talán a legjobban, ha nyomon követjük azt a sajátos szórendi vétséget, amely már a címben is megfogalmazódik. „– Merre a csillag jár? – kérdeztem ilyen hibás szórenddel, hogy az inkognitóm hitelesebb legyen, s még tétova mozdulatot is tettem megerősítésül. A néni csodálkozva nézett rám, barátságosan és megfejthetetlenül. – Szépen mondja! – mosolyodott el, és továbbsétált a bőrcekkerével." Az elvétés tehát

eleve adva van az elbeszélés legelejétől kezdődően. Nemcsak a hibás szórend elszólásaként, hanem magában az elbeszélés kiinduló szituációjában. Az elbeszélő ugyanis útirányának menetrendjét véti el önhibáján kívül, minthogy a hajó másutt kötött ki, mint ahol kellett volna. Az akaratlan útirányelvétés teremt olyan helyzetet, az elbeszélő számára olyan „becsületes inzultust", amely a váratlanság révén a megszokottnál védtelenebbé és fogékonyabbá teszi az önmagával és az őt körülvevő világgal való szembesülésre. A váratlan menetrendváltozás ismeretlen városkába veti, ahol találkozik egy különös öregúrral. Nem véletlenül nevezi az elbeszélő önkéntes ciceronéjának az öregurat, utalás rejlik benne Dante Isteni színjátékára, amelyben a költőt Vergilius árnya vezeti a Poklon, a Purgatóriumon és a Paradicsomon keresztül. Ez az allúzió asszociációs hálóként az elbeszélés egészét átszövi, és tágítja e különös „útleírás" dimenzióit. A *Merre a csillag jár* elbeszélőjét ugyanis a különös öregúr egy másik városkába invitálja, mely egymásban testesíti meg a Poklot, a Purgatóriumot és a Paradicsomot. A három között – az elbeszélő élményei alapján nincs térbeli távolság. Nyitottságának és sebezhetőségének sajátos állapotában az derül ki számára, hogy e három egy tőről fakad. Legmesszebbre utalóan talán így értelmezhető a különös öregúr és az elbeszélő közötti alábbi párbeszéd:

„– Messzire utaznak?

Elnevette magát.

– Használjak most én is olyan kifejezést, ami semmit se mond? Száz kilométer, öt kilométer... Szerintem csak azt méricskéljük ilyenkor, hogy kívülről vagy belülről gondolunk-e valamire. Egy helyen élünk, uram – és mélyen a szemembe nézett."[8]

Abban az ismeretlen városkában, ahová önkéntes ciceronéja vezeti az elbeszélőt, az ottlakók sajátos viselkedése folytán, mely egy karneváli felvonulást megjelenítő vasárnap délelőtti korzózásban csúcsosodik ki – az idő kitágulásának lehetünk tanúi. A korzózók más-más múltbeli időkből való toalettje-jelmeze az „elmúlt létezés" megelevenedését teremti meg. Úgyszintén a lakás, ahol az elbeszélő szállást kap. Az idő kitágítását szolgálják a lakás berendezésének rekvizitumai a szekrényben függő tizennyolcadik századi gerokktól kezdve a pannon udvarházakból ismerős fenyőfa kádig. „A berendezésnek ugyanaz a biztos kezű promiszkuitása fogadott mindkét helységben" – olvashatjuk. Ehhez a biztos kezű promiszkuitáshoz, mely az idő folyamatos múlását számolva fel örök és mozdíthatatlan egyidejűséget sugalmaz – társul a tér kiterjedésének a felszámolása. Az elbeszélő ugyanis úgy mozog, tesz-vesz ebben a soha eddig nem látott ismeretlen vendégszobában, mint aki pontosan ismeri a járást, ismétlődő motívumként nyomatékosítva a cicerone alapállását, miszerint egy helyen élünk. Az időbeli folyamatosságnak és a térbeli tágasságnak a megszüntetése, illetőleg az utazás egyugyanazon helyen tartózkodássá való összevonása révén tud teljes intenzitással megnyilatkozni a létezés egy más minősége, mely „élő létezésünk" és „valamiféle elmúlásunk határvidékén"[9] érhető tetten. Ez a más minőség meghaladja a személyest, az elbeszélő nem nyomoz semmilyen eltűnt idő, elmúlt létezés után. Inkognitóját is így kell önmagán túlmutató jelentésében érteni. A létezés e másféle közegében a halál és haldoklás, a ragaszkodás és az erotikum egymással rímelő ismétlődő motívumokként szövik át az elbeszélés egészét, hogy aztán Pokol, Purgatórium és Paradicsom egy tőről fakadó extatikus vízióként való átélésévé táguljanak: „Ében háttérben forgó végtelen csavar jelent meg előttem, mely nemcsak gigászi kerékként, de puszta csavarként önmagában is forgott, látszólag folyton előre, mégis magába visszatérve, a saját huzagolt folytatásába. S az egész lomhán villódzott. Annyira erős kép volt, hogy muszáj volt azonosulni vele.

Szüntelen mozgás álarcában a mozdulatlanság... Vagy fordítva? Hold, csillag, távolság, hely, elmozdulás, amerre járunk, amerre a csillag jár, p' = cos h, parallaxis... De el is igazít? Mert kezünk alá kezesedik, *tehát* igaz? Két száguldó paraméter közé szorult mozdulatlanság? Fix pont, mely útközben el sem indul? Zuhanás egy minden irányba nyitott spirálörvénybe...»[10]

Mint szó volt már róla, a létezés egy más közegét és minőségét jeleníti meg ez az elbeszélés, amikor a saját árnyékunkkal való szembenézésre nyílik alkalom.[11] A horizontális kiterjedések (tér és idő) egy pontba való összevonásával egyidejűleg végtelenig tágul a vertikális sík. Mélység és magasság, emelkedés és zuhanás között és közben zajlanak az elbeszélés történései. A pokol, a purgatórium és a paradicsom közében, az „élő halál" zónájában. E különös út mint leírás és történés (tévelygéstörténet?) a fönt és lent, a halál mélysége és a csillagjárás égi magasa közötti spirálörvényszerű pályán megy végbe. A spirálörvény az az alakzat, amely ebben az elbeszélésben megteremtődik. Ez az a mobília, mely sajátos formájaként ragadható meg.

„Miért van az – tűnődik Danilo Kiš a szinte tettenérhetetlen közép-európai irodalomról –, hogy amikor a lengyel Kusznewitzet (1904) vagy például a magyar Esterházy Pétert (1950) olvasom, azonnal felismerem bennük, a kifejezésmódjukból, hogy egy valamilyen „közép-európai poétika" képviselői, s emiatt oly közelinek érzem őket? S milyen mellékzönge, miféle vibráció az, amely egy művet ennek a poétikának a mágneses terébe helyez? Mindenekelőtt a *kultúra* immanens *jelenléte* megannyi allúzió, reminiszcencia, az egyetemes európai örökségből vett citátumok alakjában, a mű tudata, amely azonban mit sem von le spontaneitásából, az ironikus pátosz és a lírai kitérők légies egyensúlya. Ez nem sok. Ez minden."[12]

Azt hiszem, a *Merre a csillag jár* rövid elemzése jól érzékelteti, hogy az idézetben említett írókhoz Mészöly Miklós is szervesen hozzátartozik. A fenti szempontok alapján is.

Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című elbeszélésében pontosan az teremtődik meg, amiben az író a forma lényegét látja. Egyetlen ember a maga egyedi sorsával kap az elbeszélés révén súlyt, önmagán túlmutató értelmet és jelentést. Az elbeszélésmód révén, mely kimenekíti a műben megjelenített sorsot a felejtés Léthéjéből.

Kezdjük az enciklopédiával. Danilo Kišt *A holtak enciklopédiájának* megírása előtt is foglalkoztatja az enciklopédiák teljességének, sőt szinte már-már fölülmúlhatatlan tökéletességének kérdése. Írói alkatát ismerve ezen csöppet sem lepődhetünk meg, hisz az enciklopédiákra jellemző dokumentatív pontosság mindig is egyik tartópillére volt műveinek. A másikat azonban, amellyel mindenkor óhatatlanul ki kell egészülnie – már sokkal nehezebb megragadni. Mindenekelőtt vízió és imagináció. Maga Danilo Kiš az írás aktusát úgy határozza meg, hogy a „lehetőségek szédítő örvénylése fölé kell az írónak hajolnia", s az így kialakított „holtszög" szerinte az írás tettének lényege. *A holtak enciklopédiája* című elbeszélésben az enciklopédia egyszerre válik a dokumentumok közlésének és az egyedi és egyszeri emberi sors megjelenítésének eszközévé. Fiktív enciklopédiáról van szó, természetesen. Az enciklopédia itt forma: az egybegyűjtés, számbavétel, a megörökítés és megőrzés objektív formája. Nem hallgatódik el, hogy ez az enciklopédia fiktív, a mű végén ugyanis kiderül, hogy álomról van szó, álomból szőtt enciklopédiáról. Az elbeszélő apja közelmúltban bekövetkezett halálának megrendültségében fogant, különös álomról. A tulajdonképpeni főszereplő maga az apa, nem pedig az álmát elbeszélő lány: „Mert minden esemény – olvashatjuk – nem tudom, mondtam-e, összefügg apám személyes sorsával; a Belgrádot ért bombatámadást és a né-

met csapatok előrenyomulását keletre, úgyszintén a visszavonulását is, az ő szemén keresztül és az ő életével való összefüggésben ábrázolják."[13] Az a bizonyos Dj. M. (az apa) leírást nyer ebben az „enciklopédiában" hároméves gyerekként, gimnazistaként, földmérőként, ahogyan „májustól novemberig cipeli a háromlábat meg a teodolitot hegyen-völgyön át, közben évszakok váltják egymást, kiöntenek, majd medrükbe húzódnak a folyók, kizöldül, majd sárgulni kezd a lomb, apám virágzó szilvafák árnyékában ül, aztán eresz alá húzódik, villámfény világítja meg az esti tájat, mennydörgés visszhangzik a völgykatlanban."[14] Megörökíti őt a „holtak enciklopédiája" a háború ínségeinek konkrét és személyes gondjai közepette, végül pedig dohogó, nagybeteg öregemberként.

A „holtak enciklopédiájának" tanúsága szerint életének utolsó fázisában Dj. M., az (álmot) elbeszélő apja a lakás virágokkal való telerajzolásával bíbelődött. E virágok azonban inkább valamely „lebbenő függöny" benyomását keltették. A „holtak enciklopédiájában" megörökített *alapvető* virágmotívum leginkább egy hatalmas, meghámozott és fölrepedt narancshoz hasonlított, melyet kapillárisokra emlékeztető vékony, piros vonalak hálóztak be. Az álmából ébredő, apját gyászoló elbeszélő emlékezetből lerajzolta e „virágot". Majd a mű záradékaként olvashatjuk: „Amikor a rajzot megmutattam dr. Petrovićnak, nem minden csodálkozás nélkül megerősítette, hogy a szarkóma apám hasüregében pontosan ilyen volt. S hogy a *burjánzás* kétségtelenül évekig tartott."

Ha a műben szereplő fiktív enciklopédia metamorfózisait, s a nyomán keletkező áttételeket vesszük szemügyre, arra figyelhetünk fel, hogy a *burjánzás* képezi az elbeszélői módszer fő jellegzetességét. Ahogyan Mészölynél a *spirálörvény*, itt a *burjánzás* az az alakzat, amely ennek az elbeszélésnek sajátos formájaként ragadható meg. Hogyan keletkezik e burjánzás? Mindenekelőtt azáltal, hogy adva van egy (fiktív) enciklopédia, mely eredetileg az objektív, tehát értékelésmentes nyilvántartásba vétel formája. Az első áttétel (metasztázis, mint a rákos daganat burjánzásánál, illetőleg: a másodlagos betegséggóc analógiájára – áttétel a másodlagos jelentések síkjára), hogy holtak enciklopédiájáról lévén szó, halottak életének nyilvántartásba vétele képezi tárgyát. Ezáltal újabb áttétel keletkezik: az élettények objektív lajstromozása teljes egészében szubjektív lesz. (Mindaz, ami megíródik itt, az apa életének szögéből nyer megvilágítást és értelmezést.) Az áttételek további vonulatát az enciklopédiát „olvasó" lány értelmezései, kiegészítései és kiemelései adják meg. Ezt követi a váltás, mint újabb áttétel, amikor kiderül, hogy álom volt az egész. S végül az apának, mint egyedi és egyszeri személy sorsának e burjánzó áttételek útján előállított megelevenítése, melyen lassan elburjánzik a nyíló virágra hasonlító halálos betegség. E virágmotívum burjánzása által élet és halál egy tőről fakadó, elválaszthatatlan egésszé szervesül.

E két elbeszélés elemzése azzal a tanulsággal szolgálhat a formatudat mibenlétét illetően, hogy valamelyest sikerült nyomon követnünk azt a folyamatot, amikor az írói tudatosságot messze meghaladó teljességgel és intenzitással talán nem is az író, hanem maga az alapforma „a lehetőségek szédítő örvénylése fölé hajolva" kiválasztja a maga *megfelelő* mozgáspályáját, a maga áttételeit.

JEGYZETEK

1 In: Danilo Kiš: Kételyek kora. Pozsony–Újvidék, 1994., 155.

2 A decsi sárkány. In: Mészöly Miklós: A negyedik út. Szombathely, 1900., 220–221.
Megjegyzendő még, hogy Mészöly Miklós Volt egyszer egy Közép-Európa című prózakötetében is ugyanez a becsületes bizonytalanság fogalmazódik meg a régió meglétét illetően:

Volt egyszer egy Közép-Európa?
Itt csak az eshet meg, ami megesik. S a gond éppen az, kinek hogyan lehetnél szolgája, hogy rab kedvteléseidnek szabadon örvendhess a tágaska kalodán belül. S közben az eperfás utak alagútjaiban ilyen kiáltás hallatszik: „Vigyázó! Meddig tart még az éjszaka?" S az alagút másik végéről kiáltják a választ: „Eljön a reggel, de még éjszaka van, jertek el újból!" Máskülönben olyan csend uralkodik, melyben a haraszt várja csupán, hogy megfújja a szél. S a regös teszi, amit tehet: jegyezget, mint porba a földre tört ágvég.
Közép-Európa jószerivel nem volt még, csak lehetne talán egykor, ha talpából kinőne a gyökér. Ami volt eddig, az után odakívánkozik a kérdőjel.

3 Danilo Kiš i. m.: 173.
4 Mészöly Miklós: A tágasság iskolája. Budapest, 1977., 102.
5 Danilo Kiš: Po-etika. Beograd, 1974., 20.
6 Megjelent címadó műként egy elbeszéléskötetben Budapest, 1985.), valamint a Volt egyszer egy Közép-Európa c. kötetben. (Budapest, 1989.) A téma szempontjából tágabb szövegkörnyezetre való tekintettel idézeteim az utóbbi kötetből származnak.
7 Címadó mű: Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája. Újvidék, 1986. Fordította: Borbély János.
8 Mészöly Miklós: Volt egyszer egy Közép-Európa. Budapest, 1989., 546.
9 A *Merre a csillag jár* c. művéről nehéz beszélnem, különösen az értelmezéséről. Én mélyrealista írásnak érzem, noha sok szempontból álomszerűen naturalista benyomást kelthet. Vízió-epikának hathat. De hát legbelül valamennyien tele vagyunk ilyen történésekkel, tájakkal, közérzetekkel, meditációkkal, alakokkal, találkozásokkal. Persze csak akkor, ha jobban odafigyelünk. Mindenesetre az élő létezésünk, majd valamiféle elmúlásunk határvidékének mások a törvényszerűségei, mint a kvantumfizikának – mégis ugyanarról a rejtélyről beszélnek. (Mészöly Miklós: A pille magánya. Pécs, 1989., 218.)
10 Mészöly Miklós i. m.: 566.
11 Talán ezt az írást is így kellene olvasni: mint egy tudósítást egy bennünk lappangó valóságos világról. Végre is, az árnyékunk is mi vagyunk – nélkülünk nincs és mi se vagyunk nélküle. [...] Vagyis nemcsak az a tét – no meg az irodalom témája –, hogy társadalmi-politikai realitásokkal éljünk együtt, hanem az is, hogy az árnyékunkkal is megpróbáljuk a szembenézést. Már csak azért is, mert az *árnyékok* világába költözünk – ha a nyelv géniusza nem téved. (Mészöly Miklós: A pille magánya. 218–219.)
12 Danilo Kiš: Kételyek kora, 170.
13 Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája, 43.
14 Uo. 39.

Árpás Károly

Ikerajándék

ZALÁN TIBOR KÉT ÉVTIZEDE

Az egyetemi megkapaszkodás sikerült, sőt a második év is, amikor 1977-ben bekerülhettem a szegedi Eötvös Kollégiumba, amely a budapesti mintájára szerveződött. Abban az időben kezdett a Móra Kollégium feljönni, ám az Eötvös jobb helyen volt. Az ember – ha nem is kamasz módjára – büszke volt arra, hogy ismeri Totik Vilit, hogy a tétékások nem tekintik szakbarbárnak, hogy Nagy Gézával a francia újregény forrásvidékét járhatja be (tekintettel a magyar kísérletekre is), s hogy hol olyan bölcsé-

szekkel lakik egy szobában, mint például Szigeti Csaba vagy Csapodi Miklós, hol pedig fantasztikus vegyészekkel. S akkor a szovjetunióbeli részképzésből megjött a szoba üres ágyáról hiányzó Zalán Tibor is, aki később, rövid időn belül – szüksége volt rá – „kisajátította" magának az egyik „kistanulót".

Az akkor még inkább hajadonfőtt, de már az elmaradhatatlan sállal járkáló költőt szinte mindannyian dédelgettük. Nem is annyira a Tiszatáj 1974-től kezdődő közlései adták a rangját, mint inkább az egyetemista kiadványban, a Bölcsészben megjelenő versei és esszéi, Peczával (Pelczer István – lásd *Amerika, körülírások, munkapad* – Tatabánya, 1992) tartott költői estjei, amelyet koronázott az 1979-es antológia: a *Gazdátlan hajók* (Szeged). Fogalmunk sem volt arról, hogy a kötetkiadásra készülő szerző milyen csikicsuki-játék alanya lett a kiadó és a „lektorok" jóvoltából.

Olyan közel voltam Zalánhoz, hogy nem mertem még elgondolkodni sem azon: mi vonz benne – s még ma is irracionális szálakat bogozgatok. Például: Hársfa utcában lakom, s a Lipák szlovákul hársfát jelent; csak 298 nappal idősebb – s édesanyja szintén Ilona; apja kubikus, az enyém szíjgyártó; mindketten első generációsak vagyunk; ő Nagykőrösön végez a gimnáziumban, én Kiskőrösön a szakközépben; mindketten magyar szakra jelentkezünk (bár ő orosszal párosítja és elsőre bejut); vannak azonos helyek, ahová eljutunk külföldön; megérint bennünket a színház és a média; mindketten tanítunk szakközépiskolában – s ami talán a legszorosabban összekötött vele: magam is tollforgató vagyok. Az elmúlt tíz évben már csak a laza baráti kör, a szórványos levelezés és az egyre kiteljesedő életmű kapcsolt össze Zalánnal – s most eljött az ideje a számvetésnek, hiszen az 1974-ben szárnyra bocsátott költő két gyűjteményes, összegző kötettel jelentkezett az idei könyvhéten.

Ki a költő Zalán Tibor? Nem felelhet erre a kérdésre a magyar Ki kicsoda szócikke. Milyen művész és milyen ember? Az olvasat talán túl személyes, de József Attila szavai érvényesek: „csak másban moshatod meg arcodat". Az értelmezés tárgya a költői életmű – az életmű pedig nemcsak a világ, hanem a költő inkarnációja is.

Az elhíresült, tizenöt évvel ezelőtt írt *Arctalan nemzedék* című esszéjében (*Életünk*, 1979/11) azoknak a fiatal, induló költőknek a helyzetét határozta meg, akik között a már említett antológia mellett előkelő helyet biztosított neki a *Földfogyatkozás* című kötete (Bp., 1980). Az eredeti (a megváltoztattatott) cím – Heródes-idő – sokkal nyilvánvalóbban utalt volna arra a költészeti hagyományra, amelyet később a költő így nevezett meg: *„népies-szürrealista"*. Az öt ciklusba rendezett ötvenöt vers mintegy harmada volt az addig írtaknak, s a József Attila-i, Nagy László-i hagyomány mellett Ady Endre hatása is erőteljesen jelentkezett. (Ezt alapozta meg többek között a Bölcsész 1977-es decemberi számában közölt Ady-esszéje, a *Babonák ürügyén*.)

A Keresztury Tibor-interjúból tudjuk (*Alföld*, 1989/3), hogy innen indul el új utakon – ha másfelől közelítünk, akkor azt a lehetőséget éli meg, amelyre Adynak már nem maradt ideje. Mindenesetre, egy későbbi beszélgetésben maga is az *„avantgarde"*-hoz sorolja a következő évek kötetbe rendezett verseit: a *Ver(s)ziók* antológiáét, amelyet Kulcsár Szabó Ernővel szerkesztett (Bp., 1982), és a sokakat megbotránkoztató *Opus No 3: Koga* alkotásait (Bp., 1984). A Koga négy „könyvébe" rendezett és Jankovics József segítségével megjelentetett huszonöt vers teljes megújulás volt, a már-már performance határáig eljutó Zalán e művekben próbált meg szakítani a magyar vers nemzetinek tekintett hagyományaival. (A neoavantgarde vonzását Kassák példája is erősítette – Zalán örömmel üdvözölte a rokon gondolkodású Aczél Géza Termő avantgarde című tanulmánykötetét – Bp., 1988). Ebben az időben hasonló versei megjelentek a (régi)

Új Symposiontól a párizsi Magyar Műhelyen át az amerikai Szivárványig. Emlékszem, egyik szegedi költői estjén, míg az előadó tolmácsolta egy hosszúversét, maga a költő némán, az üres papír és a toll lehetőségeinek ambivalenciáját adta elő vörösbor és fekete kalap kombinációjával.

Mindez azonban mégsem jelentette Zalán költészetében az avantgarde, pontosabban a neoavantgarde valamiféle hegemóniáját, hiszen az *Álom a 403-as demokráciában* (Bp., 1984) című kötet költeményeit – még ha nem is kötött formájúak – nem lehetett ezekkel összekapcsolni. A JAK-füzetek 8-astól formájában is különböző, de az ott közölt versekkel nagyjából egyidős gyűjtemény öt ciklusban olyan huszonegy alkotást fogott össze, amelyekre majd később három következő verseskötete épült. Úgy vélem, költői pályáján ezt tekinthetjük egy újabb szakasz kezdetének – s maga a költő is másképpen definiálja verseit: *„neoromantikus"* alkotásoknak tartja őket. Kérdés azonban, hogy mi is ez a „neoromantika".

Ha az *és néhány akvarell* (Bp., 1986), a *Hagyj még, Idő!* (Bp., 1988) és a *Borús reggeli üzenetek* (Bp., 1989) című kötetek költeményeit vizsgáljuk, akkor lesz ugyan némi sejtésünk arról, hogy mit nevez Zalán neoromantikusnak – ám ez a sejtés kevés a meghatározáshoz. (Megjegyzem – és ez még nehezíti is dolgunkat –, nevezte ő az opuszait *„neoeklektikusnak"* is.) Azt gondolom, hogy a 19. századi romantika jellemzőinek (formabontás, a szerves forma elméletének a föltámasztása, egyfajta zsenikultusz és a nemzeti elkötelezettség) a neoavantgardhoz kapcsolása (hiszen a romantika is lázadás volt a klasszicizmus esztétikája és kiüresedett formái ellen) tekinthető e műszó jelentéstartamának. Ha e fogalom köré rendezhető a Zalán-féle meghatározás *(„neoromantikus")* tartalmi jelentése, akkor még mindig kérdés, hogy ezzel hogyan fér meg a Kortárs versrovatának a vezetése (1985-től), a hangjáték- és drámaírás föllendülése vagy sikeres gyermekregénye (*HI-SZEN, a guruló madár* – Bp., 1988). Az biztos, hogy a szakma odafigyel arra, amit Zalán Tibor csinál: 1984-ben Graves-díjat kap, 1986-ban a clevelandi József Attila-díj az elismerés, majd 1987-ben megkapja a hazai József Attila-díjat.

Az *és néhány akvarell* harminckét verse egyetlen műfaj, az elégia köré szerveződik – bizonyítva az ókori műfaj időtlenségét, valamint a tartalmi jellemzők determináns szerepét. A szerző mintegy visszatér a múlt század végének, e század elejének ahhoz a gyakorlatához, hogy a klasszikus poétikai formához kapcsolt tartalmi jegyeket megőrzi, ám azt új formába rendezi. A költő minimálisra egyszerűsített eszközökkel él, csak jelzésszerűen alkalmazza a formabontást, ráadásul a képszerűség a szokásosnál erőteljesebb – az egyébként hétköznapi témakörben. Ám jól vigyázzunk a műfajbesorolással! A neoromantikus eszmény megkérdőjelezi az ilyen kategóriákat. Mégsem lehet véletlen, hogy ez a kötet lesz az alaphangütése annak a musical-szerű, sikeres darabnak, amelyet Huzella Péter *Túloldalon* címmel adott elő, mintának tekintve a Bereményi Géza–Cseh Tamás kettős műsorait. Úgy tűnik, a közönség fogékony az elégikus valóságkép iránt. Kár, hogy szövegszerűen hozzáférhetetlen – így érdemi véleményt nem mondhatunk róla.

A *Hagyj még, Idő!* hét ciklusba rendezett ötvenhét verse viszont inkább a neoavantgarde felé mutat – s nem elsősorban a Török Lászlóval közösen készített képversmontázsok miatt. Úgy látszik, hogy Zalán nem akar, nem tud eltávolodni azoktól az eszközöktől, amelyek számára nevet, publicitást és sikert biztosítottak. Ugyanakkor műveiben – mint ebben az időben a neoavantgarde alkotások jó részében – valamiféle kifáradás érzékelhető: az ötlet, a kiemelt eszköz és/vagy verskompozíciós elv esetenként már kevés ahhoz, hogy egy-egy verset „elbírjon". Ráadásul 1988-ra már a neo-

avantgarde és a posztmodern elveszíti különlegességét, eszközei mindennapossá válnak. Ami pedig a politikai töltést, az „ellenzékiséget" illeti – azt hiszem, ekkor már a költészetben nincs megkülönböztető jelentősége (a politika visszaveszi szerepkörét).

Talán ezért is olyan bizonytalan helyzetűek a *Borús reggeli üzenetek*. A harmincháromköltői levél – pontosabban ehhez közelítő (itt némiképpen önironikus) – műfaj megállta ugyan a helyét a korabeli folyóiratközlésekben (és a magánlevelekben), ám a történelmi idő kiszaladt alóla. Elgondolkodhatunk azon is, hogy ez a jelzett klasszicizálás mit takarhat? A sikeres neoavantgard állóképpé merevítését, vagy az idő más formájú foglyul ejtését? Esetleg egy értékszembesítés alapját?

Valószínűnek tartom, hogy ettől a bizonytalanságtól nem tudott elszakadni az *Amerika, körülírások, munkapad* (Tatabánya, 1992.) című, sokszor a nosztalgia határán álló önvallomásos esszéjében sem – véleményem alátámaszthatják a *Kívül* (Pécs, 1993) című verseskötetébe illesztett versei is. Ezekre a versekre már nem áll a szerző minősítése: „*klasszicizál*". Ez a hatvanhat, ciklusokra nem bontott vers legföljebb a megszűnő neoavantgarde klasszicizálási kísérletének tekinthető – ha ugyan –, s a zalános versszerkezet „lecsengésének". A kötet írásaiban többször is érezhető, hogy a zaláni nagyívű kezdés, a formabontás merészsége, az önkifejezés őszinte vágya elveszti egyensúlyát és arányait a hozzá képest szegényebb tartalom miatt. Nem gyenge versekről van szó, hanem a valóság egyensúlyvesztéséről, amelynek csak most kísérletezi ki a megfelelő poétikai keretet – s a kísérletek kísérletek. A megújuláshoz szükséges zárás lehetőségét és szükségességét teremtette meg a kettős, gyűjteményes-összegző kötet.

A szerző tudatában van ennek a lehetőségnek, lásd a gyűjteményes kötetek alcímeit: Tizenöt év verseiből (ez a *Seregszámla* alcíme) és Álom a napon felejtett demokráciáról (az *Áttűnések – Áttüntetések* kiegészítő címe). Hogyan használja ki Zalán Tibor a neki adatott esélyt?

A két kötet bemutatásakor ugyan támaszkodhatunk az eddig megjelent verseskönyvekre, ám föltételezhetjük, hogy az olvasó csupán a tárgyalt könyveket fogja választani, megismerni. Ezért elsősorban a gyűjteményes kötetek összhatására kívánunk kitérni, s csak másodsorban arra, hogy azok hogyan kapcsolódnak az életműhöz. Külön kellene beszélni a kettős kötet létrejöttének körülményeiről, amelyek nemcsak a válogatást határolták be, hanem a kompozíciót is meghatározhatták. Ám e tárgyban csak anekdotaszintű ismereteink vannak – igaz, magától a szerzőtől (író-olvasó találkozó a Somogyi Könyvtárban 1994. június 2-án). Az *Áttűnések...* anyagát egy Zalán-rajongó (Domonkos Sándor) már 1992-ben szerette volna megjelentetni, elsősorban azért, mert az eddigi kötetek alacsony példányszáma könyvritkasággá tette azokat (például az *Álom a 403-as demokráciában* című kötet könyvesbolti példányait itt Szegeden pártmegbízatásból fölvásárolták). Ám ez a szándék akadályba ütközött: egyrészt Zalán az útikönyvével, hangjátékaival és az új kötetével volt elfoglalva, másrészt a Pesti Szalon 1993-ra ígérte a költőnek egy gyűjteményes kötet kiadását. Hogy a kiadó hogyan és miért húzta a megjelentetést – közben húzva a terjedelmen is –, arról ők tudnak. Mindenesetre a szerző most már él az olvasói ajánlattal, és a művek másik hányadát az Aqua Kiadónak adja. Nagyjából egy időben kerül a két kötet a boltokba – s a Zalán-gyűjtők könyvespolcára.

A vizsgálatot az előbb elkészült *Seregszámlával* kezdjük. A kötet előkészítettségére, szigorúbb szerkesztésére utal a tudatos ciklusrendezés, valamint a reprezentatív válogatás. Az első ciklus: *Egy másik vörösesszőkéhez* 14 verset tartalmaz: 11-et a *Földfogyatkozás* 55 verséből, egyet az *Álom a 403-as demokráciában* 21 alkotásából és egyet,

a cikluscímadót a *Hagyj még, idő!* 57 költeményéből. A megidézett Apollinaire-től, pontosabban a különböző avantgarde irányzatok iránt fogékony francia mester evokációjától némiképp eltér annyiban, hogy a ciklusra az első, még nem neoavantgarde kötet nyomja rá a bélyegét. A költő azonban visszakanyarodik a példának tekintett mesterhez, mert az eredetiből nem a jellegzetesen „népi-szürrealista" verseket választotta ki, hanem többségében olyanokat, amelyek már a neoavantgarde felé mutatnak. Véleményünk szerint Zalán némiképpen átértékeli indulását. Érdekes viszont az, hogy az életmű időrendi követése helyett (megszokott rendje ez a válogatott köteteknek) Zalán „ugrik": a második ciklusa – *És néhány akvarell* – nemcsak címében egyezik meg majdnem az egyik korábban megjelent kötetével, és így változatlan sorrendben közli az eredeti 32 versét, hanem mintegy „kihagyja" az időközben született neoavantgarde költeményeit. A könyv érintetlensége arra enged következtetni, hogy maga a költő is egyik legjobb kötetének tartja – egyetértünk vele. Annyit azonban hozzá kell tennünk, hogy a ciklusok arányosságát ez a nagyobb terjedelmű egység megbontja. A harmadik cikluscím szintén kötetcímre utal: *Borús reggeli üzenetek – válságlíra*, ám az alapos rosta – 12 vers maradt az eredeti 34-ből – azt mutatja, hogy már az eredeti sem lehetett egységes egész. Ezek az álepisztolák (szemben az előző ciklus pszeudo-elégiáival) nem alkottak szerves egységet – érdemes kézbe venni az eredeti kötetet, és elgondolkodni azon, hogy miért maradtak ki azok, miért maradtak meg ezek. Itt jegyzem meg, hogy a ciklusépítkezés önkényes ugyan, nincsenek rá szabályok, ám az egyszer már ciklusba rendezett vers mindig hordozni fog egy olyan mellék- és többletjelentést, amely a társult versekből származik – igen indokoltan lehet csak ezt megváltoztatni: s ez az indoklás hiányzik. A negyedik ciklus *A tenger ideje* címet viseli. 20 verséből 19 vers a *Hagyj még, idő!* 57-jéből származik (természetesen borítva az ottani ciklusokat), 1 pedig kötetben még nem jelent meg: *A bogaras ház*. Az „új" vers érdekességét az adja, hogy egyszerre érezzük rokonságát az *és néhány akvarell*, a *Borús reggeli üzenetek – válságlíra* és az *Opus No 3: Koga* 2. könyvének verseivel. Ez viszont ellentmond annak a várakozásnak, hogy a következőkben neoavantgard verseit olvashatjuk – inkább az úgynevezett neoromantika hátterét vázolja föl a költő (némi rokonságban az *Álom a 403-as demokráciában* alkotásaival). Az ötödik ciklusban, a *Közelítő álom* 6 versében viszont már ez az eddig hiányzó neoavantgarde hang szólal meg, összeérve a posztmodern fölütéssel is. A gyűjteményes kötetet rendező költő talán azzal is hangsúlyozni kívánja, hogy nem újraközlésekről van szó (a Pesti Szalonnak készült!), hogy amikor lehet, akkor él a kompozíciós kísérlettel: megváltoztatja az eredeti helyet és sorrendet (l.: *Hagyj még, idő!*). Ráadásul a hat vers filozofikus rokonsága ezzel jobban érvényesül. A hatodik, a záró ciklus ismét egy kötetcímet visel: *Kívül*. Nos, a ciklus 32 verse fele sem az eredeti kötet munkáinak (66). Ha a korábbi kötetekre rá is nyomta, nyomhatta bélyegét az állami könyvkiadói monopólium, erre a legutolsóra semmiképpen – nem értjük, hogy miért kellett így válogatni, nincs is magyarázatunk rá. Ismét az eredeti kötetet kell levenni a polcról, hogy tájékozódjunk.

A számadás – e költői enumeráció – 116 verse arra törekszik, hogy az olvasó számára azt a Zalán Tibort állítsa az előtérbe, akinek a költészete a különböző ma élő/ható stílusirányzatokat szintetizálja, egyezteti. Bemutatott opuszaiban kevesebb a lázadás, visszafogottabb a neoavantgarde hang – s hiányzik az indulás sajátos Zalán-világa, amely ha mutatott is epigon vonásokat, de érthetővé tette az *Arctalan nemzedék* kamaszos tragikumát. Ennek ellenére, s talán éppen így lesz fontos ez a kötet: Zalán irodalomtörténeti helyet jelöl ki magának. Ez nagyjából megegyezik Kulcsár Szabó Ernő összegzésének megállapításaival (A magyar irodalom története 1945–1991-ig, Bp., 1993).

S most lássuk a másik kötetet! A 11 oldallal vastagabb könyv, az *Áttűnések – Áttüntetések* csak 51 címet tartalmaz, ráadásul ebből 7 már a *Seregszámlá*ba is bekerült. Talán a szimmetria kedvéért, de Zalán itt is 6 ciklust formált – bár az újraközlés szándékát itt jobban megőrzi, s hasonlóan az előző kötethez, vajmi keveset törődik a hagyományos ciklus- és kötetszerkesztés szempontjaival. Az első ciklusa, a *Három hosszúvers* sorrendjében is megegyezik az *Opus No 3: Koga* három nyitóversével. Mondhatni, teljes fegyverzetében toppan elénk az irodalmi fenegyerek. Zalán poémái – s ebben különböznek a párizsi Magyar Műhelyesek alkotásaitól – még nem szakadtak el a népi hagyománytól, még nem burjánoztak el Juhász Ferenc-esen, hanem a fiatalság és az adys élet-vágy teremtményei. Sodró lendületük – gondoljunk csak például az *Ének a napon felejtett hintalóért* poémára – hiányzott az előbbi kötetből, s így a költő Zalán önmeghatározásából.

A második ciklus szintén érintetlen beillesztés az *Opus No 3: Koga* verseiből: *Megfigyelések és szabad leírások a visszavonulás díszletei között*. Úgy tűnik, hogy a szerzőnek fontosak ezek az epizált ciklussá rendezett töredékek – időnként úgy érezhetjük, hogy ez az *akvarell*ek forrásvidéke. Itt éreztük először azt a költői szándékot, hogy végre visszafogás nélkül éljen az újraközlés lehetőségével, ezzel mutatva be a művészi pályakép töretlenségét.

Nem maradt ki az *Opus No 3: Koga* ciklusaiból ismert trükkös gyűjtemény sem – ez lett a harmadik: *1111111 szabálytalan szonett*. A különbözőképpen megformált és deformált hét szonett az induló költőt idézi, a *Földfogyatkozás* korának költőjét. Hiába a bűvészkedés, már 1984-ben kiderült, hogy csak a formát változtatta meg, a tartalom és világkép megmaradt. Ideillik ez a hét vers, mert a művész indulását világítja meg – és sokkal plasztikusabban, mint a másik kötet nyitóciklusa! Ugyanakkor ez a visszautalás nem akasztja meg a folyamatot, hiszen a szerves egység már az *Opus No 3: Koga*ban megvalósult. A negyedik ciklus teljes újraközlés. Az *Álom a 403-as demokráciában* című ciklus – hasonlóan a másik kötet, *és néhány akvarell* közléséhez – arra enged következtetni, hogy Zalán korszak- és életmű-meghatározónak tartja ezt a kötetét. Ha ez a neoromantika kezdete, akkor igaza is van. Gyorsan ellensúlyozza viszont ezt a hatást az ötödik ciklus – *Még két vers* – költeményeivel. Az *Opus No 3: Koga*ból ismerős *(Mit tettél a repülőmmel, Margaríta)* és a *Hagyj még, idő! Mentholos görögdinnyé*je a posztmodern felé nyitást érzékelteti. Szerencsés ellenpontnak tekinthető, mert mintegy le is zárja a pálya eddigi ívét. A gyűjtemény irodalomtörténeti jelentőségét a hatodik ciklusban közölt művek adják. A *Feltételes megálló (Újabb versek)* – a kötetben így, a tartalomban már „Újabb írások" – 23 alkotása a ma költőjével ismertet meg. Miért olyan fontosak ezek a művek? Azért, mert a két, vagy akár csak a második kötet olvasója nem talál jelentős különbséget az új és a régi versek között. Ez először is azt jelenti, hogy a húsz év alatt Zalán önálló hangú alkotóvá magasodott. A korszak irodalomtörténete számolni fog életművével, tevékenysége utódokat, epigonokat vonz. Másrészt azt is jelenti, hogy bár a gyűjteményes kötet megadott ilyen lehetőséget is, mégsem tekinthető sem az egyik, sem a másik összegzése szakaszhatárnak: egyelőre – főleg az utolsó 23-ra is támaszkodva – nem várható Zalán megváltozása, megújulása. Fontos kötet a két válogatás, mert a pálya bemutatása mellett egyszerre ismerkedünk meg a költő önértékelésével, s kapunk információt arról is, hogy 1993–94-ben kit, mit tekintett a kiadó és az olvasó vásárolhatónak, vásárolandónak.

Zalán Tibor költő – ám költőiségének jegyeit nem lehet pusztán verseiből összeadni. Hozzá kell venni az irodalmi életben érzékelhető tevékenységét – nemcsak esz-

széit, hanem versrovatvezetői, folyóirat-szerkesztői munkáját (Iskolakultúra, Szivárvány). Költőségének része levelezése és baráti köre. Nem ismerhetjük meg hangjátékai és drámái nélkül – s talán epikája is (eldugott novellái és készülő *Papírváros* című regénye) segítségünkre lehet e sajátos „hermeneutikában".

Szeretni kell a költőt? – Szeretni kell a költészetet! Zalán Tibornak alkalma lett arra, hogy az olvasói, az olvasók elé tárja költészetének a javát. Kosztolányi Dezső szavával szólva ikerajándék ez a lehetőség. Zalán élt vele – éljünk vele mi is! (Zalán Tibor: *Seregszámla.* Tizenöt év verseiből. Bp., 1994., *Áttűnések – Áttüntetések.* Álom a napon felejtett demokráciáról, Bp., 1994.)

Köszönöm a szegedi Deák Alapítvány segítségét!

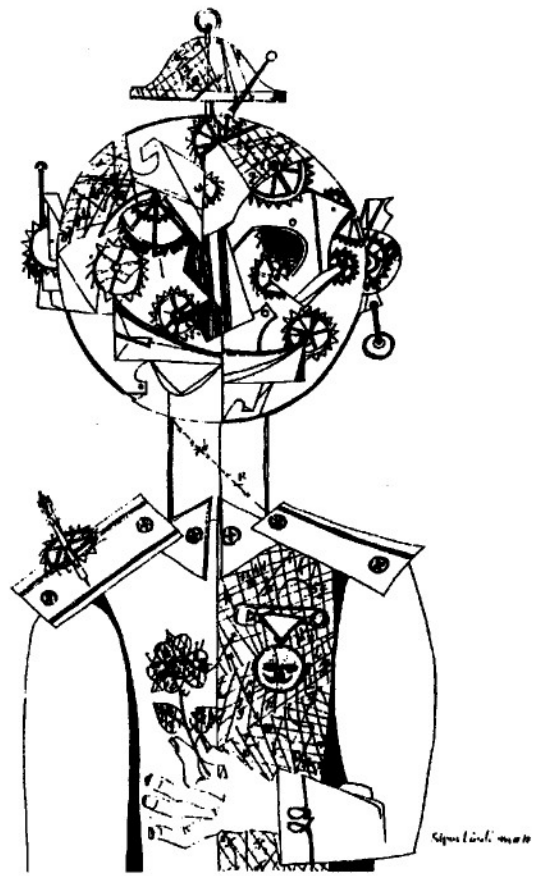

SIPOS LÁSZLÓ

ÖRÖKSÉG

KRONSTEIN GÁBOR

A hunokról – tudományosan

Ha van téma az európai és a magyar művelődéstörténetben, amely kezdettől fogva a költészet és valóság kettősségének jegyében formálódott, akkor e téma: a hunok élete és históriája. Az érdeklődés Magyarországon e nomád birodalom iránt mindkét szálon ma is eleven. Hogy az, azért a tudomány területén sokat tett Szeged, annak a földrajzi régiónak szellemi központja, amelybe a Kr. u. 5. század első felében egynemzedéknyi időre áthelyeződött Hunnia politikai és katonai súlypontja.

Szegeden a hun tradíciók ébrentartásának a művészetben is, a tudományban is markáns hagyományai vannak. Mások mellett Juhász Gyula költészete, de még inkább Móra régészeti feltárásai, archeológiai tárgyú novellisztikája és közírása. (Idézzük emlékezetünkbe az író-régész érdemeit a nagyszéksósi kincslelet feltárásában, s gondoljunk hun ciklusára, amelyet az író halála után többször is kiadtak.[1])

1. A mondai és a mai tudományos értelmezés összevetésére vegyük példának, mit mond a költő, s mit a tudós[2] azokról a lehetőségekről, hogy Attilát hármas koporsóban folyamfenékre temették.

E lehetőséget a költészet készpénznek veszi. Valaha kedvelt antológiadarab volt Gárdonyi látomása a holdfényben furulyázó halászlegényről, Szeged alatt, a bárkán, de talán éppen a medermélyi sírhely fölött. Attila „Koporsója arany, ezüst, / s vasból van a burkolatja. / És a hármas koporsóba / a király a dalt hallgatja" – fejeződik be az Éjjel a Tiszán.

Bóna professzor új könyvében (187–190. o.) Jordanes eleven temetési leírására utal, amelyet hitelesnek tekint. A gót történetíró ugyanis Priscus/Priszkosz rétor munkájának azóta elveszett részére támaszkodott, amelybe a tudós követ egy korabeli hun siratóének motívumait dolgozta be. A régészeti leletek, a leírások és a néprajzi párhuzamok alapján föltehető, hogy éjjeli titkos temetésre került sor. Emellett természetesen a hunok halotti tort is ültek. De – eltérően Jordanes leírásától – a tort nem a sír, hanem a nagy király emlékére emelt halom közelében tartották. Ezért nem tudhatja ma senki, milyen messze esett egymástól a torozó és a temetkezési hely.

Bóna István szerint az elméletileg számításba vehető temetkezési terület nagyjából húszezer négyzetkilométer: a Temestől északra, a Körösöktől délre fekszik, valószínűleg a Duna–Tisza közének keleti felében. Ilyen uralkodói méretű sírokból – idézi az archeológiai párhuzamokat – egy hektáron ötszáz fér el. A gyanúba vehető tájegységen tehát egymilliárd Attila-sírnak jutna hely. Nyilvánvaló, hogy mint mindenre, amit valaha földbe rejtettek, erre a temetkezésre is rá lehet bukkanni a véletlen szerencse jóvoltából, de régészeti eszközökkel céltudatosan keresni tudományos képtelenség.

A hármas koporsó és a mederbe temetés képzete teljesen mondai. Jordanes szövegének a hármas koporsóra vonatkozó kulcsszava: a copercula – nem három egymásba illesztett sírládát jelent, hanem hármas borítást. Egyetlen koporsófedél eltérő anyagú

pántjait, háromféle fémmel kivert burkolatot. Ettől függetlenül a Noin Ula-i hun fejedelmi kurgánsírokban (Mongólia, Kr. e. 3. század) a holttestet magába záró fakoporsót valóban egy – ajándékok befogadására alkalmas – nagyobb sírládában helyezték el, amelyet végül egy fából ácsolt, földdel letakart sírkamra fogadott magába. A steppei régészeti leletek kizárják, hogy a hunok fémkoporsókat használtak volna. Az viszont igaz, hogy egy – magyarul alig tizenöt éve publikált – mongol népmese az európai temetkezési motívum távoli párhuzamaként valóban hármas (fém)koporsóról beszél, s nem egy fakoporsó fémvereteiről.

A folyóba temetés motívuma is Jordanes-től ered. A Romana et Geticában az olvasható, hogy a vízigót Alarikot – alakjával más összefüggésben még találkozunk – 410-ben a dél-itáliai Busentus/Busento folyó szárazzá tett medrébe temették el, majd visszaterelték a mederbe a vizet. Ez kora középkori mondai elem – állítja Bóna István, mert ilyen elterelést a gótok műszaki tudása nem engedett meg.

A monda múlt századi megmagyarításáról szellemes föltevést fogalmazott meg. A szép monda vélhetőleg a Tisza-szabályozás idején és okán módosult egynémely reformkori magyar hazafi képzeletében, majd tollán olyképpen, hogy így talált örök nyugalomra magyar földben Attila is. Nagyobb király – nagyobb folyóban: a Tiszában, azon a vidéken, ahol uralkodói szállása 445 és 453 között valóban feküdt.

2. A tudós még idézi is Móra szép mondását: a gondolat magva a mitológus Ipolyié (valójában a nemzeti romantikáé), Jókai nevelt belőle fát, és Gárdonyi Géza szólaltatta meg rajta a fülemülét.

Jellemző a mai magyar tudomány álláspontjára, hogy ha a hunokról van szó, a száraz tények fegyverével nem vadássza halálra a költészet madarát. Legföljebb, ha elhessenti.

A régész Bóna István a megértő történetírást választotta: a történéseket a hunok szemszögéből adja elő. Ezzel az értelmezéssel leválasztja a tényekről a félelem és gyűlölet kortársi képtelenségeit, elhatárolja magát az európai tudományos közvélemény hunellenes előítéleteitől, és egyetlen bántó szó nélkül, de félreérthetetlenül a tudományon kívüli értelmezések világába utalja át a középkor és a romantikus nacionalizmus hun téziseit a hun–magyar rokonságról, a hunok tetteiből a magyarokra háramló dicsőségről.

A turkológus Vásáry István ennél tovább is megy. Mint írja: „A magyar nyelvet beszélők közössége olyan fejlődésen ment át, amely gazdaságilag és a társadalom felépítése szempontjából a belső-ázsiai népekhez kötötte a honfoglaló magyarságot. Így a nyugat-eurázsiai steppevidék hunoktól magyarokig terjedő története (4–9. század) éppolyan fontos a magyarság kialakulásának szempontjából, mint a finnugor nyelvi eredet ténye... Éppily fontos kérdésnek tarthatjuk a hun–magyar azonosság tudatát. Egy nép történeti tudata meghatározó jelentőségű történeti tényező, függetlenül attól, hogy az tudományosan egy helytálló igazságon alapszik vagy sem." (Vásáry, 59–60. o.)

Itt jegyezzük meg, hogy a hun–magyar azonosságtudat dolgában engedékenyebb Vásáry István lényegesen szerényebb történeti teljesítményt tulajdonít a hunoknak, mint a mondaiságot a tudományos felfogásról szigorúbban leválasztó Bóna professzor.

Ezzel már át is térhetünk a soron következő kérdésre. A mondai Attila-temetésre vonatkozó tudományos nézetekből megismerhetjük a mai magyar hunkutatás állásának egyes módszertani és tartalmi jegyeit. Az, mint láttuk, s mint még hivatkozunk is rá, nem mindenben azonos, noha a legtöbb részkérdésben a vélemények közel állnak egymáshoz. E két szerzőnél is.

Új műveik jó módszertani hagyományt követnek, amikor tekintettel vannak az értelmiség és a diákok érdeklődésére, valamint az érdeklődéshez képest bizony töredékes tájékozottságára a hunkérdésben. A szerzők ezért közérthetően írnak. A Magyar Őstörténeti Könyvtár kötetei eleve úgy készültek, hogy a képzésben hasznosak lehessenek. Bóna István összeállítása felsőoktatási segédanyag, Vásáry professzoré nyomtatásra átdolgozott egyetemi előadás szövege.

Az új hun monográfia a nagyközönségnek is készült, mint azt gyönyörű illusztrációi mellett egy szerkesztési megoldás is megmutatja. Bóna professzor jegyzeteit – sőt, teljes tudományos apparátusát – az olvashatóság érdekében különítette el a főszövegtől. Ezen a megoldáson nem csupán az egyszerű olvasó nyer, hanem az elmélyedni szándékozó is. Mert aki tudományos megközelítéssel vagy a kutatói logika megismerése végett tanulmányozza a kötetet, e részekben kincsesbányára bukkan. Ha a búvárlat lehetősége a zsinórmérték, mennyit ér e kötet, a jegyzetek böngészése talán még olvasmányosabb, a rajzok és képek egybevetése a szöveges állításokkal talán még érdekesebb, mint a nagyközönségnek (is) szóló fejezetek.

Hagyományról szólva az olvasók emlékezetébe kell idéznünk, hogy a hazai hunkutatás – külföldön is évtizedekig nagy hatású, sokak szerint máig felül nem múlt – mintadarabja 1940-ben már megjelent. A Németh Gyula szerkesztette Attila és hunjai reprint kiadásban 1986-ban ismét hozzáférhetővé vált Harmatta János akadémikus konzseniális előszavával. Ez az előszó a megjelenés óta eltelt évtizedek hunológiai fejleményeit iranista megközelítésben foglalta össze.

Az Attila és hunjai tanulmánykötet volt, melyben az egyes szakterületek akkor legkiválóbb képviselői vállalkoztak írásra. E gyűjtemény nemcsak arra adott példát, hogyan csendülhet össze tiszta harmóniában a legmagasabb tudományosság, a világos szerkezet és az érdekfeszítő stílus, hanem arra is, hogy a hunkérdésről már 1940-ben is csak különféle tudományágak eredményeinek szintéziséből születhetett színvonalas könyv.

Azóta minden magyar kutató és tudós, aki egymaga készít összefoglalást, rá van utalva az interdiszciplinaritásra. Láthattuk egy példán, Bóna István ezt a szintetizálást milyen gondossággal és egymástól mennyire távol eső adatok összefűzésével oldotta meg. Az Attila temetésével foglalkozó tizenöt bekezdés szépirodalmat és írott történeti forrásokat vet össze egymással és régészeti leletekkel. A szerző a tények és feltevések kirakójátékában stílust elemez, gondolatmenetébe történeti földrajzi adatokat emel be, továbbá a szellemi néprajz, a történetpszichológia és a régészet párhuzamaival él – egy igen érdekes, de a hun történelem teljessége szempontjából mégiscsak másodrendű probléma megvilágítására.

Eljárása nem csak őt jellemzi. Erre a mozaiktechnikára – tények és feltevések, bizonyosságok és valószínűségek többboldalúan alátámasztott megszerkesztésére – kényszerít minden népvándorlás korával foglalkozó embert a szűkös forrásanyag, amely ráadásul még igen egyenetlenül is oszlik meg. Az, aki közülük a nomád társadalmak és birodalmak világát írja le, sokkal kevesebb biztos támpontot talál, mint a kor letelepült barbár népeinek kutatója, nem is szólva az antik civilizációra szakosodott történész gazdag forrásanyagáról.

Az olvasó – a tudomány közvetítésével – a hunok dolgában most úgy érezheti magát, mint egykor érezte Howard Carter, amikor először világított be lámpájával egy résen Tutanhamon sírjának előkamrájába. Volt, amit a látottakból az erős fény érdemén felül kiugratott. Akadt, amit a fölfedező már az első ránézésből is helyesen ítélt meg. De csak a teljes feltárás bizonyította be, mennyi minden maradt még akkor ott homályban.

Pedig a hunokról 1940 óta több mint háromszor annyi publikált – tudományosan feldolgozott – leletcsoport áll a mai elemzők rendelkezésére. Bóna professzor 70 teljes és 70 részleges régészeti feltárást értékelt monográfiájában. Ez tette lehetővé számára, hogy a korábbinál nagyobb biztonsággal emelhesse ki a hun kori régészeti hagyaték hun részét, és esetenként elkülöníthesse a hun komponenst a kortárs germán, iráni, szláv vagy finnugor leletektől. (Hun komponens: hun eredetű tárgy nem hun hagyatékban és/vagy hun hatás egy másik nép mesterembere által készített tárgyon.) Több részletkérdésben bravúros elemzést olvashatunk. Ezek között nagy figyelemre tarthat igényt mindaz, amit Bóna professzor a hun ízlés és divat terjedéséről leírt. Szociológiai és lélektani oldalról érdekes, amit azokon az oldalakon (i. m. 140–160. o.) feltár a hatalmi túlsúly mintaadó és az alávetettség utánzó szerepéről. Vélhetően sokáig emlékeznek majd a női olvasók arra a finom érvelésre, amellyel a szerző az áttört női fátylak flittereinek mintázatából bizonyítja be, hogyan tör felszínre a hun ízlés nem hun környezetben, hogyan él egymás mellett a steppén régesrég meghonosodott iráni eredetű fátyolviseleten a hunok előtti és a hunok által elterjesztett fátyoldíszítés.

Feltételezhetjük, hogy a témára irányuló érdeklődés ma elsősorban nem ilyen kérdésekre, hanem a nagy összefüggésekre irányul. A rájuk vonatkozó ismeretek is bővültek 1940 óta. Interdiszciplináris alapon mára már nagyjából összeállt a hunok európai politikatörténete. Ezzel szemben a forráselemzés nem tart még a szintézisnél, csak közelít feléje. A kínai, iráni, indiai, európai és más írásos emlékek összehasonlítása, gondos részanalízise (például nép- és földrajzi nevek, valamint személynevek esetében) már így is sok tekintetben új és mindenképpen teljesebb megvilágításba helyezte az ázsiai hunok köztörténetét, nyelvi és népi hátterét.

Az olvasónak azonban bele kell nyugodnia abba, hogy ma a hunokról megalkotható kép egy befejezetlen festményhez hasonlít: vázlat, amelyen körvonalaiban lehet ráismerni a modellre. A szakértők több bizonyosat tudnak egyes életmód-, szokás- és tárgyelemekről, mint arról, milyen nyelve(ke)t beszéltek a hunok. A tudomány alaposabban ismeri Attila egyes udvari arisztokratáit, mint magát az előkelők társadalmi rétegét, noha a rájuk vonatkozó ismeretekhez képest a közember és szolga életét mély, valósággal tapintható homály burkolja.

3. Vásáry Istvántól a régi Belső-Ázsia történetéről először az ELTÉ-n hallhattak török és mongol szakos tanítványai. A professzor kötetének anyagát 1989-ben lezárta. Ezt csak a történeti hűség kedvéért jegyezzük meg, mert azóta a steppei népek múltját érintő nagy fölfedezésre nem került sor. Így a kötet hun fejezetei (Vásáry, 32–41., 48–60. o.) naprakész információkat közölnek. A szerző a nomádkérdés egyik képzett magyar szakértője. Összefoglalásának több következtetése megérdemli, hogy szemléletébe illessze őket az olvasó.

Ilyen mindenekelőtt ökológiai szemlélete. Az eurázsiai steppeövezet, amelynek végső nyugati nyúlványai a Nagyalföld, a Kisalföld és a Bécsi-medence, mezőgazdasági termelésre nem vagy alig felel meg, legelői révén viszont az extenzív állattartásra nagyon is alkalmas. Itt alakult ki a természeti és éghajlati viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodással a nomadizmusnak, vagyis a legelőterületek szabályos váltogatásán alapuló nagyállattartó pásztorkodásnak világtörténelmi befolyású változata. Az, amelyen belül a lótartás vált vezető gazdasági ágazattá. Ez volt a legfőbb közlekedési eszköz, a hadsereg alapja. Magát a lovat sokféleképpen felhasználták még a nomádok, saját élelmezésükben például.[3]

A nomadizmushoz legelő és víz kellett s szabályozott helyváltoztatás, amely az előbbi kettőt folyamatosan biztosította. A vándorló életforma: ötletes, de primitív – primitívségében a természeti körülményeknek erősen kitett s ezért – törékeny önellátó gazdaságnak bizonyult. Társadalmi téren ökológiai életparancs volt az egymásrautaltság a természettől adott legegyszerűbb társadalmi keretben, a vérségi kötelékben.

A letelepült népek civilizációjának közelsége – ennek peremén helyezkedtek el a történelem formálásába beleszólni inkább képes nomádok – válaszadásra késztette a nomádokat: kibővült a termelés, gyarapodott a népesség, rétegződött a társadalom. Olyan politikai-uralmi keretek alakultak ki, melyek nagyon sokáig megőrizték a társadalomszervezés nemzetségi-vérségi tudatát, de magát a társadalomszervezési formát a politikai integráció magasabb fokán – a törzsszövetségben, a nomád birodalomban – csak alárendelten és szerkezetében átalakítva engedték funkcionálni.

A nemzetség vérségi kapcsolatai csak a vezető család és rokonságának vonatkozásában maradtak fenn. Egyéb vonatkozásban fiktív vérségi kötelékké alakultak át, s így illeszkedtek bele területi szervezeti és gazdálkodóegységként egy-egy kezdetleges nomád állam struktúrájába. Élt a közös eredethit, hatott az egymáshoz nagyon hasonló törzsi vallások összetartó ereje, mégis mindeközben sok nyelven beszélő, tarka etnikai közösségek jöttek létre. Annál vegyesebb lett ez az egybirodalmi etnikai tarkaság, minél több népet hódoltatott a vezértörzs-uralkodó nemzetség. Még bonyolultabbá vált az etnikai és kulturális helyzet, ha a nomád vezetés letelepült népekre is kiterjesztette közvetett vagy közvetlen fennhatóságát.

A társadalmi differenciálódás a különféle nomád politikai alakulatok esetében igen különböző mértékű volt, mert a fejlődést a steppei társadalom és politikai berendezkedés is jól ismerte, ha az elmosódottabb és lassabb is volt, mint a letelepedett népeké. De mert a puszták fiai soha nem tudták behozni a földművelő népekkel-civilizációkkal szemben fennálló ökogazdasági-ökoszociális hátrányokat: a nomád életformával fennmaradt a hiánygazdálkodás is. Szilárd(abb) civilizációt ezért csak a letelepülő nomádok hoztak létre. Minél teljesebben átalakult életformájuk, annál szilárdabbat. Mint a magyarok. Bár történelmi kivétel is akad. Ez a mongoloké.

Ilyen feladat elé kerültek a hunok is, legelőször Mongóliában, majd Közép-Ázsiában, végül Európában. A fejlődés-változás a hunok esetében sem volt egyenes vonalú. Harmatta János az újabb ásatási eredményekre hivatkozva (a Bajkál vidéki Ivolga falu feltárása) arra mutatott rá, hogy az ázsiai hunok meglehetősen előrehaladtak a letelepedésben (Attila és hunjai, XI–XII. o.). Ámde a folyamat újrakezdődött Belső-Ázsiában, majd az európai Hunniában. Itt a hunoknak nem voltak városaik, s még az sem biztos, hogy életformájuk valóban félnomád lett volna.

A dinamikus hatalmi szemlélet, a társadalom fölfegyverzettsége és katonai jellege, az állandó háborúskodás egyaránt jellemezte a legegyszerűbb és a legösszetettebb nomád társadalmat. Vásáry István kötete is bizonyítja, hogy hatalmas birodalmakat, kezdetleges, de funkcionáló államokat, intézményesített belső egyenlőtlenségeket lehet ráépíteni a törzsi-nemzetségi köztulajdonra. Nem csupán a nomádok körében vált-válhatott választott politikai vezetőből despota, de ez a modifikáció a nomád birodalmak kifejlett formáiban mindenütt előfordult. Nem csupán nomád vezér tud függőségi viszonyokat teremteni formálisan demokratikus kereteken belül, s úgy kezelni köztulajdont, mintha az magántulajdona volna, de ilyen jelenség a steppén jól kivehetően előfordult.

Megtanulhatjuk Vásáry könyvéből, hogy a népnév, a nyelv, az etnikum, a kultúra, a politikai keretek és az embertani összetétel folyamatossága a steppén nem korrelatív fogalmak. Ezért az ottani köztörténetet nem lehet korszerűen feldolgozni nemzeti vagy etnikai történelemszemlélettel. A kor és a földrajzi környezet megértése vezette abban a szerzőt, hogy könyvét nagy tájegységek szerint – és persze időrendbe – tagolja. Minthogy turkológus, több teret szentel a török(ös) nyelvű nomádoknak, mint az iráni nyelvűeknek. Könyvének tagolásában e népek bemutatása mellett a magyar nép történetére is tekintettel volt. Ezért biztosított bő teret a „Belső-Ázsiához közvetlenül csatlakozó kelet-európai pusztavidék történetének".

Így járt el a hunok bemutatása során is. Mint írja, az első – s mindjárt világtörténelmi súlyú – birodalmat a lovas nomádok közül az ázsiai hunok, kínai szóval a hiungnuk (hjong-nuk) szervezték meg. A kínai források először Kr. e. 318-ban említik őket. Birodalmuk nagyjából a római–pun háborúk korában keleten Koreától az Aral-tóig terjedt, észak–déli irányban a Bajkál-tótól a kínai nagy falig húzódott. (Azt ellenük építették fel.) Huszonnégy tümen – 240 ezer főnyi – katonaságot állítottak ki. (Összehasonlításként: az európai hunok három–hat, az avarok kettő–négy, a honfoglaló magyarok két tümént tudtak harcba dobni. A mongolok hat tümennel foglalták el IV. Béla király Magyarországát.) Az ázsiai hun arisztokrácia pompáját több mongóliai kurgánsír őrizte meg az utókornak.

Harmatta János szerint vezértörzseik szaka típusú, kelet-iráni nyelvet beszéltek, de alattvalóik között voltak szibériai nyelveket, valamint ősmandzsut, ősmongolt és őstörököt beszélő törzsek is. Vásáry István szerint is kezdetben iráni, Európába érve már inkább török nyelven beszélhettek a hunok.

Mármint azok, akik a nagyjából változatlan név mögött meghúzódtak. Mert az etnikai összetételt a népmozgás minden újabb állomásán a történésznek újra meg kell vizsgálnia. Hiszen már a Kr. e. 1. században alakult egy rövid életű – nyugati – hiung-nu birodalom a Kazak-pusztán, majd száz évvel később újabb hun törzscsoport érkezett e területre. Kr. u. 270 és 370 között Kazahsztánban végbement egy – az iráni civilizáció erős befolyását felmutató – hatalmi újjáalakulás a hunok között. Ez olyan belső-ázsiai Hunniát feltételez, amely nevén túl részleges nyelvi és etnikai folyamatosságot is mutat az ázsiai hunokkal. Ez az a nép, amelynek hagyatékához nagyon hasonló leleteket találtak az Ob felső folyása mentén. Az ázsiai hunok leszármazottai tehát ott is éltek.

Egy Mongóliából hódításra induló új törzsszövetség, a – korai mongol nyelvet beszélő – zsuanzsuan, terjeszkedésével ismét megbolygatta a belső-ázsiai nomád népek elhelyezkedését. Ez volt az a népmozgás, amely a Kazak-pusztán nomadizáló hunok egy részét átlökte Európába. Ez az elvándorlás ismét etnikai átrendeződéssel járt, s a néppé, birodalommá és állammá alakulás új folyamatát indította el.

4. Ezen a ponton nyugodtan választhatjuk további történeti kalauznak Bóna István, az ELTE vezető régészprofesszorát,[4] akinek leírása európai Hunniáról természetesen sokszorosan bővebb, mint Vásáry István könyvének arra vonatkozó fejezetei. A két tudós hunképe csak egy ponton tér el lényegesen egymástól: mennyire szabad Attila személyéhez kapcsolni a hun birodalmat. Vásáry István tehetsége okán (is) karizmatikus személynek tartja a leghíresebb hun nagykirályt. Bóna professzor szkeptikusabb Attila politikai képességeit illetően, véleménye azonban abban egyezik Vásáry Istvánéval, hogy a hun állam szilárdabb alapokra helyezésének folyamata Attila tevékenységével ért el csúcspontjára, a váratlan halálával e fejlődés derékba tört.

Amit Vásáry úgy nevez meg, hogy a hunok hódításaik során túlságosan szétszóródtak „a környező európai civilizáció tartós zsarolásához", azt Bóna István részletesen dokumentálja. Könyvének köztörténeti fejezetei részletesen dokumentálják azt is, milyen volt az az intézményrendszer, amelynek fejletlensége, ideiglenessége önmagában is sokat tett azért, hogy Hunnia felbomlott. Hosszú – régészeti és történelmi – fejezetek ecsetelik a hunok és vazallus népeik (arisztokráciájának és katonai kíséretének) viszonyát, amely Hunnia sorsát végül is eldöntötte. Ez az a probléma, amelyet Vásáry István úgy írt körül, hogy a hunok „a különböző meghódított népeket sem tudták szervesen beépíteni birodalmukba".

4. 1. Európai Hunnia története négy szakaszra tagolódik: a déli steppevidék meghódítását követte Kelet-Európa teljes birtokbavétele a római limesen kívül, nagyjából az Odera vonaláig. A nagyhatalmi pozíció területi nyeresége egyrészt a Rajnán kívüli Barbaria egy államba egyesítése, másrészt a nyugati római birodalomfél jelentős területeinek elfoglalása. Ebbe minden föld beletartozott az Alpoktól északra, s beletartozott egész Pannónia. A hun birodalmat kiterjedése és tekintélye csúcsáról három groteszk év belső háborúja sodorta az összeomlásba. Ez három emberöltő történetének váza, amelyhez az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a népeket eredeti otthonuktól több ezer kilométerre elkergető nagy háborúkat legalább olyan hosszú békésebb időszakok választották el egymástól.

4. 2. A történeti kezdőpont: Kr. u. 375–376. Ekkor törték le Balamber hunjai azokat az alánokat (a mai oszétok elődeit), akik Kr. u. 1. századtól kezdve az Aral-tótól a Donig uralták a steppét. Európai Hunnia nyolc évtizedének nyitányát mindkét szerző azonosan értékeli: a hun nem csupán az első belső-ázsiai nomád törzsszövetség (Bóna István szavaival: „európai megjelenése pillanatától kezdve jól tagolt és szervezett" nomád állam, „élén nagykirályok és öntevékeny katonai vezetők", i. m. 27. o.) volt, amely győztesen megjelent a kontinens keleti felén, hanem egyben az első – vélhetőleg már török dominanciájú – politikai alakulat is, amely egyszer s mindenkorra véget vetett az iráni túlsúlynak az európai steppén.

A hunok második lépésben elfoglalták a keleti gótok (az osztrogótok) Don és Dnyeper közti országát. Az osztrogót király, Hermanarik öngyilkos lett. A nép egy része menekülésre fogta, a többség kemény szolgaságba hajtotta fejét. „Uruk óhaját, még ha rokongyilkosságot parancsolt is, teljesíteni kellett" – idézi Bóna István a krónikást a hunok és vazallusaik kapcsolatának szemléltetésére.

Így és ekkor kerültek át gót uralom alól hun alávetettségbe az északi erdővidék adófizető népei között finnugorok is: a merják, a mordvinok és a mescserek. A Harmatta János által a Volga vidékre lokalizált[5] előmagyar törzsek az északi alánok révén és közvetítésével jutottak szállásterületükön hun uralom alá.

A hun előnyomulás hulláma csak a Dunánál torpant meg. Közben szétzúzták a Dnyeszter és az Al-Duna között országló Athanarik nyugati gót (vízigót) államát. A menekülő gótok tízezreit a keletrómai kormányzat „pro misericordia", könyörületből engedte be területére. A hunok a helybenmaradtakat természetesen besorolták katonai segédnépeik közé. 378-ban már az egyesült gót-hun-alán csapatok pusztították végig a Balkánt. E dúló had Hadrianapolisznál (a mai Edirnénél, a főváros közelében) úgy megverte a keleti birodalomfél seregét, hogy katonáinak kétharmadával együtt maga Valens császár is a csatatéren maradt.

A hun katonai fölény, amely ebben a három évben rémületet keltve bemutatkozott, részben a szervezettség, részben a fölszerelés és fegyverzet fölénye volt. Európának a hunok mutatták be a nomád hadviselés legtöbb fogását: a fegyelmet és gyorsasá-

got, a cselvetést, a harapófogóba zárás katonai művészetét, a gyors erőösszevonás tudományát – a centralizáltan irányított és jól kiképzett pusztai lovas haderő stratégiáját és taktikáját működésben. A bemutató kiterjedt az egyes harcos fölényét biztosító eszközökre is. A magas kápájú nyeregben biztosabban lehetett ülni és mozogni, mint ha a harcos nyereg helyett csak pokrócon ülve megy csatába a ló hátán. Az aszimmetrikus visszacsapó íj messzebbre hordott és biztosabb célzást tett lehetővé, mint más népek íjai. Ezekkel az ellenfél lőtávolán kívülről is ki tudtak lőni halálos sebet ejtő nyílvesszőt. Ezt a fegyvert a hunok tilalmazták katonai segédnépeiknek. Ilyen íjak maradványaira számos hun katona sírjában rábukkantak a régészek, de iráni vagy germán régészeti hagyatékban egyet sem találtak.

A közelharc fegyverei terén – kardok és harci kések minőségét tekintve – sem maradtak el a hunok ellenfeleik és szövetségeseik mögött. Velük jelent meg Európában a steppei harcmodorba beillesztett páncélos lovasság. Ezt – ha igen kis létszámban is – szaszanida-újperzsa mintára vették át a hunok még Közép-Ázsiában.

Okkal mutat rá Bóna professzor (i. m. 41–42. o.), hogy e fölszerelés fejlett, magas színvonalú, tömeges ellátásra berendezkedett házi- és kézműipart feltételez. Íjasmesterek, nyergesek, szíjjártók, kovácsok és más vasművesek, a fa és csont megmunkálói, valamint ötvösök elégítették ki az ipari szükségleteket. Szellemes megfigyelés, hogy míg a vikingek esetében az északi ötvösök csak a frank műhelyekben készített jó minőségű fegyvereket díszíthették, addig Hunniában a helyben készült jó fegyvereknek – kardoknak – csak a díszítését bízták rá idegen ötvösökre. A hun ötvösműhelyekben eredetileg rab mesterek dolgoztak, akik iráni területről vagy pontusi (Fekete-tenger melléki) görög településekről származtak. Később a maguk tudására és ízlésére természetesen már hun és más helyi mestereket is megtanítottak.

4. 3. Bóna professzor könyvének értékes újdonsága, hogy plasztikusan feltárja a hun előnyomulás rejtett(ebb) logikáját. Egyrészt az olvasó a hadjáratok és tárgyalások kusza sorában meg tudja különböztetni egymástól a földerítő és a területfoglaló hadjáratokat, másrészt a központi akarat elrendelte támadásokat az egyes hun törzsfőkrangviselők szervezte támadásoktól. (Ez utóbbira Uldin seregvezér – a római forrásokban: regulus – egyre nagyobb szabású hadmenetei mutatnak példát. Ennek akkor szakadt vége, amikor a rómaiak Karaton nagykirállyal egyeztek meg. Az írott forrásokban a nagykirály rangját phülarkhosz és nem regulus szóval adta meg a hatalmi árnyalatokhoz értő krónikás.)

A hun külpolitika a háborút és békét hetvenöt éven át a fokozódó diplomáciai nyomás és területfoglalás hatékony kombinációjában váltogatta. Az európai hun történelem első felvonása 375-től 395-ig tartott. E két évtized alatt a hódító első nagy zsákmányát emésztette: berendezkedett a kelet-európai steppén. Ez azt is jelenti, hogy a hun szállásterületek is, a katonai súlypont is húsz éven át még a Dontól keletre helyezkedett el.

A hunok informátorai 394-ben fölfedték, hogy a római haderőt a trónváltozás polgárháborúja miatt több száz kilométeres határszakaszról kivonták. A hun korszak második felvonásának kezdete így egy kétirányú támadás lett, amely 395-ben a Balkánon a fővárosig, Kis-Ázsiában pedig a szíriai-libanoni határvidékig pusztított.

Ezután ismét viszonylag békés időszak következett. Megkezdődött a hun segédcsapatok alkalmazása, bevetése különböző germán és alán csapattestek, vándorlásban lévő néptöredékek ellen. Groteszk epizód, hogy 401-ben Arcadius császár már azért is diadaloszlopot emeltetett Konstantinápolyban, mert a lázadó Gaina gót csapatvezért Uldin legyőzte, a fejét elküldte a keletrómaiaknak.

Segédcsapatokat küldeni, római oldalról nézve: barbárokat birodalmi zsoldba fogadni, zsákmányrészeltetés fejében kisegítő haderőként harcba dobni – ezt a gyakorlatot később, a Nyugatrómai Birodalommal kiépített szövetség korában sokkal nagyobb méretekben alkalmazták. Hadászati jelentőségre tett szert, amikor a római–hun együttműködés hozzálátott a két hatalom közé szorult germánok, alánok, szarmaták felmorzsolásához. A hunok stratégiáját ugyanis következetesség jellemezte: vagy maguk előtt kergették a különböző barbár népcsoportokat, vagy behódoltatták őket. Ha ez megtörtént, a behódoltaknak nem engedtek meg önálló támadást római terület ellen. Az egyes embernek sem lehetett engedély nélkül elhagyni Hunniát. A menekülteket – s nem csupán a politikai súllyal bíró előkelőket – szökevényekként mindig visszakövetelték a római hatóságoktól. Ilyen kérdések folyamatosan szóba kerültek a hun–római diplomáciai tárgyalásokon. A 443. évi békében a keletrómaiak még azt is vállalták, hogy lezárják határaikat a hun földről menekülők és a szökevények előtt. Erre természetesen nem mindig voltak képesek, még akkor sem, ha egy adott időpontban arra készen is álltak.

4. 4. A hunok gerjesztette első népmozgás 375–377-ben elsősorban a vízigótokat és az alánokat tette hontalanná. A második nagy népmozgás során a lengyel és sziléziai tájakat, a Kárpát-medencének Pannónián kívüli területét, a Cseh-medencét, valamint a mai Németország egyes keleti övezeteit hagyták el különböző germán népek, akik közül a vandál és a quad/svéb volt a legszámosabb.

402 és 410 között törték át végleg a menekülő germánok a galliai limest, s ekkor próbáltak meg Alarik vízigótjai is átkelni Afrikába, miután átmenetileg megszállták s alaposan kifosztották az Urbsot, Rómát.

A vandál és svéb bolyongás 439-ben ért véget azzal, hogy nyolcvanezren átkeltek Afrikába. A vízigótok exodusára 451-ben a mauriacumi csata tette ki a pontot. Attila nem tudta kiűzni őket Galliából. A vandálok futása a Kárpátoktól Karthagóig, a mai Tuniszig 37 évet fogott át, a vízigótoké a Dnyesztertől az Ebróig több mint kétszer annyit, 78 évet.

Hogyan éltek, akik behódoltak? A szembeszegülők előkelőit a hunok kiirtották. Erre a keleti germán gepidák sorsa lehet a példa, mert e nép szinte teljes létszámban lakóhelyén maradt, Észak-Erdélyben, valamint a Nagyalföldnek a Körösöktől északra fekvő részein. Az ásatások e tájról jól azonosítható és jól datálható elrejtett kincsleleteket hoztak felszínre (Szilágysomlyó, Ormód, Gelénes). Egy írásos forrás arról tudósít, hogy csaknem negyven éven át nem volt a gepidáknak királya. Az az Ardarik viszont, akit Attila bizalmas híveként, apósaként, majd az Attila-fiak legyőzőjeként tart számon az utókor, bizonyosan nem a korábbi gepida uralkodó, Fastida családjából származott.

A meghódoltak sorsa metaforikusan a korbács és hízelgés erőterében formálódott tovább. A divat tanulságait már érintettük. Most nézzük a szélesebb összefüggéseket. Egyrészt ott vannak a felégetett települések, a megszakadt folyamatosságú, esetleg másutt újrakezdett temetők. Másrészt ránk maradtak a vazallus királyok és előkelők beszélő nevei. A két Hunimundé (a. m. „a hunok védence"), az osztrogót és svéb királyé. Edika/Edekon szkir uralkodó, Bleda, majd Attila testőrparancsnoka, kisebbik fiát Hunvulfnak nevezte el (a. m. „Hunfarkas"), de még Attila nagyvezírének-udvarmesterének nevében – Onogesius – is a hunok neve bujkál egy Hunigis névalakban (a. m. „Hunocska").

A század második évtizedében – Karaton nagykirállyal megkötött keletrómai fegyverszünet után – Európában viszonylagos nyugalom uralkodott. 415 és 420 között

a hunok Perzsiával vívtak sikeres háborút. A dús zsákmány és sarc a sírleletekből nyomon követhető. E tényből levonhatjuk azt a következtetést is, hogy – legalább abban az időben – a hun birodalom még messze túlterjedt Európa határain.

4. 5. A hunok európai szereplésének harmadik – nagyhatalmi – felvonását Ruga (ur.: 422–434) trónraléptétől számíthatjuk. Beletartozik a fénykorba Bleda (ur.: 434–445) és Attila uralkodása is, egészen 453-ig. Ruga nyomban megtámadta a keletrómaiakat. Sikerült is elérnie, hogy Konstantinápoly évi 350 font (kb. 115 kg) arany tributum (szó szerint segély, érdemét tekintve adó) folyósítására vállalt kötelezettséget. Ezen évjáradék összegét 435-ben, a margusi békében megkétszerezték, majd egy évvel azután, hogy Gallipollinál a hunoktól 442-ben csúfos vereséget szenvedett a keletrómai elitsereg, Anatolius szenátor úgynevezett első békéjében még megháromszorozták – az eredeti hatszorosára emelték. Így a hunok 449-ig, amikor aztán végleg megtagadta tőlük az új konstantinápolyi vezetés a járadékot, Attila 20,7 ezer fontnyi – csaknem 7 tonna – aranyat préselt ki a keletrómai udvartól. Konstantinápoly vesztett mást is, mint aranyat. A közös határ, a Duna mentén le kellett mondani számos fontos határerődről is.

Mindez lehetővé tette, hogy a hunok ebben a másfél évtizedben bekebelezzék egész Barbariát a Rajnáig, miközben a nyugati birodalomfél hatalmi harcaiban sikerre vitték pártfogoltjuk, Aetius ügyét. Az „utolsó római", ahogy tisztelői utólag némi túlzással nevezték, kétszer került száműzetésbe, mindkétszer a hun udvarba. Mind a kétszer hun sereg és diplomáciai támogatás segítette vissza hatalmába. A szoros politikai járószalagot jelzi, amelyen járt, hogy – a kor viszonyait tekintve szokatlan módon – távollétében fia, Carpilio képviselte apja érdekeit a hun udvarban.

Udvart mondunk, ordut – nomád uralkodói központot – kell rajta érteni. Ruga – első ellenszolgáltatásként a nyugatrómaiaktól – megkapta Valeria Ripensist, a mai Kelet-Dunántúlt. E területet a rómaiak rendben, de – ahogy mondani szokás – az utolsó szögig kiürítették. 1981 óta ásatják magyar régészek Dombóvár-Alsóhetényt, az ókori Ioviát, amely a Kr. u. 3–4. században püspöki székhely volt. Innen az átköltözők még a becsesebb holttestek egy részét is elvitték, noha az épületeket épségben engedték át a hunoknak. Ruga ezt a csomópontot is sok más pannóniai erőddel együtt támaszpontként használta. Pajzsot tartott e helyőrségekből a nagykirályi ordu elé egy feltételezett római támadás ellen.

A nomád államok gyakorlatától eltérően ugyanis ez az uralkodó úgy helyezte át birodalmának katonai, igazgatási – uralmi – központját a Dél-Alföldre, hogy maga a nép nem költözött oda az udvarral. A nagykirályok orduját úgy kell elképzelnünk, hogy környezetükkel a Maros mentén vonultak ide-oda az erdélyi téli és az alföldi nyári szálláshely között. A szálláshely Attila idején, rögzíti Priscus/Priszkosz, nagy sátorváros, némiképpen állandó faépületekkel. Azt is tudjuk, hogy a hun uralkodóknak többfelé volt szálláshelyük. Környezetükbe a rokonság, a legkegyeltebbek az arisztokráciából és a kiválasztottak házanépe: mesteremberei, szolgái tartoztak. Körülöttük e méltóságok, és persze a nagykirály páncélos testőrsége. A szélesebb körben a katonai kíséret támaszpontjai, teljes kört alkotnak tehát az ordu körül a katonák. Közvetlen közelben Edika, a szkir udvari csapatok szálláshelyén, talán a Duna–Tisza közén; északabbra pedig Alarik Gepidiája. Priscus/Priszkosz leírásából tudjuk, hogy a központi területen kisebb számban köznépi aulok és letelepedett, talán szolgáltatásra kötelezett földművesek falvai is megtalálhatók voltak.

4. 6. A hun nagyhatalmi helyzet kulcsa 425 és 445 között: politikai fölényük a bomladozó nyugati birodalomféllel szemben. Annak „politikája – állapítja meg Bóna

professzor (i. m. 51. o.) – az ő katonai erejük függvénye". S valóban, Aetius, akinek ha volt egyáltalán világos politikai célja, hát az Gallia teljes visszaszerzése volt a germánok kezéről, évről évre alkalmazott e célból hun segédcsapatokat. 425–427-ben a vízigótokat vetette vissza segítségükkel, 428-ban a ripuári frankokat kényszerítette így hűségre. 429-ben Oktarnak, Ruga öccsének hun csapatai Aetius kérésére a burgundokat fékezték meg. Egy évvel később Aetius kiűzte a Fekete-erdőből az ugyancsak germán juthungokat, s helyreállította a római fennhatóságot a Duna vonaláig.

435 és 439 között Aetius oldalán Itáliában és Gallia déli részén harcoltak sikeresen hun csapatok a vízigótok ellen. (Ezeknek a portyáknak a veszélyessége késztette a vandálokat és svéb szövetségeseiket, hogy átvonuljanak Afrikába.) Eközben 436-ban vagy 437-ben – ugyancsak Aetius kezdeményezésére – a hunok megsemmisítették a Worms környéki burgund törzsi állam seregét Gundahar királlyal az élen. (E katasztrófa lett a későbbi Nibelung-ének történeti magva.)

Ezekért a szolgálatokért cserébe a hunok 435-ben megkapták Pannonia Primát – a Nyugat-Dunántúlt – is, 439 után kerültek sorra a dunai tartományok. Eközben, már 425-től kezdve, Rómától is kaptak évi tributumot. Az utolsó területi engedményt Bleda bukása után, 445-ben, már az egyeduralkodó Attilának tették – a Carpilio vezette – nyugatrómai követek: a béke fejében lemondtak Pannónia Saviáról, a Dráva és a Száva közéről. Megemelték az éves tributum összegét is. E megaláztatást azzal a jogi látszattal tették maguk számára elviselhetőbbé, hogy a pénzt Attila mint új nyugatrómai katonai főparancsnok – magister militum – fizetésként kapja.

E sajátos hun–nyugatrómai viszonynak mérlegét Bóna István úgy vonta meg, hogy „e sajátos üzleten egyedül a hunok nyertek területet, pénzt, zsákmányt és tapasztalatokat. Ezekben az esztendőkben nemcsak hadművészetük, hanem politikai művészetük is vizsgázott" (i. m. 52. o.).

A politika művészete akkor is a képességek, a lehetőségek és a körülmények összeegyeztetését és okos kihasználását jelentette. Az erő és a vállalkozás egyensúlyát csak az utolsó előtti nagykirály, Attila bontotta meg. Megölte Bledát, s ezzel meggyorsította azt a folyamatot, amelynek menetében a különböző örökletes méltóságok helyébe lehetőleg csak tőle függő, az ő központosító törekvéseit jól szolgáló (részben) új udvari arisztokráciát törekedett állítani. A nagykirály bizalmasainak élén mint nagyvezír Onogesius/Hunigis és öccse, Skottas állt, e két elgörögösödött pontusi szkíta. Mellettük ott volt Edika/Edekon, a szkir, Alarik, a gepida, Orestes, a saviai római nagybirtokos, a kancellária vezetője. S ott volt még a trónörökös, a nemszeretem Ellak, s Attila nagybátyja, Oebarsius/Ajbarsz, akit viszont az uralkodó bizalommal bevont a kormányzásba. Rajtuk kívül, hogy Priscus/Priszkoszt idézzük, a „kiválasztottak", a logadesek soraiba tartoztak még a vazallus királyok és a hun nemzetségi-törzsi arisztokrácia tagjai is. A belső rétegződés mértékéről a források nem adnak felvilágosítást. Attila halálával mindenesetre az új-régi elit átalakulása véglegesen elakadt.

4. 7. Bóna István új Attila-képe nagyon érdekes. Rámutat: a hun uralkodó sem külpolitikai befolyását, sem hadseregének értékét nem mérte föl reálisan. 447–448-ban nem tudta lerohanni Konstantinápolyt, noha egy földrengés a védfalakat lerombolta. Mialatt a segédnépek katonáinak túlsúlyától serege lomhán haladt célja felé, a keletrómai főváros falait ismét felhúzták. A keletrómai kormányzat visszavágott. Nem csupán a hun nagykirály mértéktelen területi követelését – a rómaiak ürítsenek ki ötnapi járóföldet a Dunától délre a határ teljes hosszában – utasították vissza, hanem megszüntették a tributumot is. 452-ben már a Dunától északra, a hun uralmi központ

közvetlen közelében verte meg a hun határvédő csapatokat Arcadius császár. Ezzel hatékonyan siettette, hogy a járványoktól amúgy is megtizedelt hun főosereg visszavonuljon Itáliából.

Aránytévesztés jellemezte Attila külpolitikáját Rómával szemben is. 450-ben, amikor Honória társcsászárnő egy kétségbeesett pillanatában a kezét ígérte neki, ha Attila visszasegíti ezáltal őt a hatalom birtokába, a nagykirály hozományként Galliát követelte, s éppen Aetiustól. Gallia megtámadására biztatta Attilát a galliai parasztfelkelők, a bagaudák hozzá menekült vezetője, Eudoxius orvosdoktor is. A nagy hadjárat, amely ennyire különböző okokból táplálkozott, végső soron hun kudarc lett. Az volt a mauriacumi „népek csatája" is, ahol mindkét oldalon egyenként 30–50 ezer katonát vonultattak fel a vezérek, zömében germán harcosokat. Vegyük ehhez hozzá, hogy a hun birodalom keleti felének válogatott lovasságát Arméniában a perzsák megtizedelték.

Így joggal alakul ki a benyomás az olvasóban, hogy a hun birodalom Attila uralkodásának utolsó éveiben már válságot élt át. Hiába tömörített fénykorában Hunnia ötmillió négyzetkilométeren több millió embert, e nomád állam nem állt szilárd gazdasági lábakon. Gazdasági fejletlenségére utal, hogy a nagykirály kénytelenségből egymás után küldözgette Konstantinápolyba udvari arisztokratáit, katonai parancsnokait, tudván, hogy ott valamennyiüket gazdagon megajándékozzák. Neki minderre nem mindig futotta. Arra is rákényszerült, hogy az elmaradt tributum pótlására nemesfém tartalékaiból pénzt veressen. Mint más nomád uralkodók, ő is – ha kellett, fegyverrel, de mindenkor fenyegetéssel – kikényszerítette a rómaiakból a határ menti vásárokat. E piacok híján ugyan hol cserélték volna át a hunok állataikat, állati termékeiket és rabszolgáikat ipar- és fényűzési cikkekre, de mindenekelőtt a nélkülözhetetlen gabonára?

Amint az aranyfolyam elakadt, a szabályozott határkereskedelem akadozni kezdett, nem maradt más eszköz Attila kezében az arisztokrácia és a katonai kíséret kincsszomjának kielégítésére, mint a háború. Egy újabb támadás előkészületei közben halt meg 453 tavaszán, nászéjén Kriemhilttel, Ardarik leányával. A nagykirály ekkor még nem sokkal múlott el negyvenéves.

5. Bóna István kötetének megalapozott álláspontja, hogy téves volna európai Hunnia történelmét Attila korára szűkíteni. Még kevésbé járunk el helyesen, ha a hun birodalmat csak Attila birodalmaként szemléljük. A tudós szerző szerint a hunok társadalmát leginkább még a náluk jobban ismert és dokumentált mongol társadalom viszonyaihoz lehet hasonlítani. De csak egy bizonyos mértékig. Mert a hunok olyan széles síkon és olyan intenzíven érintkeztek a civilizációval, amilyen széles és intenzív kapcsolatot a dzsingiszi korszak kezdeti birodalomépítésének mongoljai nem mondhattak el magukról. A mongolok meghódított segédnépei nem álltak a társadalmi fejlődésnek magasabb fokán, mint maguk a hódítók. Ez a különbség viszont elevenen élt a hun birodalomban: több germán nép – éppen a letelepedettek – szervezettebb és megalapozottabb gazdasággal, társadalommal rendelkeztek, mint a nomád hunok. Az is lényeges eltérés, hogy a mongolok saját birodalmukban a népesség nagyobb hányadát tették ki, mint a hunok Hunniában, ahol a lakosság egytizedét sem érték el.

Bóna professzor adatai és következtetései legalábbis kétségessé teszik Harmatta János tételét (vö.: Attila és hunjai, XX . o.), mely szerint „Az V. század közepe táján a Hun Birodalom szervezete s uralkodó osztálya a Sásánida Iránéhoz hasonló képet mutat", amennyiben „a törzsi földtulajdonviszonyokat egy területi szervezeten alapuló társadalmi formáció váltotta fel".

Milyen? Bóna professzor a „prefeudális" minősítést alkalmazza. A fogalom tartalmát azonban nem tudja leírni a szűkös forrásanyag miatt. A magántulajdon kialakulásának mértéke és jellege, valamint a társadalmi és gazdasági függés jellege és mértéke Hunniában ma még tisztázatlan.

Ezért kell megállni a történelmi mérleg megvonásánál azon a ponton, hogy Hunniának kontinentális történeti jelentősége volt. A népvándorlás kiváltásával átalakította Európa etnikai arculatát. A hun birodalom hozzásegítette a kontinens barbár felét társadalmának magasabb szintű kiegyenlítéséhez, hiszen a hunok határaikon belül véget vetettek a megszakítás nélküli provinciális törzsi háborúskodásoknak. A Pax Hunnica kedvezett a hun–germán szövetség kialakulásának. A nagykirályok közül valószínűleg Attilának van a legnagyobb érdeme abban (ha persze az érdem), hogy a szövetségen belül felgyorsította a germánok emancipációját. Elképzelhető, hogy ha egy ilyen átstrukturálódott, belsőleg megszilárdult Hunnia elfoglalta volna a nyugatrómai provinciákat, a kontinentális császárság évszázadokkal a Karolingok előtt, s nyilván nem a frankok uralma alatt valósul meg.

Mielőtt azonban a képzelet elragadna bennünket, sietve állapítsuk meg, hogy míg minden ma felhalmozható régészeti ismeretet megtalálunk a hunokról Bóna István művében, a germánkérdés e kötettel sincs megnyugtató módon lezárva. Talán az európai tudományos előítéletek ellensúlyozására, talán önmagában a hun komponenst minden korábbinál gazdagabban bemutató régészeti körkép lendületétől vezettetve a magyar hunológus mintha egy cseppet elfogult lenne a hun kori germán teljesítmény rovására.

Lehetséges persze, hogy ez nem több, mint az olvasó futó benyomása. Azt hiszem, igazat kell adni Bóna professzornak, aki világosan kimondta: monográfiája jórészt másnak mutatja a hunokat, mint megszoktuk. Teljesítményeik részben különbek, részben erőtlenebbek, mint ahogy a közfelfogás Magyarországon tartja. Mindenesetre, aki végigolvassa a legfrissebb hun vonatkozású szakirodalmat, árnyaltabban, kevesebb indulattal ítél történelmi szerepükről és teljesítményükről. Mindarról, ami így is, úgy is a magyar föld népeinek historikumába tartozik, s mint ilyen, az önmagunkról alkotott történeti tudás része is.

JEGYZETEK

1 Legutoljára 1979-ben Igazlátók címen (Móra, Bp.).

2 Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993. A kötettel egy időben jelent meg Szegeden a Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. és 7. kötete. Mindkettő tárgyalja a hunok történetét is. A Hunok–Gepidák–Langobardok című összeállítást Bóna István szerkesztette, a hunokra vonatkozó címszavakat is ő írta. A Régi Belső-Ázsia története Vásáry István professzor munkája.

3 A kötet – oktatási funkciójának megfelelően – más, ugyane tárgykörben (nem egy esetben Szegeden) kutató magyar szakemberek: altaisták, turkológusok, Kína-kutatók, iranisták, medievalisták megállapításait is szintetizálta. Ez kitűnik a részletes bibliográfiából (Vásáry, 162–181. o.)

4 A Hunok–Gepidák–Langobardok Bóna István összeállításában megjelent kötete történeti és régészeti címszavakat tartalmaz egy félbeszakadt nemzetközi vállalkozás magyar anyagából. A hunokra vonatkozó tárgyi, személyi és régészeti címszavakat Bóna István írta. A rá vonatkozó ismeretanyagot és a kapcsolódó következtetéseket oldott formában bedolgozta nagymonográfiájába.

5 Vö.: Magyar őstörténeti tanulmányok (Bp., 1977), 181. o.

BÁLINT CSANÁD

Mindenféle gondolat egy gazdag avar sír kapcsán

Habent sua fata libelli – idézik sokan, vagy kétezer éve Terentius Maurust, akivel együtt azt is mondhatnók, hogy a nagy régészeti leleteknek szintén megvan a maguk végzete. A dolog természete folytán ui. a titokban elrejtett kincsek és a régen meghalt vezérek, uralkodók sírja sosem régészeti ásatásokon lát napvilágot. („Honnan tudják, hogy itt kell ásni?" – teszik fel a kérdést a régésznek *minden* ásatásnál a látogatók, amire általában ilyesmi a válasz: onnan, hogy maguk ástak itt meszesgördöt/árkot/házalapot stb., s maguk értesítették a múzeumot...) Így adódik, hogy a nagy kincseknek, fejedelmi sírok mellékleteinek elszomorítóan kicsiny hányada jut el a szakemberek kezébe s a múzeumokba („talicskával vittük haza az aranyat", mondták a nagyszéksósi atyafiak Mórának, mikor az a hun fejedelmi lelet után nyomozott); a többi kézenközön, kisszerű célokra felhasználódván – vagy újabban: a nemzetközi csempészet révén – örökre elkallódik.

Ez történt a Kunszentmiklós bábonyi dűlőjében 1971 februárjában napvilágot látott, kiemelkedően gazdag sírral is. A választások előkészületei közepette a városi tanácstól a kecskeméti múzeumigazgató és régész felesége – a most ismertetendő könyv szerzői – csak harmadnapra tudtak autót szerezni, hogy a megyeszékhelyről másként megközelíthetetlen Kunszentmiklósra télvíz idején eljussanak. Ez a késedelem jóvátehetetlen veszteséget eredményezett, mert mire a szakemberek eljutottak a faluba, a kincskeresők már teljesen feldúlták a sírt és környékét, s az eltulajdonított tárgyaknak csak egy részét lehetett krimibe illő nyomozási módszerekkel és lélektani érveléssel összeszedni. Ilyen gazdagságú avar sír eddig valószínűleg még nem került elő, s ki tudja, hány évtizedet kell majd várnunk, míg a jószerencse – és kevésbé kapzsi emberek – egy hasonló temetkezés nyomára vezetnek bennünket. Az avar régészetnek pedig azzal az anyaggal kell foglalkoznia, ami a rendelkezésére áll.

E sorok szerzője most elbizonytalanodik, mert a bevezetés után a műfaj szabályait követve itt egy rövid áttekintésnek kellene következnie, mely néhány mondatban fölvázolná az avarok történetét és régészeti kutatásuk helyzetét. Csakhogy ezt tesszük unos-untalan minden közérthetőnek szánt írásunkban, s félő, hogy a *ténylegesen* olvasó

Elvira H. Tóth–Attila Horváth: Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans. Kecskemét 1992. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, a Művelődési Minisztérium és a kecskeméti Petőfi Nyomda Rt. kiadása.) A könyv kiadója dr. Bárth János, a „megyei múzeumok igazgatója". A német nyelvű kiadás révén a hazai szakemberek mellett a lehetséges olvasói körként elsősorban megcélzott osztrák, német régészek számára vajon kézenfekvő, hogy *melyik* megyéről van itt szó? Nem érdemelne szót ez az apróság, ha ez nem egy – sajnálatos – tendencia megnyilvánulása lenne, mellyel másutt is találkozunk, s amely szemmel láthatólag nem tekint túl a saját megyéje határain. Így pl. „Studia Comitatensia", azaz „Megyei Tanulmányok" a *Pest* megyei múzeumok évkönyvének címe (ugyanezen cím rejthetné éppen a szatmáriak kiadványát is), s egyébként is: már maga a „comitatus" fogalma, annak „megye" jelentése a legkevésbé sem annyira egyértelmű a külföldiek számára, mint azt itthon sokan hiszik.

közönség már időnként szeretne valami mást is látni-hallani, mint a belső- és/vagy közép-ázsiai eredet, a Bizánccal való csatározások, az avar előkelők arany ékszereinek örökös fölemlegetését. Másfelől viszont a maroknyi szakember rezignáltan látja, hogy manapság a kora középkor történetét és régészetét érintve micsoda elképesztően dilettáns munkák jelenhetnek meg. (Tévedés ne essék: az utóbbit elkerülendő, úgy vélem: nem a sajtószabadság az, amit korlátozni kellene, hanem ha valamilyen módon lehetne, az emberi butaságot, és főleg annak terjesztését...) Immár huszonvalahány éve annak, hogy ugyanebben a folyóiratban a sumér-magyar rokonság ellen füstölögtem (az akkori főapostol nemrég a budapesti Gellért Szállóban hirdette a tanait), meg azon értetlenkedtem, hogy a jócskán megszaporodott hun-avar-ősmagyar történelem és rovásírás „szakértőinek" akár csak egy része vajon miért nem foglalkozik ugyanilyen intenzitással a magyar régészet más fontos kérdéseivel is? Ugyanilyen súlyú problémakört jelent pl. az Árpád-kori falvak szerkezete, a szarmata kerámia csoportosítása, Pannónia bennszülött lakosságának helyzete a római foglalás idejében, a bronzkori erődített telepek típusai, a Dunántúl és az Alföld eltérő kultúrái a neolitikumban – nem folytatom a példákat, mert mára világossá vált számomra: azért nem fordítanak rájuk figyelmet, mert ezek nem látványos, nem „dicső", urambocsá' kimondom: „nem magyar" témák. Nyilván így lett „magyar téma" Attila is. (Attila magyar voltának hagyománya a társadalmunkban több évszázadra tekint vissza – ennek oknyomozása nem fér ide, a tájékozódni, s főleg: a tudomány tényeit és eredményeit megismerni vágyó olvasó kutassa föl valamelyik könyvtárban Bóna Istvánnak a Rubicon c. folyóiratban 1993-ban megjelent terjedelmes tanulmányát.) Napjaink egyik fő-fő hunológusa szerint azért, „mert a hunok is Keletről jöttek", és minden jel szerint sokaknak egyáltalán nem számít, hogy máskor és főleg: máshonnan, mint Árpádék. (Ami azt illeti, ha már a Nyugat felé való ezeréves igyekezetünkben néhányan valóban annyira fontosnak tartják a keleti népeket, akkor ezen kelet-pártiak közül miért nem szentel valaki figyelmet pl. a jászoknak is, kiknek vére *tényleg* ott csörgedez a Közép-Tisza vidékiek ereiben, hogy a kunokról már ne is beszéljek?! Csak jaj, nehogy rockopera legyen szegény Kun László és Édua románcából!)

Itt aztán abba is hagyhatom a társadalmi tudat, a közművelődés és az aktuálpolitika kibogozhatatlan kapcsolatainak fejtegetését, mert a szóban forgó könyvben szerencsére minderről egy szó sincsen; egy tisztán tudományos feldolgozást tartunk a kezünkben. A szerzőket nem érheti szemrehányás, hogy a leletek és értékelésük a kizárólag magyarul tudók számára hozzáférhetetlenek lennének; a lelet előkerülése évében rendeztek azokból egy kiállítást és kiadtak egy katalógust (*A kunbábonyi avar fejedelem.* Budapest–Kecskemét 1971), majd megjelentettek egy előzetes közleményt (*Cumania I* [Kecskemét 1972] 161–168.) és a legszebb tárgyakról egy kis színes összeállítást (*Művészet* 1975/6, 27–29.). A szerzőpáros – egyik helyen egyes, másutt többes szám első személyben közzéadott megfogalmazásban; vajon miért váltogatva? – kimerítő részletességű leírást nyújt a megmentett tárgyakról, s valamennyi régészeti jelenséget behatóan elemezve megkísérli elhelyezni a kunbábonyi sírt az avar és a kelet-európai steppei kutatás eddig ismert leletei és eredményei között. A kitűnő kiállítású, szép fényképekkel és elemző rajzokkal bőségesen illusztrált könyv német nyelven jelent meg, amit a nemzetközi tudomány szolgálata miatt a legteljesebb mértékben helyeselhetünk. Csak hát a fenti gondolatoktól nehéz elszakadni; mégpedig attól, hogy a régészettel kacérkodók megint csak nem fogják megérteni, mennyi munka és körültekintés szükségeltetik ahhoz, hogy valaki egy valóban tudományos értékűnek tartható művet tegyen le a köz

asztalára. Olvasni ugyebár nem nagyon kell, a fényképek meg itt vannak a vezéri sír aranytárgyairól – könnyen meglehet hát, a kunbábonyi lelet némely tárgyát is elérheti még a végzet, s valamelyiket viszontlátjuk majd, mondjuk egy, a honfoglaló magyar művészet ősi, keleti gyökereit boncolgató műben, tekintet nélkül pl. a honfoglaló magyarok és a kunbábonyi sír halottja között levő mintegy 300 évnyi távolságra – ezt egy lelkes műkedvelőnek semmiből sem áll félrelökni. Egy-egy díszítő motívumot nagyon könnyű kiragadni, majd amellé egy másik hasonlót állítani, akár évszázadokat és/vagy egy fél kontinenst is átugorva, hiszen indák, palmetták, tulipánok és más „ősmagyar" motívumok sokfelé föllelhetők. Mármost, ha valaki ilyen módon és csak Kelet felé pillant ki, akkor megszülethetnek a „hun-, avar- stb. magyar rokonság" „legújabb", „további" és természetesen: „szenzációs bizonyítékai", aki pedig hasonló kutatói módszerrel és fegyelemmel e témakörben netán nyugati irányban kíván kereskedni, akkor meg könnyen azt vélheti: pl. sikerül a 796-ban a frankok által elrabolt avar kincsek, s a 900-as években kalandozó magyarok nyomaira bukkannia, sőt, e két történelmi korszakot és eseménysorozatot egymással összekapcsolnia! Az utóbbi nem e sorok írójának játékos szüleménye; „Az avar kincsek nyomában" címmel többkötetes „mű" jelent meg külföldön. Ebből arról lehet értesülni, hogy a kalandozó hadjáratok az Erik friuli őrgróf által az avar kincstárból 796-ban elhurcolt kincsek visszaszerzésére irányuló legitim (sic!) kísérletek voltak! A valódi problémákkal viszont e műkedvelőknek eszükbe sem jut foglalkozni, ott ui. egycsapásra kiderülne, hogy mint minden tudománynak, mesterségnek, a régészeti leletek értékelésének is megvannak az *elemi* alapjai, ami nélkül megmoccanni sem lehet. Legelőször is itt van a kormeghatározás feladata, ami természetesen a kunbábonyi lelet esetében is a tudományos kérdések özönét veti fel. (Érdekes módon ezek az újsütetű régészek és művészettörténészek sosem bonyolódnak bele a kormeghatározás szövevényes feladatába; nagyon szép eszmefuttatások olvashatók pl. a nagyszentmiklósi kincs ábrázolásaival kapcsolatban, *csak* éppen azon kérdések fölött siklanak át, hogy hol és mikor készültek a páratlan aranyedények! Minden részeredmény és megfigyelés ellenére ezt még nem sikerült kifogástalanul tisztáznia a hazai és nemzetközi tudományos világnak.)

Az 568-tól a 800-as évek elejéig terjedő avar kornak az első felébe tartozó, és kb. 680-ig jól keltezhető régészeti leletek korát az olykor velük együtt napvilágot látott bizánci pénzek, valamint bonyolult, az akkori Közép- és Kelet-Európa egész leletanyagát figyelembe vevő elemzések alapján lehet megállapítani. A régészet jelenleg arra képes, hogy a 6–7. századi avar emlékanyagot egy összefüggő 6. századi csoportba, a 7. századit pedig negyed- vagy harmadszázadnyi periódusokba sorolja. Ez meglehetősen részletes korszakolásnak számít, ha Kárpát-medencei szomszédaink vagy a korabeli Kelet-Európa kutatási helyzetét nézzük, de egyszeriben túlságosan tágnak bizonyul, ha a régészeti leleteket pontos történeti dátumokkal, politikai folyamatokkal kívánjuk kapcsolatba hozni.

Hogy állunk hát a kunbábonyi sír korával? Röviden: a megmentett tárgyak egyértelműen arra a periódusra látszanak utalni, melyet más, eddig vezéri leletekként számon tartott emlékek révén a 630-650 körüli évekre szokás keltezni. (Az avar történelemben ez egy olyan, belpolitikai válságsorozatot követő periódus, melyről különben hiteles források nem szólnak.) Minthogy pedig a kunbábonyi kés tokján látható díszítőelem különben a 8. század legelejétől előforduló, késő avar övveretek jellegzetes vonása, a szerzők – és jó néhány hazai régész – a sír megásását a 650-680 körüli évek tájára teszik. (Tudnivaló, hogy elterjedt felfogás szerint a 680-as évektől új történeti és régészeti korszak kezdődött a Kárpát-medencében.)

Mi a helyzet a Kunbábonyban előkerült férfi rangjával? A szerzők már a könyv címében megelőlegezték, s mindvégig axiómaként kezelték: itt egy avar kagán sírjával van dolgunk. (Sokak előtt ismert, hogy a kora középkorban a török nyelvű népek legfőbb uralkodója a „kagán" címet viselte; számos forrásadat egybehangzóan mutatja, hogy így volt ez az avaroknál is.) Mármost honnan tudhatni, hogy valóban egy kagán temetkezésére bukkantak a kunbábonyi homokbányában? Alighanem csak onnan, hogy

1. ilyen gazdag avar leletről eddig nem tudtunk; a korábban ismert „vezéri leletek" – valamennyi még hiányosabb együttesben került el a Nemzeti Múzeumba! – ennél szegényebbek

2. a kunbábonyi mellékletek egy része közeli rokonságot mutat a közép-Dnyeprvidéki Mala Perescsepino-i sírleletével. Ez utóbbi sírt kevéssel 654 után ásták meg, s benne egy eddig páratlan gazdagságú férfit temettek el. A nemzetközi kutatók többsége – e sorok írója is – hajlik arra, hogy a Mala Perescsepino-i leletek gazdájában Kuvratot, a 630–650 között fönnállt Magna Bolgaria kagánját lássa. Ezt az azonosítást időrendi és régészeti-kulturális szempontok támogatják, a monogramos gyűrűk olvasatai pedig szinte kétségtelenné teszik, míg ugyanezt a lelőhely földrajzi helyzete – valójában: a mi roppant hiányos történeti ismereteink – eléggé megkérdőjelezi.

A sírmellékletekben való gazdagság nem feltétlenül pontos mércéje a halott társadalmi rangjának; sokféle körülmény játszhatott közre abban, hogy a sírba több vagy kevesebb olyan tárgy került, mely a Kárpát-medencei talajviszonyok közepette ellenáll a pusztulásnak – márpedig mi elsősorban a *ránkmaradt* tárgyak alapján ítéljük meg a sír gazdagságát, és egy újabb fordulattal: az utóbbi alapján a halott egykori társadalmi helyzetét. Valójában a halottas rítus többféle elemének egybeesése esetén lehet csak arról beszélni, hogy az adott sír valóban „vezéri", „főnöki temetkezésnek" tartható-e; erről nemrég Németországban egy vaskos értekezés készült. A kunbábonyi lelet még a jelenlegi, hiányos összetételében is kétségkívül a leggazdagabb avarkori sírunk, de:

1. a mellékletekben való kiemelkedő gazdagságot, a tárgyak magas technikai színvonalát nem szabad a halott kagáni rangja jelének, bizonyítékának tekinteni. Az avar régészet másfél százados fennállása óta valóban ez a leggazdagabb, múzeumba került leletegyüttes – de ha netán egyszer egy még gazdagabb lát napvilágot, akkor az is kagáni temetkezés lesz, s a kunbábonyitól való eltérésre – ha már rangbeli nem feltételezhető – majd valamilyen történelmi magyarázatot keresünk (ismétlem, egy forrásokban néma periódusban!)?

2. annyi tárgy nem kallódhatott el a kunbábonyi homokbánya kincskeresőinek kezén, hogy ez a hiány akár csak megközelítőleg is csökkenthetné a Mala Perescsepino-i lelet páratlan gazdagságával összevetve szembeszökő különbséget. (Egyetlen, még ennél is jóval gazdagabb sírleletet ismerünk a kora középkori Európából, a véletlen játéka folytán a kunbábonyival közel azonos, a Mala Perescsepino-ival talán még évtizedre is megegyező időszakból. A kelet-angliai Sutton hoo-ban feltárt hajós temetkezésből származó használati eszközök és díszek nagyszerű együttesét ámulva szemléli szakember és érdeklődő. Igen tanulságos az Európa három különböző régiójából származó három lelet gazdagságát s a mellékletek technikai színvonalát egybevetni!) Miért lett volna ennyivel „szegényebb" az avar kagán, mint a Kubán-vidéki bolgárok főfejedelme? (Ötlet akadhat százával is, csakhogy mi lenne azoknak a tudományos alapja?) Kuvrat (valószínűsített) sírja gazdagságára magyarázatul fölhozhatjuk, hogy ifjúságában Konstantinápolyban (túszként?) nevelkedett, maga Herakleiosz császár volt a keresztapja, kivel az utóbbi élete végéig megőrizték a barátságot. Ez a kivételes személyi kapcsolat

nem múlhatott el nyomtalanul. No, de mindennek anyagi kihatása mégsem múlhatta fölül azt a tömérdek kincset, mely adó, ajándék, rablott javak formájában 568–626 között az avar kagáni kincstárba áramlott – aminek viszont szinte semmi nyoma sem mutatkozik a ránkmaradt kunbábonyi sírleletek között! Legföljebb azt a nagy aranykanalat sorolhatjuk a bizánci eredetű tárgyak közé, melyet a kiszálló régészek az első napon még láttak a faluban. A szerzőpárostól annak idején a kanál technikai színvonaláról és díszítéséről szóban kapott tájékoztatás, valamint a Mala Perescsepino-ival való összehasonlítás alapján most megkockáztatom a föltevést, hogy a kunbábonyi példány nem Bizánc központi műhelyeiben készülhetett. Ez természetesen semmiképpen sem zárja ki, hogy ne adó, zsákmány révén került volna avar kézre, hanem a bizánci ezüstkanalak most megjelent monográfiáját nézve kétségünk támadhat, hogy akár az értékét, akár a technikai színvonalát nézve is a kunbábonyi mellékletek összessége valóban illő, méltó lehetett-e egy kagánhoz? (Azaz: nem kagánként kapta vagy választotta ki magának a közös zsákmányból vagy adóból.) A szóban forgó, Poltava környéki sírleletben csak ivópohárból van 17 db! – a kunbábonyiból egyetlen ét- vagy italkészletdarab sem látott napvilágot. A szerzők erre azt hozzák föl magyarázatul, hogy ezt az avar fejedelmet nem a kincseivel, hanem a rangjelző tárgyaival együtt hantolták volna el. Csakhogy jó néhány germán vezéri temetkezést ismerünk a 6–7. századból, bennük szemet gyönyörködtető bronz- vagy ezüstedények, tálak, üvegpoharak vagy korsók voltak – a kunbábonyi „kagán" sírjába miért nem jutottak ilyenek? Annyi minden azért csak nem veszhetett el! A kérdéseket könnyű lenne tovább sorolni, míg a megalapozott válaszokat rájuk annál kevésbé – abba is hagyom ezt a gondolatmenetet.

A kora avarkor jelenleg leggazdagabb sírjának a Duna–Tisza közén való napvilágra kerülése kapcsolatba hozható egy érdekes történeti problémával, nevezetesen az avar fejedelmi székhely lokalizálásával. Nincs itt hely annak kellő kifejtésére, hogy milyen közvetett történeti és régészeti adatok figyelembevételével jutott ez a kutatás annak valószínűségéhez, hogy az avar kagánok központi szállása valahol a Duna–Tisza közén lehetett. Inkább arra a különös egybeesésre hívnám fel a figyelmet, hogy a magyarság „mi-tudatának" földrajzi központja is a Duna–Tisza közébe esik: a Dunán*túl*, Tiszán*túl* tájegységneveink ezt kétségtelenné teszik. E nézőpont speciális magyar voltára akkor jövünk rá, amikor e tájneveinket idegen nyelvre kívánjuk lefordít(tat)ni. Kiderül, hogy ezek mindenki más számára értelmetlenek, hiszen e két folyónak több szakasza és természetesen még több *túl*oldala van! Sietek persze leszögezni, hogy súlyos módszertani hiba lenne az avar kagáni székhely feltételezett helyének és a magyar tájszemlélet központjának egybeeséséből máris avar–magyar azonosságra, vagy avar továbbélésre következtetni, de annak lehetőségétől azért nem kell eleve elzárkóznunk, hogy a Kárpát-medence szívének megszállásából való kitekintés mégiscsak Keletről hozott szellemi örökség lenne. (A dolgot még bonyolultabbá teszi, hogy a magyar fejedelemség, majd királyság hatalmi központja talán már a 10. század közepétől kezdve a Dunántúlon volt, tehát a tényleges centrum a „mi-tudat" földrajzi központjával nem esett egybe!)

Mindez *idée gratuite*, amit ne fordítsunk le szolgaian a franciából („olcsó ötlet"), hanem nevezzük kötetlen elmélkedésnek. A fő, a tiszteletre méltó dolog maga a kunbábonyi lelet, mely szép, újfajta és sokféle tárggyal gazdagítja az avar kor első felével kapcsolatos régészeti ismereteinket. Ennek gondos közzétételéért pedig mindnyájan a szerzőpárosnak mondunk köszönetet.

KRITIKA

Versek a mindenségről és a mesterségről

ORBÁN OTTÓ: A KÖLTÉSZET HATALMA

A könyv címe nem keveset mond, hiszen „A költészet hatalma" kijelentéshez (mint minden mondatban leírt tényálláshoz) értelemszerűen az összes logikai következmény is hozzátartozik. Így az is, hogy a „költészetnek van hatalma", amely megállapítás egy, az előzményekben levő ellenkező állításra akár válasz is lehet. S mindezzel a könyvcím azonnal abba a homályba vesző eredetű kérdéskörbe viszi olvasóját, amely a líra (és a művészetek) szükségességének avagy fölöslegességének voltára vonatkozik. A verseskönyv alcíme azonnal eligazít a szerző véleményéről. Ugyanis a mindenségről és a mesterségről verseket írni nyilván azt (is) jelenti, hogy ebben (vagy ebben is) van a költészet hatalma: az írás olyan mesterség, mely készítményébe, a versbe képes zárni, foglalni a mindenséget. Ami persze ellentmondás, akkor is, ha a vers fogalmát és a mindenségét bármilyen tüzetességgel meg lehetne határozni. Ugyanakkor – és ez is meglehetősen közhelyes gondolat – a vers nem csupán része a mindenségnek, hanem maga is egy mindenség(rendszer). Ilyen tulajdonságú verset írni az tud, aki ismeri a mesterséget.

A mesterség elsajátítása és folyamatos birtoklása nem könnyű. A maga is mester Weöres Sándor antológiává állította össze a magyar költészet rejtett értékeit és furcsaságait: azokat a részeket, amelyek – nyilván saját számára – bizonyos szempontból és fokban a mindenséget jelentették (l. *Három veréb hat szemmel.* Budapest, 1977). Voltaképpen ezek a versek azt mutatják, mi a költészet hatalma a Weöres Sándor-i világban, amely a költő Weöres lírájának való és lehetséges világa, s amelyben mindenek felett uralkodik a mesterség. Orbán Ottó verseskönyve is efféle antológia, ám ennek darabjait ő maga írta, végigpróbálva imigyen a mesterség számos fogását, a mindenség részekbe foglalását. Végül összegzi a könyv címében az eredményt, ami nem más, mint a költészet hatalma a részek és az egész fölött, a mindenség fölött, amely maga az élet.

A kötet nyitóverse *(A költő a költészet hatalmát dicséri)* a hétköznapi világban hatalom nélküli költészetet azonnal átteszi a lényegibb világba:

közönybe fulladnak robbanékony verseim
leírok egy verssort nem történik semmi
[...]
és minden józan megfontolás ellenére
valami történt
úgy képzeljük a dolgot
mint a víz körtáncát
ég és föld között lebegünk
beleszivárgunk a talajba
sókat hozunk-viszünk
[...] (5)

Az ég és föld között lebegő költő az utószóban elmondja, hogy könyve a vonzódásainak és az ellenszenveinek világirodalmi antológiája „és egyben szándéktalan önarckép, melyet megfestve a szerző épp biztos stílusérzékével tanúsítja leginkább egy majdnem minden tájékozódási pontjától megfosztott korszak mélységes, benső bizonytalanságát" (123). Ilyeténképpen kétféle helyzetből is fakad a költői keresés késztetése egy biztos létállapot iránt. Az egyik helyzet a korszaknak a nem csupán magyar történésekkel terhes állapota. (Orbán Ottó kötetében bő harmincesztendős versek is vannak, tehát jogos a korszak említése.) S hogy ez a kor valójában mit jelentett és mit eredményezett a magyar líratörténetben, azt bizonyára még hosszabb idő múltán lehet csak tisztán, tisztábban látni. A politikai-ideológiai koloncoktól megszabaduló irodalomkritika és irodalomtörténet-írás máris jelentős eredményeket hozott. Bizonyosnak mondható, hogy Orbán Ottónak (legalábbis e kötetére vonatkozóan) hasznára volt a tájékozódási pontokat nem ismerő korszak, illetőleg az, hogy nem kívánt a hivatalosság által kicövekelt lírai határban többé-kevésbé előírásszerűen nézelődni, tapasztalni, gondolkodni, írni. Orbán költői kutatása más határokat, mezőket is megvizsgált, ami voltaképpen nyilvánvaló, hiszen a vonzódások és ellenszenvek világirodalmi antológiájának ez a természete. Pontosabban a költő természete mutatkozik meg, s e tény tartható a biztos létállapot utáni vágy második kiváltó összetevőjének. A költői én szemlátomást kitartó módszerességgel törekedik arra, hogy összemérje magát a világlíra vonulatának csúcsaival. Ez az összemérés könnyen fordulhatna kóros önértékelésbe – emberileg is, költőileg is. Azonban Orbán Ottó nem a lírai csúcsokhoz akar felnyújtózkodni, hanem azt a lírai magatartást, azt a (nem csupán lírai) gondolkodásmódot méri fel, amelyet a világirodalomban és a magyar irodalomban értéknek tart. S amit értéknek lát, legegyszerűbben egy névsorral volna bemutatható, ez Homérosszal kezdődnék az ősidőkben, és napjaink lírikusainak neveivel végződnék. Van is ilyen névsor, időrendi táblázatként a verseskönyvben (128–35), s van betűrendes névmutató is (124–7). Az időrendi összeállítás, amelyben nemcsak költők szerepelnek, egyben ismerettár is, Orbán Ottó-féle, hiszen: „Goethe, Johann Wolfgang, német költő, író, miniszter; egy fényes, de hideg csillag; mondhatnánk úgy is, nagy reverenciával: – Őexcellenciája sajnos lángész" (129). S e reverencia végig érezhető az egész köteten, de szerencsére nem akadályozza a költőt abban, hogy alkalmanként – nem is ritkán – ne vegye egészen komolyan a dolgokat, a megszólított költőket, illetőleg stílussajátosságaikat, közvetve pedig gondolkodásmódjukat és világlátásukat. Így alakul ki az a lírai magatartásmód, amely a verseskönyv egészére jellemző, és amely lehetőséget ad Orbán Ottónak, hogy ne csupán stílusparódiákat írjon, hanem önálló érvényű költeményeket.

A *Melyben Balassi módján fohászkodik* (12–3) című versben például a Balassira emlékeztető szövegformai keretben – „Isten szabad ege, / madarak serege, / széljárta, tág fényesség – / legfényesebb nekem, / aki nagy betegen / az erkélyről nézek szét, / röptében bemérve / s szemmel kísérve / egy-egy csapongó fecskét..." – saját költői és emberi problémái hitelesednek: „tedd meg hát, hogy híved, / fölfoghassam műved / határtalan határát!" Hasonlóképpen van megírva a *Füst Milánhoz* és a *Sarkutazás*, mindkettőben a Füst Milán-i stílusmodor(osság) fráziskészletéből is föllelhetők a szövegelemek: „hegyezheted füled", „magad is jól tudod", „bizonyos Menénusz", „ne feledjük" stb. A versegész, különösen a *Sarkutazásé*, mely 1990-ben kelt, mintha egy mai Füst Milán-vers volna, hiszen csak a tárgyi kellékei mások, alaphelyzete a régi, ugyanaz, melyet Füst oly sokszor megírt: „s fejünk körül, ne feledjük, a tévé kékes fénye, / különben vas-

tömör sötétség." Az *Arany János a múzeumkertben* (24–5) vers nem költői beszédmódban idézi Aranyt, ám idézi a költőóriást foglalkoztató kérdést, amely ezúttal Orbán Ottónak is probléma: „Dallal forgatni vissza a Föld kerekét? Kanári-reményt / kergetni a pesti parton? Mester a mesterek közt, / csengettyűs varázsló, bármit csipog a vers, a héjja tovább köröz /a civilizált csirkeól fölött." Némelykor nyelvi játék ihletője a felidézett költő, így: „A megálmodott rím: Hódolat Babits Mihálynak" (38), s maga a vers: „És akkor jött az Elemér-terem, / s egy kanállal telemérterem"; vagy másutt: *Johann Sebastian Bach: A fúga művészete (W. S. emlékbukfenc)*, egy rész e darabból: „Hú de buksz te Buxtehude / Buxtehude hú de buksz te / Hú te Hú de buksz de buksz te".

A különféle megoldású verstípusok feltárása és áttekintése a kötet és a költő megértésének egyik eszköze lehet. Más lehetőség erre a különféle témavonulatok minéműségéből való következtetés. Jóllehet, a „mindenség hatalma" valóban átszövi a verseket téma gyanánt, mellette számos más vonulat észlelhető. Talán a kisebbek közül való a lírai én létállapotával foglalkozó csoport – *Horatiushoz* (7), *Radnóti-emlékérem* (69), *Egy Tandori-vers avagy az öreg paternalista kivágja a rezet az ablakon* (110), *Viszonyunk a posztmodernhez* (120); a „lényegem nem én vagyok" (8) paradoxona persze nem csupán ezekben a költeményekben lelhető föl. Az énnek vagy a dolgoknak lényege ugyanakkor folyton eltűnik a változó időben. A múlt, a régivé vált történések, állapotok iránti ragaszkodás talán ezért is foglalkoztatja nemegyszer a költőt: *Az orvvadász jól megérdemelt pihenését élvezi* (6), *Vogelweide dallamára* (8), *Ballada a nagy modernekről* (11) stb. A dolgok elmúlása nem elegendő létfilozófiai alap gyanánt, tudja ezt Orbán Ottó is: „*Ó jaj, hogy eltűnt minden [...]* / Micsoda közhely ez! *(Vogelweide dallamára).* Az idő múlásának következményei sem mutatnak a létkérdések megoldására módot vagy irányt, erről is számos helyen olvasható a szerzőtől is talán közhelynek tartott, mégis leírandó megállapítás: „izgágaságunk [...] megrázza az idő félkész épületét" (5), „s vér olajozza az űrben gördülő időt" (7), „az idő tó melyben hiába csapkod / az üstökös nyomor csóvája" (19), „Az idő, mint az 5-ös út Kecskemét felől, Pest felé: egy-két hosszan kígyózó, zsibbatag község" (91), „ott, ahol már végképp más fényben tűnik föl a térben görbülő idő" (95). Az *idő* szónak az így kialakuló használati rendszere végül is a képalkotás révén ellensúlyozza a gondolati lírában szokásos használatából fakadó közhelyszerűséget tematikailag és képalkotástani szempontból. Némileg éppen ezzel függ össze (nem stílusértékre gondolva természetesen) a szó elértéktelenedésének kérdése, példaként: „Emberek mondanám / ha a szó és jelentése összefüggne még" (34). Másutt a képalkotás révén vehető észre, hogy a költő szerint értékét vesztette a szó: „Megrohad, ha győz, a jó ügy, / s habzik a szó, mint a lóhugy" (20). S ebben a világban, melyben a szó már nem sokat ér; „oda se neki ez irodalom / szófosás nem komoly dolog" (78), ámbár ebből az állapotból is születik valami: „Ó fennkölt szófosás avantgárd posztmodern" (35). Maga az avantgarde többször foglalkoztatja a költőt: „Hol Apollinaire? És hol az *avant garde?*" (11), „Ég a sugaraktól sebhelyes föld arca, / elült az avantgárd zajos kofa-harca" (26), *Az új avantgardhoz* [cím] (108), *ottó és az avantgárd* [cím] (117). A költő némileg groteszkba fordított álláspontja végül az irányzatok fölé emelkedésről tanúskodik: „az én problémám tisztelt hallgatóság / egy egzisztenciális indíttatású stílusprobléma / a kurva anyját / hogy a helyzethez illő szavakat használjak / mint afféle költő" (117). Ugyanezzel kapcsolatban: „mind lefelé indultunk egy foghíjas sötét lépcsőn / irányzatokra való tekintet nélkül / a derekuktól fölfelé a saját kamaszkorukba pólyált stílusmúmiák" (119), – s ez alighanem arra is utal, hogy Orbán

Ottó számára a stílus a lényeget beborító takaró, amely minden szépsége vagy tökéletessége mellett és ellenére mindössze eszköz a lényeg megőrzésére. Hasonlóképpen áll a dolog a posztmodernről szóló megnyilvánulásaiban. Az *Ulysses megüli a falovat* című versben a Pityu papagáj szajkózza (egyebek közt): „Éljen a posztmodern!" (36, kétszer); a *Viszonyunk a poszt-premodernhez* címűben az ellenpontot is megadja: „a céhhagyományok összeszorított fogú mestere vagyok, / megátalkodott klasszicista / (vagy ami még rosszabb, későromantikus futóbolond" (120), máshol „fafejű konzervatív"-nak mondja magát (119), s még a már említett időrendi összeállítás is tartalmaz némi fricskát: „Gauguin, Paul, francia festő, a posztimpresszionizmus egyik legfontosabb mestere (ez a *poszt*-, ez mintha ismerős lenne valahonnan...) (132). Ugyanakkor a „szöveg"-nek mint a mesterség termékének a céhhagyományú tisztelete mellett – „a dallam nem változtat szövegén" (59), „költészet szárnyas szövegek" (78) – a szövegköltészet is megkapja az illő és méltányos reverenciáit: „Egy Tandori-vers avagy az öreg paternalista kivágja a rezet az ablakon (a szövegköltészetnek, hódolattal)" (110). Másutt: „Újabban álmomban is versekkel csiklandozol. És nem is afféle ihletett, homályos-fényes szövegfoltokkal, de készre kalapált mondatokkal" (87); vagyis megint a stíluspólya másodlagosságáról vall, és közvetve a céhmesterség tudása mellett tesz hitet. A nyelvi humort is kihasználva hasonló véleményt vall: „Viszont ami a szöveget illeti, a szöveg-ellést, / kezdhetem a nagy süvegemelést, / mert kimondani nem vagyok gyáva: / meg van ez csinyáva" (114).

Jelentős vonulat vehető észre, a költészet, a mesterség kifejtett sorozatából álló. „Mi tudható a mesterségünkről?" – kérdezi a költő *A mester átengedi műhelyét a démonoknak* (37), azután hol a „szöveg" szó használatával – „A szövegben aztán mind mélyebben csalódtam" (41) –, hol más szó használatával és iróniával, humorral vagy éppen komolyan szól a költészetről: „Ó Költészet Lapockacsontja egy derűs henteskampón!" (53), „A művészet, a kéjsóvár liba" (54), „a vers kopár panelház" (66), „A józan észt fölháborítja, hogy a költészet nem való semmire" (77), „a szoba megtelt szénaszaggal / azt hittem ez a költészet / a hallható illatok" (85) és a többi.

Bizonyára hosszabb elemzést érdemelne annak megállapítása, hogyan kell szétválogatni, mi Orbán Ottónak, mi az ürügyként használt költőknek a líráról való véleménye, ám valószínű, hogy az utóbbiaknak nézetéből van valamennyi Orbán ars poeticájában. Ezt az ars poeticát jelen századunk végének élethangulata jócskán befolyásolja: „Dehát, mondd csak, világ ez még? Hol vannak a nagy koreszmék?" (22), „a huszadik század vége, / a teljes szétrothadás kora" (121), azonban – erre az egész verseskönyv is bizonyíték – nem teszi a költőt hitetlenné, hiszen a költészet hatalmát dicséri a szétrothadással szemben. Számos helyen beszűrődik a költő lírájában az elmúlt néhány év eseménytörténetéből is, és ez is segít megismerni a szerző véleményét több mindenben, így: „Csoóri vagy Konrád / kis ország kis ország / pártok és porták / kis ország kis ország" (102), „Ma más a fontos: / híg szó, mit a programpont fos; / hangod elnyelik. / Mezítlábas magyar költő, / a tengerbe vizet töltő, / sült bolond vagy, hogyha gonddal írod verseid" (98). Persze szélesebb körbe is van kitekintés: „lassan fordul a föld klimaxos vércsekarmain / a nyomor foglalatában a hét hamiskő évtized / recsegő taftuszálya a százados bukás" (104), és az ezekkel az évtizedekkel kényszerből is, árulásból, önként is rokon magyar viszonyok is beszüremkednek. „szabad polgár a pártállam korából" – jelzi emberi és költői méltósága mindenekfölöttiségét (igaz: groteszk helyzetbe rejtve, az *ottó és az avantgárd*ban), s e méltóságba „az államrend belesápad de ameddig teheti / igyekszik úgy viselkedni mintha nem értené" (119). A nemcsak Magyar-

országot érintő változások párhuzamát Orbán Ottónak az a verse mutatja, amelyet Konsztantinosz P. Kavafisz azonos című költeménye parafrázisának lehet venni: *A barbárokra várva.* „Miért tolongunk itt, a város ócskapiacán, / hol romlott hal és romlott eszme bűzlik?" (29) – indítja a verset, s az 1991-ből keltezett költeményben a mai élet mozaikképei közt várja a nép a barbárok tankjait, hiszen megszokta volt ittlétüket... S míg Kavafisznál a római kornak és életnek megoldhatatlan kérdéseire a barbárok lennének a megoldás – mint írja: „S most – vajon barbárok nélkül mi lesz velünk? / Ők mégiscsak megoldás voltak valahogy..." (*A barbárokra várva.* Versek. Fordította Somlyó György és Vas István. Budapest, 1968. 91) – itt: „Van megoldás. Vannak barbárok. Mi magunk vagyunk azok." Egyelőre ezt a keserű megállapítást teszi a szabad polgár (a pártállam kora után, a nem egészen testvéri tankok kora után), visszafordítja a romlást, kimondva a bajt, a rettenetet, amint egykor Illyés Gyula mondatnyi verse. S éppen ezzel a kimondással csillan föl a reménység sok helyen, így az „Illyés Gyula hangfelvételről az *Egy mondatot mondja* című vers befejezésében: „mulathass a reménnyel, / egy szívverésnyi fénnyel" (64). A reményt sugallja az a vers is, amely a könyv utolsó előtti darabja, s amelyet a kötetkompozíció szabálya miatt követ a záróvers *(A mesterségről),* ebben a József Attila-i reminiszcencia a megelőző költemények sorától kap hitelt. Az utolsó előtti vers: *A magyar népdalhoz* (121), ez valóságos záróköve annak a költői tartásnak, amelynek eredménye a teljes kötet; záróköve, hiszen a Kodály Zoltán-i felfedezést, a magyar népdal (és népzene) művészi mércéül állíthatóságát, a mindenség magyar szemmel való látását, a minden gondban való biztos eligazítást, menedéket jelenti. Emberséget és magyarságot.

Orbán Ottó költői nyelve a mai magyar nyelvhasználat számos olyan elemével él, amely a mégoly régi korokat és költőket azonnal napjaink látásmódjával és e látásmód mögötti szemlélettel – ha van ilyen – jeleníti meg. A mai életmódra rárajzolt múlt vagy a múltra rámintázott ma például sok-sok egyéb mellett a *csaj* (8), az *oké* (8), a *kempingszék* (13), a *kamionsofőr* (23) használatában jelentkezik. A legutóbbi szó a „Petőfi" című versben van; a Petőfi-líra átírását (vagy újraírását, sőt továbbírását) Makkai Ádám is megkísérli újabban – l. *Jupiter szeme.* Összegyűjtött és válogatott versek. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1991. Vö. Büky László: Életünk XXX [1992], 1062–7; Elekfi László: Polisz 8. megjelenés [1993], 22–4 –, azonban más indíttatásból. Visszatérve Orbán Ottó szóhasználatához: *Volkswagen* (16), *diesel* (16), *délutáni csúcs* (58), s ezek mellé tehető egy Füst Milán-versbefejezés átírásában „a tévé kékes fénye" (46), továbbá a *jó tévéarcra vágyik* szerkezet (14). Megjelenik a *DNS* betűszó (7), a zsargon jellegű *honorár* 'tiszteletdíj', a nyelvjárási eredetű *kamuti* 'irigy, ügyefogyott' (19), a tájnyelvi színezetű *rosseb* (53). S ez utóbbi szó kapcsán említhetők egyes, köznyelvi és a szótári minősítések szerint jobbára vulgáris kifejezések, mint a *nagy gáz [van]* (6), *Mégsem adom föl a meccset* (8), *forog a sírjában* (38), *ez nem jön össze* (77), *a francba* (113) *veri a faszát* (117). E legutóbbi szerkezet átvezet azokhoz a szavakhoz, illetőleg kifejezésekhez, amelyeket az irodalmi nyelvre épülő, de immár több évtizedes kort megérő értelmező szótár általában durvának minősít. Effélékről van szó: *elcsesz* (105), *fingfejű* (33), *fasz* (46, 117), *kurva* (6, 29, 117–8), *kúr* (32), *segg* (15, 53, 108, 120), *seggfej* (77, 120), *seggre ül* (99), *szar* (15, 42, 117), *szarházi* (36), *szófosás* (35). (A felsorolás nem teljes!) Többször ironikus felhangja van ezeknek a kifejezéseknek, néha filozofikus magyarázattal is találkozhatni: „Botrány nappal néven nevezni azt (a szakszóként csak a kurva / szájába illő megnevezésről a szótár zárójelben közli: *durva*), / ami éjszaka természetes kelléke

az Énekek Énekének, // a két testrészt, mely egymást megérezve nedvedzik s föláll – / nincs szavunk arra, ami közönséges, mint az élet", *Apokrif Baudelaire-szonett: A Hiéna* (29). Ez a szó- és kifejezéshasználat azonban szerencsére nem rántja vulgáris szintre az Orbán Ottó-verseket, inkább a mai magyar társadalomnak a – ne firtassuk, miként alakult ilyenre (is) – nyelvhasználatát a maga élő (nyelvi) természetességében emeli át lírájába mintegy elfogadhatóvá téve. Mindenesetre elfogadhatóbbá, mint például Major-Zala Lajos a Betűk homokon (Pécs, 1994) című verseskötetének efféle anyaga, amely nem mutat szerves lírábaépülést. Egyébként a legújabb magyar líra e tárgybeli stílustulajdonságai még alig vannak feltárva, jóllehet, a jelenség nem egy költőnél mutatkozik. Orbán Ottó költői nyelve – részben a kötet egészének felidéző–megidéző jellege következtében – szavakat és kifejezéseket a magyar szépirodalmi nyelvhasználatnak a közelebbi és a távolabbi múltjából is alkalmaz, bár ezek sem ütköznek ki annyira, hogy a keresettség vagy a modorosság hatását keltsék. Némelykor ezt azzal éri el a költő, hogy megváltoztatja az eredeti szövegdarabot: „felhőbe vonja jókedvünk delét" (13), ennek eredetije Vas Istvánnak a Shakespeare-fordításából való („York napsütése rosszkedvünk telét / Tündöklő nyárrá változtatta át"). Ugyanúgy található Kassák Lajostól való nyelvi szerkezet – „és fejünk fölött végleg elrepül a nikkel szamovár" (119) –, mint a Kazinczy Ferenc alkotta *borág* szó. Kazinczy e szavát, melyet 1809-ben s egyébiránt második szonettjában írt le először, nem mindenki fogadta egyetértéssel a kortársak közül. A 'venyige' jelentésű költői metafora alkalmazása ennek ellenére napjainkig tapasztalható. Madách Imre, Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály, Jókai Mór, Juhász Gyula, Füst Milán, Vas István, Sárközi György, Lakatos István, Parti Nagy Lajos használta a szót. – Orbán Ottó a *Kosztolányi sírja* című szonettban él vele: „savanyú díjjal vár az agg borág" (38). Az efféle szóhasználati apróságok is jelei a magyar líra folyamatosságának. Orbán Ottó költői nyelvének ezek a korántsem alaposan áttekintett jellemzői bizonyára meglehetősen tudatos stílusalakítás nyomán jönnek létre, hiszen abból a köznyelvi közegből, amelynek több eleme föntebb szóba került, nem választja be verseinek nyelvi anyagába az úgynevezett divatszókat, a rétegnyelvi közhelyeket. Ha igen, a szövegkörnyezetben valaminő ironikus vagy műpátoszi felhang figyelmeztet: „Az államgépezet markáns egyéniségre vágyik" (14), „ordító naivitás, / a prófétáké, mely az őrület / útján mozdítja elő a fölvállalt ügyet" (106). A *markáns* és a *fölvállal* a publicisztikai nyelv kedvenc szavai az utóbbi években. Az is a költő stílusérzékét mutatja, hogy a szerelem témaköre kapcsán többnyire nem a vulgáris megoldásokat választja, l. *Catullushoz* (9), *Apokrif Baudelaire-szonett: A Hiéna, Elégia – A háttérben angyalok állnak* (31). A vulgáris lehetőségeken való felülemelkedés összefügg az eredeti szóképalkotással más stíluseszköz használatát nem említve. Tudja a költő, hogy „nincs szavunk arra, ami közönséges, mint az élet", s a megoldás egyúttal megszünteti a közönségességet: „surlódunk, forgunk egymáson, a pórusaink mind nyitva, / s a testetlen molnár, a gyönyör ki-be jár rajtunk, amíg mi lángliszttté őröljük a semmit..." (31). Nemcsak ehhez hasonló teljes kép, hanem sok eredeti metafora, metonímia volna idézhető, néhány példa: „fűnyírógép legel" (28), „az emberi meztelenség izzó vaskályhája" (32), „az illúziók szappanhabja" (51), „itatja a könyörület" (uo.). Rossz képet, katakrézist talán az „eleven hússötétbe hasító fényeke" (9) kapcsán lehetne emlegetni, itt a *hússötét* hapax legomenon miatt nem simul össze az igefüggvény második vonzatával, a *fényekével*, amely szó ugyancsak egyéni leleménynek látszik. Egy másik teljes képben a *nap* szóhoz kapcsolódó képzettársítások szokásos

halmaza teszi bizonytalanná az alapmetaforát: „S a fekete ég aljára a hajnal / kiteszi új napunk izzó mínuszjelét" (84). A hajnalban előbukkanó napkorongot némi töprengéssel lehet a mínuszjel egyeneseként elfogadni. Nem a verseknek, a kötetté formálásnak szeplője, hogy két résztéma, igaz szinonimikusan, egymáshoz közel ismétlődik: „az ipari gonosztettek kollektív ürüléke" (50) és „Az eszme-vezetékek törött csőrendszeréből / ipari bűn, penészszag és rákhalál szivárog" (52).

A kötet végigolvasása után címének jelentése új tartalmat is nyer: ezek a versek nem csupán a költészet hatalmáról szólnak, e költeményekben magukban is bennük van palackba zárt dzsinn gyanánt a költészet hatalma. *(Kortárs, 1994.)*

Büky László

Beleharapni a műanyag karalábéba

Sokféleképpen fel lehet fogni azt a magyar szót: „irodalom", és sokféleképpen lehet magyarázni, mint ahogy ez a sokféleség gyakran szemmel látható. Fontos, hogy fel-fogjuk elménkben, és hogy azzal magyarázzuk; mert így tudunk róla beszélni, beszélgetni, és amit egyikünk nem tud, nem lát, vagy nem ért, az láthatóvá, tudhatóvá, érthetővé válik számára a *másik*, a beszélgetőpartner tükrében. Tehát ha logikusan gondolkodunk, akkor a helyzet a következő: beszéljünk az irodalomról, amely – gondolom – szinte mindannyiunkat érdekel, sőt érint, de ne feledkezzünk meg soha arról, hogy a róla való beszédünk sem belőle kifelé vezet, hanem vissza hozzá, hogy az új tapasztalatokkal – amelyeket egyedül valószínűleg nem, csak a beszélgetéssel, a róla folytatott beszéddel tudtunk megszerezni – gazdagabban többet és mást, talán újat szemlélhessünk, hogy kedvünk teljen benne, és neki bennünk. (Mert ha jól körüljárjuk, látnunk kell, hogy az irodalom is élőlény, ámde nem amolyan „se hús, se hal" akármi, amilyennek egyesek elképzelik, hanem a mi hasonlatosságunkra teremtetett.)

Ha most végigtekintünk az eddig elmondottakon, akkor látnunk kell, hogy amit kiokoskodtunk, az ideális állapot. Ha lehet azt mondani az irodalomra, hogy karalábé (szerintem ez jobb is, meg szerényebb is, tehát irodalmibb, mint az „eleven hal"), akkor bizony mi eddig a karalábé ideájával foglalkoztunk. Persze felvethető a kérdés: nem ilyen az irodalom? De, az irodalom minden bizonnyal karalábé. Akkor mi a baj? Nem a karalábé ideologikus tehát, hanem róla folytatott beszédünket idealizáltuk az előbb. Mégis, mi akkor a probléma? Az, hogy a beszélgetőpartnerek számára egyre inkább úgy tűnhet: a cél immár nem az irodalommal való foglalkozás, és nem is az irodalom. Mindkettő eszközzé vált kézen-közön. Miből látszik ez? Pontosan abból, hogy az irodalomról alkotott felfogások és magyarázatok *önmagukban sokfélék*. Ez miért lenne baj? Nem ez az egyik – óhajtott cél? Csakhogy ezúttal a sokféleség ellentmondásosság, mégpedig számomra egyre inkább úgy tűnik: szándékolt ellentmondásosság. Nem a karalábé – akarom mondani: irodalom – immár az eleven hal, hanem a karalábéba harapásra való emlékezés, és az erről folyó beszéd a hal. Ki akar csúszni a beszélgetésből. Nem partnerének tekinti a többieket, akikkel beszélget (mert hitem szerint az írás és az olvasás is beszélgetés), hanem a legjobb esetben ellenfelének. A legrosszabb esetben kocahorgásznak, és ahogy a halakat csoportosítják a buta szakkönyvek – anélkül, hogy

szerzőjük megkérdezné a harcsákat meg a fogasokat meg a többit, hogy ők mit gondolnak erről az egészről –, úgy csoportosítják az irodalmi szövegről (karalábé) való beszéd, szöveg (eleven hal) *gyártói* az olvasót. *Wolfgang Iser* szisztémája például minden bizonnyal helyénvaló és dicséretes, hogy valaki végre felbontotta egyrészről az írót, másrészről az olvasót három részre, de attól *ő* még nem felejtette el, hogy író és olvasó csak egy van (sőt Móriczkától tudjuk azt is, hogy anya is csak egy van!).

A bajok azonban nem itt kezdődnek az irodalomról való újabb magyar beszéddel (itt jegyzem meg: a következőkben nem lesz szó az újabb magyar irodalomról, sem az újabb magyar irodalmi szövegekről, minthogy ezekkel a szövegekkel szerény megítélésem szerint nincsen semmi baj, de erről legyen elég ennyi, mert a végén még jön Don Piruló, és engem is a kajovákok közé tartozónak néz).

Az egyik gond az, ami – utóbbi néhány sorában – ezen a most íródó, általad, olvasó pedig olvasódó szövegen is elhatalmasodni látszott. A személyeskedően szónoki stílusról van szó. Ha az olvasó kézbe vesz egy tanulmányt vagy kritikát, akkor nem a szöveg írójának személyes problémáira kíváncsi, de nem is az adott irodalmi szöveghez fűződő, jó vagy rossz viszonyára. Az, hogy ehhez mi köze van a szónoknak vagy a szónoklatnak, rögtön kiderül. Tekintsük, mit írt erről a tárgyról – a valószínűleg első retorika készítője – *Arisztotelész:* „A rétorika viszont – úgy tűnik – képes elméletileg megragadni úgyszólván minden tárgyban a meggyőzés módját. Ezért mondjuk azt, hogy a rétorika nem egy meghatározott és különálló tárgykörrel foglalkozik.

A bizonyítékok közül egyesek rétorikán kívüliek, mások rétorikán belüliek. Rétorikán kívülieknek nevezem mindazokat, amelyeket nem mi gondoltunk ki, hanem már korábban léteztek: a tanúk, a kínzással kicsikart vallomások, a dokumentumok stb. A rétorikán belüliek azok, amelyeket a módszer szolgáltat, és amelyeket mi hozunk létre. [...] A beszéd által nyújtott bizonyítékoknak három fajtája létezik: az első a szónok jellemében van, a második a hallgatóságra tett hatásban, a harmadik pedig magában a beszédben, mely bizonyít, vagy úgy látszik, hogy bizonyít." Először is azt látjuk, hogy a retorika valamiképpen univerzális módszer, de valahogy úgy univerzális, mint az újabb mosóporok: mindent visz, eltüntet. Érdemes a retorikán kívüli „bizonyítékok"-kal is foglalkozni, mivel ezek alkalmazása is megtalálható az irodalomról folyó beszéd, az irodalommal való foglalkozás szöveges nyomaiban. Tanúk mondják el például, hogy találkoztak *Petőfi Sándor*ral a segesvári csata után, és a költő megkínálta őket egy füstszűrő nélküli camellel. A kínzással általában az olvasóból csikarnak ki vallomást a vége-hossza nincs, halálosan unalmas álfilozófiai és/vagy álszövegelméleti fejtegetésekkel. A dokumentumok maguk az irodalmi szövegek, akik ilyenformán magukért beszélnek, de mivel megígértük, hogy ezúttal nem lesz róluk szó, most hallgatni fognak.

A szónoki bizonyítékok első fajtája a szónok jellemében van. Az olvasó szívesebben hisz a jellemes, képzettebbnek vélt „szónok"-nak, vagyis: akinek stílusát már megismertük, megszerettük, akiről úgy érezzük, hogy egyetértünk vele, azzal jobban tudunk azonosulni. Persze felmerül a kérdés: ennek a jelenségnek *valójában* milyen *tényleges* köze van az irodalomról való beszédhez? A második a hallgatóságra tett hatás. Azt hiszem, ez az az eljárás, amely a leginkább megfigyelhető az újabb magyar irodalomról folytatott újabb magyar beszédben. Csakhogy az olvasó nem a hatást várja. (Ha erre lenne szüksége, akkor ott van neki a sex and drogs and rockandroll az irodalmi vagy félirodalmi szövegek és azok értelmezései helyett.) Ehhez a másodikhoz szorosabban kapcsolódik a harmadik, a beszéd, „mely bizonyít, vagy úgy látszik, hogy bizonyít."

Úgy tetszik, hogy ezek az irodalomról való beszédek bizonyítanak csakugyan, a baj mindössze az, hogy *mindig mást* bizonyítanak. Elkezdődnek valahogy, tetszetősen vagy kevésbé tetszetősen, és véget érnek valahogy máshogy.

Ha most visszakanyarodunk a szónoklatról való elmélkedésünk elejére, akkor láthatóvá válik a szónoki stílusban megírt szövegértelmezésekkel kapcsolatban támadt legnagyobb probléma.

Mert ha az irodalmi *szöveg*ről folyó *szöveg*elés párbeszéd író és olvasó között, akkor semmiképpen sem veheti fel a tanulmány vagy a kritika a szónoki pózt, mert ezzel kizárja az olvasót a párbeszédből. El kell dönteni, hogy beszélgetni jöttünk Caesarról, vagy temetni – dicsérni. Mert utóbbi esetben nem értő és megértő beszélgetőpartnereink vannak, hanem egy fújoló vagy éljenző (de mindenesetre idomítható) csürhével állunk szemben. De akár így, akár úgy, beszélgetőtársainkat is mi formáltuk és a csőcseléket is, sőt ők is formálnak minket. Csak a megszólaláson, a szó hatalmán múlik, hogy mi történik.

Azt hiszem, hogy van még néhány olyan vonása ennek az „eleven hal"-nak, amelyek azt a célt szolgálják, hogy úgy tűnjön: *„A mai magyar irodalom figyelmen kívül hagyja az olvasót."* Ez a kijelentés valójában paradox (mint ahogy erre az idézett helyen rá is mutat írója, igen pontosan és helyesen), az a kijelentés azonban már nélkülözi az önellentmondást, miszerint az újabb magyar irodalomról beszélők-írók figyelmen kívül hagyják hallgatójukat-olvasójukat. Kivételek természetesen vannak. (Például *Márton László: Színpadi jelenet, szerzői szituáció (A viszonylag fiatal drámaírókról)* című szövege vagy *Beck András: Az ellenség művészete (Kemény István regényének bevezetése)* c. kritikája. Összességében azonban rengeteg elidegenedett vagy elidegenítő szöveget olvashatunk, önmaguk fényében sütkérező írásokat. Komolytalanul komolykodó szövegeket. Az írók persze csak mosolyognak azon, hogy egyszer a fogyasztói társadalom szórakoztatóiparának hatásaként magyarázzák szövegeiket, másszor a politikához, a feminizmushoz és a többi butasághoz való viszonyát firtatják annak, amit létrehoztak, de...

Az írók, alkotók nagyon jól tudják, hogy nem velük kezdődött a magyar irodalom. Benne vannak szövegestül, olvasóstul egy valamiben, ami volt, van, és valószínűleg lesz is még. Az irodalomban. Írt előttük Kölcsey, Arany, Ady, Babits és még jónéhányan mások. Az alkotó tisztában van vele, hogy nem lehet innen kilépni. Ez a tett nemcsak lehetetlen, hanem értelmetlen és nevetséges is, akár az ellenállást, akár a hagyománnyal szembeni passzív rezisztenciát, az arról tudomásul nem vételt deklarálja is az egyén. Az irodalomról írók és elmélkedők időnként mégis megpróbálnak ilyenek lenni, maguk csinálta elveiknek megfelelni és Münchausen báróként magukat a hagyományból hajuknál fogva kiemelni. Teszik mindezt komolytalanul komolykodva, hogy az olvasók láthassák végül saját szemükkel: ez végeredményben csak játék, csak egy vicc.

Azt hiszem azonban, hogy az olvasó nem szereti a rossz vicceket, és a humorban Karinthy Frigyes óta nem ismer tréfát. Így vannak ezzel az újabb magyar irodalom alkotói is, nem értem, miért komolykodnak komolytalanul az eleven halak gyártói. Nem hiszem, hogy hülyéskedésre lenne szükség, inkább humorra, egymás és a hagyomány tiszteletben tartására és komoly munkára. Mert csak így ehet jövőre is mindenki azt, amit éppen étvágya kíván: karalábét és/vagy halat.

FÜGGELÉK

A fentiekben a *Csipesszel a lángot – Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról* című tanulmánykötetről volt szó. A kötetet *Károlyi Csaba* szerkesztette, kiadta a Nappali ház 1994-ben, 305 lapon, 290 forintért. A továbbiakban az idézetek és utalások felfejtését adom közre, abból a célból, hogy szövegem – mely egyrészt paródiaként is működött – bizonyosan „érthető" legyen. Követem a szövegben való előfordulásuk sorrendjét.

A címben szereplő karalábé a *Tandori Dezső*t idéző *Garaczi László*tól származó idézet (Csipesszel a lángot 273). Az eleven hal nem pontos idézet a *Németh Gábor*t idéző *Hárs Endré*től (i. m. 256–272).

Wolfgang Iser idézett elképzelését *Szilasi László* idézi (i. m. 231–232). Móriczka egy Móriczka-viccben teszi az „Anya, csak egy van" kijelentést. Don Piruló és a kajovák (nem pedig kajovákok, ahogy hejtelenül [!] idéztem) *Garaczi László Nincs alvás!* című művében küzdenek egymással elég egyenlőtlenül (Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp. 1992., 63–65). Az *Arisztotelész*-idézet a mester *Rétorika* című művéből való (1355b-1356a). *Petőfi Sándor* magyar költő valószínűleg elesett a segesvári csatában 1849. július 31-én. A költő tejet ivott és pipázott, így valószínűleg, ha ismerte volna, sem szívott volna camelt. Ez a török dohányt is tartalmazó kedvelt amerikai cigaretta *Németh Gábor* írásaiban fordul elő gyakran, füstszűrő nélküli változatban (*Németh Gábor: A Semmi könyvéből*, Holnap Kiadó, Bp. 1992).

Sex and drogs and rockandroll volt az a sláger, melyet *Ian Dury* tett világhírűvé 1977-ben *New Boots and Panties* című lemezén. Említést érdemel továbbá, hogy az *URH* nevű magyar rockzenekarnak is volt egy hasonló slágere, valamint a *Csipesszel a lángot* tanulmánykötet 47. oldalának tanúsága szerint *Garaczi László* is használta ezt a kifejezést, amikor a *Ki kicsodá?*-ban szabadidős programjai iránt érdeklődtek. *William Shakespeare Julius Caesar* című művében Antonius mondja, hogy: „I come to bury Caesar, not to praise him", melynek magyar fordítása „Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni" *Vörösmarty Mihály* tolmácsolásában. Karl Friedrich Hieronymus von Münchausen báró létező személy volt. 1720. május 11-én született a hannoveri Bodenwerderben, és ugyanott hajtotta örök nyugalomra fejét 1797. február 22-én. Történeteit először angolul adták ki, Gottfried August Bürger német költő fordításában vált világhírűvé a többi között az az eset is, amikor lovával együtt, hajánál fogva húzta ki magát a mocsárból az igazmondásáról és szerénységéről ismert nemesúr.

Az itt fel nem fejtett utalások közvetlenül az egyes tanulmányokra vonatkoznak, ezek megtalálhatóak a *Csipesszel a lángot* című tanulmánykötetben, és azt hiszem – sajnos –, jól felismerhetők.

Kelemen Zoltán

Csipesszel a „Csipesszel a lángot (?)" (?)

A KRITIKA (KRITIKÁJÁNAK) KRITIKÁJA

Úgy tűnik, nemcsak kialakulóban van, hanem immáron ki is alakult egy új kritikus/irodalmár generáció. Ennek első (közös) megszólalása ez a kötet. Témájuk a legújabb magyar irodalom, „az 1956 után született és nagyjából a 80-as évek közepe táján jelentkezett írók" (5). Az elemzések és az azok tárgyát alkotó művek szerzői nemcsak kortársak, de nemzedéktársak is. Sőt, a kötetben többen szerepelnek íróként és kritikusként egyaránt (pl. Márton László, Garaczi László).

A cím az irodalomtudomány régi, mára bár aktualitását el nem vesztett, de kétségtelenül megkopott dilemmájára utal. A kérdésnél – mennyiben legitimálható a művészetről való „szakszerű" beszéd egyáltalán – sokkal konkrétabb problémák merülnek fel a fenti vállalkozással kapcsolatban. Az 1956–68 között született nemzedék egyfajta átmeneti pozíciót foglal el (ez divatos szóval a: *között).* Tradíciójában épp a hetvenes-nyolcvanas évek dominálnak kommunista diktatúra és demokrácia, modernség és posztmodernség oppozícióinak terében. E kettősségek mind a nemzedék irodalmi, mind kritikai tevékenységét meghatározzák. A kortárs irodalom értelmezésében működő prekoncepciók feltárása hozzásegíthet minket magának az irodalomnak jobb megértéséhez is. A fenti generáció – újraértelmezve a pozitivista elvet a kortárs művészet megközelíthetetlenségéről – olyan kritikai nyelv kidolgozását tekinti feladatának, mely a vizsgált anyag minél jobb „értését" teszi lehetővé. A tanulmánygyűjtemény egészét ennek jegyében vizsgálva három hagyományrend hatása mutatkozik a legerősebbnek. Egyrészt a kommunista irodalompolitika által a tudományos diskurzusban hatalmi pozícióhoz juttatott, Lukács György elméleti munkájára támaszkodó nyelvi hagyomány. (Semmiképpen nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, mintha ez a kötet jobban kötődne a fenti tradícióhoz, mint a hazai irodalomtudomány nagy része. Sőt, kevésbé. Reflektálatlanságánál fogva e jelenség azonban nem elhanyagolható veszélyeket jelenthet.) A terminológiai szinten felfedezhető kapcsolatok nagy része metaforaként, nem eredeti kontextusban használva e szakzsargon kifejezéseit, nem jelent valódi összefüggést. A lukácsi hagyomány elutasítására (90), illetve produktív újraértékelésére (171) is akad példa. De akad az eredeti kontextust és ezzel együtt szemléletet őrző használatra is. A *formalizmussá laposodó versfolyamat* (87), *a megváltozott világ tükrözése* (151), a *valóság mint a reális ábrázolás tárgya* (156) bár a legegyértelműbb, de – sajnos – nem egyedüli példák. Egy másik, de az előbbitől nem független a magyar irodalomtudomány egy olyan hagyománya, melyet legsommásabban az abszurd szóval jellemezhetünk (részletesebben: Irodalomtörténet 1994/1–2. 112–118) Ez a hatvanas években kialakuló, negativista világképet, marxista terminológiát és szemléletet, valamint nem referencializálható metaforákat egyaránt használó szövegcsoport sajnos a kritikai nyelvre máig tartó hatást gyakorolt. Jellegzetességei közé tartozik, hogy posztmodern szövegeket a maga szélsőségesen modernista szempontjából értelmez. Így kerülhetnek a talán némileg jogosan „katasztrofistának" nevezett szövegek közé Garaczi és Márton művei (204). Ugyanakkor az egzisztenciális keserűség mint olvasási stratégia elleni tiltakozás is megjelenik: „Különösen a Semmi metafizikai keserűséggel átitatott fogalma vált közkedveltté." (275) A harmadik említett hagyomány az előzőektől teljesen eltérő státusú, mégis hasonlóan ellentmondásos viszonyban áll a kötet írásaival. Századunk második felének európai irodalomelméletét nem is igen tekinthetjük egységesnek, hatását nehéz lenne tételesen kimutatni a tanulmányokban. (A magát a potenciális olvasatok közül egyként definiáló szövegek bizonyosan ide sorolhatóak (pl. 145). Ráadásul, mivel nem minden esetben épülnek be szervesen a munkákba, az elméleti kitérők esetenként kérdéses pozíciót foglalnak el (pl. 229). Ellenpéldaként Hárs Endre bravúros elemzését említhetjük. Összességében az elméleti megalapozottságra meglepően kevés írás tart igényt. Azok a kérdésirányok azonban, melyek az irodalom nyelvi mibenlétére, az írói pozíció, a narráció változásaira figyelnek, bizonyosan innen kaptak inspirációt.

Ezzel eljutottunk az irodalomról való beszéd más irányú tagoltságához. Az előzőekkel ellentétben a tanulmányokban tematikusan is megjelenő szempontról van szó, nevezetesen az esszé és a tanulmány eltérő normáinak kérdéséről. „Az alternatív kri-

tika nyelve feltétlenül közbeszédszerűbb, érthetőbb, színesebb és metaforikusabb – művészi jellegzetességekkel rendelkeznék" (165) – hangzik az egyik felvetés. A másik: „Talán belátható, hogy sem a pamflet, sem a műveknek az elemzést helyettesítő „körülénekelése" nem segít hozzá egy olyan kritikai nyelv és kánon létrehozásához, amely elfogadható értelmezési keretet biztosít ennek az irodalomnak." A két álláspont elvárásait egyrészt a metaforikusság, másrészt egy esztétikai pozíció eltérése mentén különíthetjük el. Az első az esszé irodalmi hagyományaira hagyatkozva a szövegek metaforarendszerének referencializálhatóságát, a terminológia egzaktságát nem kéri számon a szerzőn. (Természetesen a metaforák itt is megítéltetnek, csak más, gyakran esztétikai szempontból: költők előnyben!) Ugyanakkor – de csak ha a kritikus író is egy személyben – produkcióesztétikai megközelítésmódok is legitimálódnak. Ilyen írás például Kun Árpádé (kérdéses ugyan, hogy a *költői meglódulás* és a *vers világában cirkuláló emberi minőség* esztétikai szempontból egyértelműen sikeresek-e). Érdekes az a jelenség, hogy a bekezdések címei nagyon gyakran a témául választott alkotótól vett idézetek, mintegy a szépírói hitel legitimitását kölcsönözve az eredeti szövegektől. Ennek fiktív változatát, a saját és más verseiről szabad metaforákban beszélő költői pozíciót használja Gál Ferenc – sajnos – megkérdőjelezhető produktivitással. Meglepő módon az esszé műfaja felé hajló írások legjobbjai az elemzés, méltatás és ismertetés egyensúlyára ügyelő „kompilációs kritika" (Garaczi László) körében születtek (Ambrus Judit, Csanda Gábor). Az irodalom megközelítésének egy egészen más előfeltevésekre támaszkodó, bizonyos pozitivista pozíciókat őrző formája a magát diskriptívnek tekintő tradíció. „E próza létmódjának szemléletes leírása kielégítőbb, mint következtetéseik." (172) A kritikák jelentős részének hasonló implikációi valószínűleg hozzájárultak ahhoz, hogy a kötetben a jelenségek funkcióiról jóformán alig esik szó. (Erre vezethető vissza az értékeléstől való tartózkodás is.) Arra azonban, hogy néhány kivételtől eltekintve (pl. 115) világirodalmi kontextus még említés szintjén sincs jelen a dolgozatokban, még ennyi magyarázatot sem találunk. Mint ahogy arra sem, hogy a hagyományhoz való viszony különböző formái miért nem problematizálódnak a szövegekben (még Kovács András Ferenc kapcsán sem!).

Összességében vegyes színvonalú és szemléletű munkák gyűjteményét tekintettük át. Ugyanakkor olyan törekvések kibontakozását figyelhettük meg, melyekre építve megszülethet a legújabb magyar irodalom megközelítésének korszerű kritikai nyelve. Ha kissé „kritikusan" szemléltük a szövegeket, szolgáljon mentségünkre, hogy a vizsgált kritikák sem jártak el másképp. Garaczi László bátorító szavait hozva fel mentségül: „Honi kritikánk egy másik jellemzője, hogy a vitriolba mártott kritikusi tollhegy leginkább fiatal szerzőkben akad meg, mintha az idősebb kollégákat, akik mesterfokon űzik a »semmizést«, védené a kor és a köz tisztelete; ők már annyit »semmiztek«, hogy biztos komolyan gondolják. Kedves kritikusok, lehet egy kicsit bátrabban, és felejtsék már el (legalább a felét), amit az iskolában tanultak."

Ám ez sajnos nem megy olyan könnyen.

Palkó Gábor

MŰVÉSZET

Színek a makói palettáról

Tizenheten jöttek el határon túli magyar festők és grafikusok 1994 augusztusában a Makói Művésztelepre. Jöttek Kárpátaljáról, Erdélyből és a Vajdaságból, s együttműködésük gyümölcsözőnek bizonyult. A makói nyári telep olyan szellemi műhellyé vált, ahol a különböző irányzatok nem egymás kiszorítására törekedtek, hanem sokféleségükkel biztosították azt a szellemi feszültséget, ami minden alkotómunkának feltétele.

Ahányan voltak, annyi színt jelentettek a makói palettán. Közülük hárman azzal tűntek ki a színek kavargásából, hogy világuk nagyobbrészt fekete-fehér. Mindhárom eredeti és öntörvényű művész. A nyelv, amelyen beszélnek, nem kölcsönvett szavakból áll; hitelét a saját érzelmek, saját gondolatok, saját látásmód aranyfedezete adja. Művészetük modern – bár ezer szállal kötődik a múlthoz, és hagyományos – bár a XXI. század küszöbén élő embert szólítja meg. Kusztos Endre Szovátán, Plugor Sándor Sepsiszentgyörgyön, Sipos László Felvincen él.

Kusztos Endre művészete gyökerezik legmélyebben az erdélyi hagyományokban. Nagy István konstruktivitása ötvöződik benne a nagy fametszők drámaiságával. Világa szűkebb elődeinél, és egyetlen rajzeszköze van csak: a szén. Szénnel rajzolja monomániásan a fákat évtizedek óta, és nincs az az emberi érzés, amit ne tudna kifejezni általuk. Fiatalon, mikor még evilágban „...szaladott a kicsi fia...", suhogó nyárfát, egyenes derekú fenyőt rajzolt, s bár feszültségtől terhesek voltak azok is, az ágak fészket, madarat ringattak. Ám ahogy rendre látogatták a sorscsapások, úgy váltak fái egyre kopárabbá, lettek földből kiforduló gyökerek, kiégett facsonkok. Magányosságában a munka maradt a menedéke. Naponta járja a tájat, keresi a motívumot, mint régi korok festői, s a helyszínen alkotja meg monumentális szén-festményeit. Néha a természet készen adja a látványt, alig kell változtatnia rajta. Máskor átírja a látott formákat kalligrafikus jelekké. Néha mindenről lemond, ami egy rajzot széppé tehet. Elhagyja a csillogó, mély bársonyfeketéket, a „repkedő fehér"-eket, az ágszövevények fátylait. Csak a gyász tompa feketesége marad és a baljós formák darabossága. Ahogy a pelikán önvérével fiait, úgy táplálja Kusztos saját fájdalmával expresszív művészetét, melynek legnagyobb csodája az egyéni szenvedés egyetemessé transzformálása.

Míg Kusztos kezében a széndarab olyan, mintha egybeforrt volna ujjaival, behálózzák az élő test idegei-erei, addig Sipos László mintha rajztollának folytatása lenne. Hideg és tárgyilagos. A ráció felől közelíti meg témáit „a népművészet ősi jelrendszerétől a cirkuszig, a tudós felelősségétől a reklámok világáig." Szándékosan mond le az érzelmekről, mert hisz a gondolat erejében. Sajátos jelképekkel írja le az elembertelenedő világot, benne a kiszolgáltatott emberrel. Jelképtárában a hétköznapi kacatok (szögek, kapcsok, tűk, fogók, madzagdarabok) csakúgy megtalálhatók, mint a pusztuló természet rekvizitumai (átszögezett virág, pénzérmévé silányított nappal és éjszaka). Jelképes alakjai (bohóc, tudós, tábornok) a XX. század európai művészetéből régóta ismerősek, mégis képes őket újabb tartalmakkal, jelentésekkel felruházni. A személyiségétől is megfosztott manipulált ember modern Krisztusként jelenik meg egy kollázsán. Arca he-

lyén felnagyított ujjlenyomat, nyakán újságlapból fonott kötél. Kemény és kegyetlen kafkai világot mutat meg lapjain Sipos László, „kerülve az egyperces ideológiákat és a pillanatnyi időszerűséget egyaránt". Amennyire átgondoltak jelképei, olyan tiszták, véglegesek vonalai. Gondolatisága nem párosul szárazsággal: rajzi ötletei sziporkáznak a papiroson. Bohóca szája cipzárra jár, tábornoka fejében óramű, egy rajzán a szétesett kalitka darabjai madarat formáznak.

„Kökösön, Háromszéken születtem... abban a házban, amit nagyapám épített. ...élményem a falu, az ősi közösség..." – kezdi önéletrajzát Plugor Sándor. Méteres tusrajzai minden bizonnyal a legősibb tudásból, a kollektív tudatból születnek. Öregembereit, öregasszonyait mindnyájan ismerjük. Hatvanévesen falura költöző apám – akivel Plugor soha nem találkozott – egy sánta kakast szelídítgetett. Beszélgetett vele naphosszat. A világ elmaradt mellőle, a kakas volt a szál, ami az élethez kötötte. Mozdulata, amivel karjára vette, hogy megkukorékoltassa a szomszédok örömére, ugyanaz volt, mellyel Plugor vénembere öleli magához kakasát. Tartása is, szemének üres pillantása is szakasztott ugyanaz. S most, húsz év után erről a rajzról tudtam meg, amit akkor nem vettem észre apámon; az út végére érő ember szemérmes félelmét a nagy ismeretlentől – a haláltól. Plugor mindent tud az emberről és a rajzolásról. Tudja, hol kell üresen hagynia a papírt, és hol kell telerajzolnia. Tudja, mikor kell végigszántani a tollal, hogy fröccsenjen a tus, és hol kell finom vonalak fátylával beszőni a formát. Tudja, hol kell feltárni a rozoga testek romló belsejét, hogy megmutathassa: ilyen az ember. Ilyenek vagyunk mindnyájan: az elmúlás félelmeivel szembenézők, ördögűzést mímelők, vétkeinket-hibáinkat hűségesen dajkálók, szánalmasak, esendők. Plugor rajzainak minden szereplőjével együttérez. Még az Ördögűzés lapjainak csúf banyáitól sem tagad meg némi csipkelődő csúfolódással elegy szimpátiát. Távol áll tőle az a kegyetlen gúny, mellyel Goya karcolta rézbe a magát tükör előtt cicomázó öregedő királynét.

Kusztos Endre, Sipos László és Plugor Sándor – bár csak fehéren feketével – mégis sokszínű képet fest az emberről. Az ezredfordulóhoz közeledve leltárt készít érzéseiről, kínjairól, gondolatairól, kiszolgáltatottságáról, esendőségéről, emberségéről. Mint minden korforduló igaz művésze évezredek óta, és – merjük remélni – évezredek múlva is.

Jámborné Balog Tünde

Péter László élete és munkái

Az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztősége Benedek Marcell főszerkesztő vezetésével három évtizede jelentette meg a *Magyar irodalmi lexikon* három kötetét (1. köt. A–K 1963., 2. köt. L–R 1965., 3. köt. S–Z 1965.). A magyar irodalomtörténet permanens fejlődése megteremtette az igényt egy *Új magyar irodalmi lexikon* szerkesztésére és kiadására. A Péter László főszerkesztő által vezetett szerzőgárda ezt az igényt elégíti ki, amikor az Akadémiai Kiadó az előző év novemberében három kötetben megjelentette az *Új magyar irodalmi lexikon*t. Ez a mű Péter Lászlónak százhatodik (egy ívnél nagyobb terjedelmű), nyomtatásban napvilágot látott műve. A száz fölötti szám ösztönzött gazdag pályaképének megrajzolására és irodalmi munkásságának lexikoncikkbe sűrített változatának közreadására. A cikkben a doktori cím megszerzésének ideje nem elírás: 21 éves korában, 1947-ben *Szőreg nyelvjárásának hangtana* címmel védte meg értekezését. Az önálló művek közé soroltam a szerkesztett, sajtó alá rendezett műveket is, valamint azokat a különlenyomatokat, amelyek a *Magyar könyvészet*ben megtalálhatók, és meghaladják az egy nyomdai ívet. Föltüntettem a szerzőség és a közreműködés minőségét is.

Péter László (Jánoshalma, Bács-Bodrog vm., 1926. jan. 21.–): irodalomtörténész, könyvtáros, bibliográfus, helytörténész, szerkesztő, egyetemi tanár. Szülei: Gergely (+) csendőrtiszthelyettes, Cselenák Ágnes (+) htb. Felesége: Lakatos Klára Aranka tanár. Az elemi iskolát Mindszenten és Szőregen végezte, 1935–43 között a szegedi Baross Gábor Gyakorló Gimnáziumba járt, ott érettségizett, 1943–47-ben Szegeden a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem (1945–1946. II. Magyar Királyi Szegedi Tudományegyetem, 1946. II.–1963. VIII. Szegedi Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karán 1948-ban magyar–latin–filozófia szakon középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1965-ben *Juhász Gyula a forradalmakban* c. művével az irodalomtudomány kandidátusa, 1991-ben *Móra Ferenc* c. könyvével az irodalomtudomány doktora. 1945–50 között a szegedi egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének gyakornoka, közben 1946–47-ben a Püspöki Tanoncotthon felügyelőtanára, 1947–48-ban a Szegedi Friss Újság munkatársa, 1948-ban a Pázmány Péter Népi Kollégium igazgatója, 1950–51-ben a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum, 1952–54 között a Makói József Attila Múzeum igazgatója, 1954-től 1957-ig a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, 1956-tól a bibliográfiai csoport vezetője, 1957-ben letartóztatták (8 hónap internálótábor, börtön), 1958 és 61 között a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének szerződéses tudományos munkatársa, 1961–86 évben a Somogyi-könyvtár tudományos főmunkatársa, 1981-től tudományos tanácsadója, 1986–90-ben az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, 1990. VII. 1-jétől a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a 2. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék egyetemi tanára. A *Juhász Gyula összes művei* kritikai kiadás szerkesztője, az *Új magyar irodalmi lexikon* főszerkesztője. A Baross Öregdiákok Szövetségének alelnöke, az Erdei Ferenc Társaság tagja, a Jánoshalmi Felső-Bácska c. hetilap és a Szegedi Műhely szerkesztőbizottságának tagja, a Magyar Autóklub, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Tanárok Egyesülete, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság,

---

Az elmúlt év novemberében jelent meg az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Péter László főszerkesztő életének és munkásságának ismertetését ebből az alkalomból közöljük. *(A szerk.)*

a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Magyar Történeti Társaság, az MTA Textológiai és Sajtótörténeti Bizottság, a Németh László Társaság, a Nemzetközi Filológiai Társaság tagja, az 552. sz. Petneházy Dávid Cserkészcsapat rajtisztje. Kitüntetései: Akadémiai jutalom (1955), Szocialista Kultúráért (1970), MTA kritikai nívódíj (1973, 81.), Kodály-emlékérem (1983), Bölöni-emlékérem (1984), Toldy-érem (1989), 56-os Emlékérem (1991). 1992. V. 21-től Szeged díszpolgára, 1993. VIII. 20-án a Szinnyei József-díj kitüntetettje. Kutatási területe: a magyar irodalomtörténet (20. századi irodalom, szegedi irodalom), népköltészet, nyelvészet (nyelvjárástan, névkutatás, nyelvművelés), helytörténet, bibliográfia, textológia. Főbb művei: 1. *Mai magyar népismeret.* Szeged, 1947. (A Kálmány Lajos Kör füzetei, 1.) 2. *Egyéniség a népkultúrában.* Uo., 1947. (A Kálmány Lajos Kör füzetei, 2.) 3. *Mi a „népkultúra"?* A néprajz és társadalomtudomány összefüggéséhez. Uo., 1948. Klny. Tiszatáj. (A Tiszatáj füzetei, 27.) 4. *Kálmány Lajos népköltési hagyatéka.* 1. Köt. Történeti énekek és katonadalok. Szerk. Ortutay Gyula. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta Dégh Linda. Az életrajzot írta. Bp., 1952–1954. 5. *Az ö-zés kérdéséhez.* Makó, 1952. Klny. Magyar Nyelvjárások 1. köt. (A Makói Múzeum füzetei, 2.) 6. *Csongrád megye népe és földje.* Ajánló bibliográfia Szeged, 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 22.) 7. *Móra Ferenc ismeretlen levelei.* A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta. Uo., 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 33.) 8. *A népköltészet: irodalmi örökségünk.* Ajánló bibliográfia a folklór tanulmányozásához. Uo., 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 14.) 9. *Nyugat-Európa klasszikusai.* Ajánló bibliográfia. Összeállította Vág Sándorral. Uo., 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 15.) 10. *A bibliográfiai munka értelme és hivatása.* Uo., 1955. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 24.) 11. *József Attila-textológia.* Uo., 1955. Klny. Irodalomtörténet (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 23.) 12. *József Attila Szegeden.* Uo., 1955. Klny. Irodalomtörténet (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 34.) 13. *Mészöly Gedeon munkássága.* Bibliográfia. Uo., 1955. Klny. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philologica 1955. évf. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 38.) 14. *Espersit János (1879–1931).* Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp., 1955. (Irodalomtörténeti füzetek, 1.) 15. *Válogatott versek.* Írta Juhász Gyula. Válogatta, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta. Uo., 1956. 16. *Furcsa népség.* Válogatott elbeszélések. Írta Réti Ödön. Válogatta, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta. Szeged, 1957. 17. *Örökség.* Válogatott prózai írások. Írta Juhász Gyula. 1–2. köt. Válogatta, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta. Bp., 1958. 18. *Juhász Gyula összes versei.* 1. kiadás. Sajtó alá rendezte Ilia Mihállyal. Szerk. Uo., 1959. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette 2., 3., 4., 5., 6. kiad. 1964, 1966, 1970, 1974, 1979.) 19. *Petőfi elmegy.* Ünnepi játék. (1922) Írta Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta, Szeged, 1959. 20. *A „Délmagyarország" fél évszázada.* 1910–1960. Jubileumi emlékkönyv. Szerk. Lőkös Zoltánnal és Simon Istvánnal. Uo., 1960. 21. *Juhász Gyula és Gyula.* Lakatos Attilával. Gyula, 1960. (A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 10.) 22. *Himnusz az emberhez.* Válogatott versek. Írta Juhász Gyula. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta. Bp., 1960. (Olcsó Könyvtár 1960, 37.) 23. *Az Igazság története.* (1918–19.) Szemelvényekkel és repertóriummal. Szeged, 1962. 24. *Juhász Gyula a munkásmozgalomban.* Uo., 1962. 25. *Tápéi furfangosok.* Válogatott elbeszélések. 1–2. köt. Írta Móra Ferenc. Válogatta. Bp., 1962. (Aranykönyvtár.) (2. kiadás sorozaton kívül, 1962.) 26. *A házasság első éve.* Válogatott elbeszélések. Írta Tömörkény István. Szerk. Szeged, 1963. 27. *Juhász Gyula összes művei.* 1–9. köt. Szerk. Bp., 1963–81. 28. *Munkák és napok a Tisza partján.* Cikkek, riportok,

tanulmányok, 1884–1916. Írta Tömörkény István. Sajtó alá rendezte és az utószót írta. Uo., 1963. (Tömörkény István összegyűjtött művei, 8.) 29. *Négy apának egy leánya.* (A festő halála.) Regény. Írta Móra Ferenc. Szerk., sajtó alá rendezte és az utószót írta. Uo., 1963. (Olcsó könyvtár, 1965. 10.) 30. *Juhász Gyula a forradalmakban.* Uo., 1965. (Irodalom-szocializmus.) 31. *Klemm Imre Antal munkássága.* Bibliográfia. Szeged, 1965. Klny. Néprajz és nyelvtudomány 9. (Nyelvészeti dolgozatok, 58.) 32. *Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára.* Szerk. Kovács Sándor Iványnal. Uo., 1966. 33. *Pálfy-Budinszky Endre munkássága.* Bibliográfia. Uo., 1966. 34. *Október fényei Szegeden.* Bibliográfia. Uo., 1967. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 4.) 35. *Szeged irodalmi emlékhelyei.* Adattár. Uo., 1967. 36. *Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság Szegeden.* Bibliográfia és repertórium. Uo., 1968. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 6.) 37. *Szeged fölszabadulásától az ország fölszabadulásáig.* 1944–1945. Időrendi áttekintés. Uo., 1969. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 9.) 38. *Móra Ferenc írásai.* Bibliográfia. Összeállította Vajda László. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta. Uo., 1970. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 13.) 39. *Kinyílt az idő.* Elbeszélések. Írta Tömörkény István. Válogatta és az utószót írta. Bp., 1971. (Magyar elbeszélők.) 40. *Szakállszárító.* Aforizmák. Írta Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte és az utószót írta. Szeged, 1971. 41. *Dózsa és Szeged.* Antológia. Szerk. és az utószót írta. Uo., 1972. 42. *Pusztaszer.* Antológia. Szerk. és az utószót írta. Uo., 1973. (2. kiad. 1981.) 43. *Szegedi személynevek 1578-ban.* Uo., 1973. Klny. Néprajz és nyelvtudomány 17–18. (Nyelvészeti dolgozatok, 1973.) 44. *A szegedi szocialista sütőipar negyedszázada.* Jubileumi emlékkönyv. Szerk. Uo., 1973. 45. *Bálint Sándor munkássága.* Bibliográfia. Uo., 1974. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 17.) 46. *Breviárium.* Írta József Attila. Válogatta és az utószót írta. Uo., 1974. 47. *Dobsa Lajos emlékezete.* Hegedűs Gézával. Makó, 1974. (Makói Múzeum füzetei, 13.) 48. *Így volt rendelve.* Elbeszélések. Írta Tömörkény István. Válogatta. Bp., 1974. (Kiskönyvtár.) 49. *Paprikaszagú levegőben.* Írások Szegedről. Írta Móricz Zsigmond. Válogatta és az utószót írta. Szeged, 1974. 50. *Szeged irodalmi emlékhelyei.* Uo., 1974. 51. *Szeged utcanevei.* Uo., 1974. 52. *Móra Ferenc ifjúkori versei.* Szerk. Kiskunfélegyháza, 1976. 53. *Ady nálunk.* Antológia. Szerk. Szeged, 1977. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 21.) 54. *Százéves a Somogyi-könyvtár.* Dokumentumok. Szerk. Uo., 1977. (Csongrád megyei könyvtári füzetek, 5.) 55. *Szentesi tanulmányok.* Az 1975. évi honismereti napok előadásai. Szerk. Uo., 1977. (Csongrád megyei könyvtári füzetek, 8.) 56. *Odessza és a magyarok.* Uo., 1978. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 22.) 57. *Szegedi alakok.* Karcolatok, tárcák. Írta Tömörkény István. Válogatta és az utószót írta. Uo., 1978. 58. *Az aranyszőrű bárány.* A betlehemi csillag. Versek. Írta Móra Ferenc. Szerk. és az utószót írta. Uo., 1979. (2. kiad. 1988.) 59. *Hazaemlékezések.* Írta Móra István. Szerk. Uo., 1979. 60. *Szőreg monográfiájához.* Uo., 1979. Klny. Levéltári Szemle 1979/3. (Kritika.) 61. *Így élt Juhász Gyula.* Életrajz. Bp., 1980. (Így élt...) (2. kiad. 1983.) 62. *József Attila közöttünk Makón, Szegeden, Vásárhelyen.* Szeged, 1980. 63. *A Kiskunság népművészete.* Honismereti tanácskozás Kiskunfélegyházán. 1978. okt. 9. Szerk. Korkes Zsuzsannával. Uo., 1980. 65. *Tipity János: Szeged vasművessége.* Szerk. Uo., 1980. 65. *Szegedi kalendárium.* Írta Juhász Gyula. Válogatta. Uo., 1980. 66. *Szépség koldusa.* Versek. Írta József Attila. Hasonmás kiadás. Szerk. és az utószót írta. Uo., 1980. 67. *Szögedinumdánum.* Válogatott írások. Írta Móra Ferenc. Szerk. Uo., 1980. 68. *Tizenkét lap a Délmagyarország történetéből.* 1910–1980. Szerk. Uo., 1980. 69. *Bartók Szegeden.* Uo., 1981. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 24.) 70. *Juhász Gyula válogatott művei.* Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót írta Ilia Mihállyal. Bp., 1981. (Magyar remekírók.) 71. *Szeged.* Uo., 1981. (Magyar

városok.) (2. kiad. 1985.) 72. *Kodály Szegeden.* Szeged, 1982. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 25.) 74. *Annák, szerelmek.* Nőalakok Juhász Gyula költészetében. Uo. 1983. (A Somogyi-könyvtár kiadványa, 27.) 74. *Gazdag szegények.* Versek. Írta Juhász Gyula. Válogatta és sajtó alá rendezte. Bp., 1983. 75. *Kilenc írás Juhász Gyuláról.* Békéscsaba, 1983. 76. *Szegedi örökség.* Emlékezések, esszék. Bp., 1983. 77. *Themata.* Kéziratos jegyzetek, följegyzések. Írta Juhász Gyula. Jegyzetekkel ellátta Ilia Mihály. Szerk. Szeged, 1983. 78. *Emlékek a Somogyi-könyvtárról.* Antológia. Szerk. Uo., 1984. 79. *A Somogyi-könyvtár száz éve.* Könyvtártörténeti tanulmányok. Szerk. Uo., 1984. 80. *Tóth Béla munkássága.* Bibliográfia. Gyuris Györggyel és Szabó Imrével. Uo., 1984., (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 31.) 81. *Makói kis tükör.* Makó, 1985. (A Makói Múzeum füzetei, 47.) 82. *Nem én kiáltok.* Versek. Írta József Attila. Hasonmás kiadás. Szerk. Szeged, 1985. 83. *Szegedi emlékek.* Bek Pista válogatott írásai. Szerk. Szeged, 1985. 84. *A Somogyi-könyvtár Kossuth-levelei.* Szerk. Uo., 1986. 85. *Szeged könyve.* Sőtér István válogatott írásai. Szerk. Uo., 1986. 86. *A szerette Város.* Írások Szegedről. Bp., 1986. 87. *Aranykoporsó.* Regény. Írta Móra Ferenc. Az utószót írta és jegyzetekkel ellátta. Uo., 1987. (Diákkönyvtár.) (2. kiad. 1987.) (Ua.) 88. *Betyárlegendák.* Az alföldi rablóvilág történetei. Első könyv. Írta Tömörkény István. Szerk. és az utószót írta. Szeged, 1988. 89. *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata.* Összeállította. Bp., 1988. 90. *Jerney János, 1800–1855.* Szeged, 1988. 91. *Hollós József, 1876–1947.* Bibliográfia. Szerk. Gyuris Györggyel. Kecskemét, 1988. (Historica medicinalia, 2.) (Duna–Tisza közi könyvtári füzetek, 3.) 92. *Katona a kötélen.* Tudósítások, elbeszélések. Írta Tömörkény István. Válogatta, szerk. és az utószót írta. Bp., 1989. 93. *Köszönet a nőknek.* Válogatás a magyar költők verseiből a nemzetközi nőnap alkalmából. Szerk. Szeged, 1989. 94. *Kultúra és hit.* Beszélgetések. Interjú: Illés Gyula Róbert. Szerk. Uo., 1989. (Szeged művelődéstörténetéből, 7.) 96. *Szegedi klasszikusok.* Tanulmányok. Írta Sík Sándor. Szerk. és a bevezetőt írta. Uo., 1989. 97. *Anna örök.* Versek. Írta Juhász Gyula. Válogatta és az utószót írta. 2. átd. kiad. Bp., 1990. 98. *Móra Ferenc.* Kiskunfélegyháza, 1990. 99. *Szegedi ferencesek.* Szeged, 1991. (A Somogyi-könyvtár kiadványai, 22.) 100. *Juhász Gyula összes költeményei.* 1–2. köt. Szerk. és az utószót írta. Bp., 1993. (A magyar költészet kincsestára.) 101. *Csilicsali Csalavári Csalavér.* Mesék + *Kincskereső kisködmön.* Ifjúsági regény. Írta Móra Ferenc. Szerk. és az utószót írta. Uo., 1993. (A magyar próza klasszikusai.) 102. *Juhász Gyula összegyűjtött versei.* Válogatta és a szöveget gondozta Ilia Mihállyal. Uo., 1993. 103. *Ének a búzamezőkről.* Regény. Írta Móra Ferenc. A szöveget gondozta, a magyarázatokat és az utószót írta. Uo., 1994. (A magyar próza klasszikusai.) 104. *Két ló bitangságban és más elbeszélések.* Írta Tömörkény István. Sajtó alá rendezte és az utószót írta. Uo., 1994. (A magyar próza klasszikusai.) 105. *Szőregi délutánok.* Írások Szegedről. Uo., 1994. 106. *Új magyar irodalmi lexikon.* 1–3. köt. Főszerk. Uo., 1994. – Szerk. 1952–53-ban *A makói Múzeum füzetei*t, 1954–56-ban a *Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai*t, 1967–86-között a *Somogyi-könyvtár kiadványai*t, a *Szegedi Könyvtári Műhely*t, 1974-től 1986-ig a *Csongrád megyei könyvtári füzetek*et, 1989-ben a *Szögedi kincsös kalendárium*ot. Betűjelei, írói álnevei, fedőnevei: Ertsey Péter, H. J.; Halmi János; K. I.; Könyves László; Márta Mihály; P. Lakatos Aranka, P. L., P. P. P; Prof. Bogarász; Pé. L.; (p-ó); Pintér László (sajtóhibából); Rozsnyai Mihály; Sobolewki, Jan; Szegedi László; Szegedi Péter; Székely Lajos; Szögedi Péter; Szögedi Pétör; Zetelaki László.

Bodrits István